

KORUNK

MÓRICZ ZSIGMOND: JELENLÉT
ÉS JELENTÉS • NÉPSZOLGÁ-
LAT KETTŐS TÜKÖRBEN • A
MÓRICZ ZSIGMOND KOLLÉGIUM
ÉBRESZTÉSE • KÖTŐDÉSEK ÉS
KAPCSOLÓDÁSOK • A KORUNK
ÉS A NÉPI ÍRÓK MOZGALMA •
KÉT TŰZ KÖZÖTT — BETHLEN
GÁBOR 1616-BAN • A ROMÁNIAI
MAGYAR KÖNYVKIADÁS PROB-
LÉMÁIRÓL • GYERMEKÜNK ÉS
AZ OLVASÁS • A SZÓTÉRTÉS
ELŐFELTÉTELEIRŐL • • • •

1979 • 5

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXVIII. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM • 1979. MÁJUS

1939 — 1944 — 1979

- IOAN GRECU • Két jelentős május elseje emléke (D. G. fordítása) 313
* * * A függetlenség és szolidaritás jegyében 317
MIRON RADU PARASCHIVESCU • Tîrgu Jiu (vers, Adám Zsigmond fordítása) 319
MIHAI BENIUC • Homályból (vers, Adám Zsigmond fordítása) 319
BARTIS FERENC • Holnapi hírek a nagyvilágból (vers) 320
BORDY MARGIT • Visszaüzent (vers) 320
KÁNTOR LAJOS • Móricz Zsigmond: jelenlét és jelentés 321
MÓZES HUBA • Népszolgálat kettős tükörben (Móricz Zsigmond és Benedek Elek a húszas évekből Erdélyben) 324
SZABÓ T. ATTILA • Móricz Zsigmond és Kellemen Lajos találkozásai 328
BALOGH EDGÁR • A Kelet Népe és Erdély 331
NAGY GYÖRGY • Kötődések és kapcsolódások (Jegyzetek Móricz-fényképekhez) 335
ABAFÁY GUSZTÁV • A Kelet Népe mindenese 340
IMREH ISTVÁN • A Móricz Zsigmond Kollégium ébresztése 345
* * * Szembesítés (ankét — Sütő András, Deák Tamás, Bálint Tibor, Pusztai János, Veress Zoltán, Lászlóffy Aladár, Kocsis István, Csiki László, Mózes Attila és Szöcs Géza válaszai — K. L. bevezetőjével) 350
POMOGÁTS BÉLA • A Korunk és a népi írók mozgalma 364
CSEKE PÉTER • Emberségből példát 371
KÁNYÁDI SÁNDOR • Május, Újságolvasás közben (versek) 377
GEO DUMITRESCU • A világ hangjai (vers, Bodor Pál fordítása) 378

JEGYZETEK

- HERÉDI GUSZTÁV • Véleményem szerint... 385
KATONA ADÁM • Talán mégsem kellene kifütyölnünk Händelt... 387
* * * Szilágyi András 75 éves 389

FÓRUM

- TÓTH SÁNDOR • A szótértés előfeltételeiről 390
PAPP JÓZSEF ANDRÁS • A romániai magyar könyvkiadás problémáiról 393

KATEDRAKÖZELBEN

- GERGELY RÓZA • Gyermeink és az olvasás 397

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

- SEBESTYÉN MIHÁLY • Két tűz között — Bethlen Gábor 1616-ban 400

(Folytatása a III. borítón)

KORUNK

ALAPÍTÓTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző
Felelős titkár: Ritoók János
Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.
Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).
Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273, Republica Socialistă România.

IOAN GRECU

Két jelentős május elseje emléke

Május elseje a munka ünnepe, a nemzetközi szolidaritás napja. Május elseje a munkásegység szimbóluma.

Évről évre hangoztatjuk ezt immár kerek kilencven éve, ennyi idő telt el ugyanis azóta, hogy 1889-ben a Párizsban tartott szocialista kongresszus elhatározta: ezt a napot a dolgozók harci ünnepévé avatja. Ezzel kapcsolatban csak annyit jegyzünk meg, hogy hazánk munkássága kezdettől fogva magáévá tette e határozatot, s a fővárosban, valamint Kolozsváron, Temesváron és Galacon s más ipari központokban a „negyedik rend“ tagjai a flekkeses, sörös, boros, zöldágas majális ünnepét harcos nappá, „vörös májussá“ változtatták, ahogyan a korabeli polgári sajtó rémülődve jelentette.

Ebben az évben számunkra május elseje különösen jelentős ünnep, mégpedig két évforduló alapján: 1939. május első napján — tehát kerek negyven évvel ezelőtt — nagy jelentőségű antifasiszta, háborúellenes hazafias munkástüntetések zajlottak le a fővárosban, Brailában, Marosvásárhelyen, a Zsilvölgyében és a jelentősebb iparvárosokban; harmincöt esztendővel ezelőtt pedig, 1944. május elsején a háború végkifejletének nehéz idején az ország dolgozói jelentős politikai sikert könyvelhettek el, létrehozták a Munkásegységfrontot.

Az 1939-es május elsejei tüntetésre különösen kielezett nemzetközi helyzetben, mostoha belpolitikai viszonyok között került sor. A fasiszmus Európa-szerte támadóban volt, s már jelentős sikereket ért el. Létrejött a háborús célzatú Berlin—Róma—Tokió „tengely“, Mussolini már évekkal ezelőtt elfoglalta Etiópiát, a hitleri Harmadik Birodalom bekebelezte Ausztriát és Csehszlovákiát, a spanyol köztársasági sereg pedig végső haláltusáját vívta a Franco-féle fasiszta haddal szemben. Németország a Drang nach Osten és a náci nagy „életér“-elméletnek a jegyében erősen fokozta terjeszkedését, súlyos nyomást gyakorolt az Európa déli, délkeleti felében élő kisépekre, s ennek hatására megkötötték a román—német gazdasági szerződést, amely lényegében véve keretül és fedőszervül szolgált az ország hitlerista kifizetéséhez.

Itthon is feszült volt a helyzet. 1938 februárjában Károly király az ország újkori történetében példátlan tette szánta el magát: fölsozlatta a pártokat, a különféle demokratikus tömörüléseket, és bevezette a személyi diktatúrát. A királyi terror különösen keményen sújtotta a munkásságot: fölszámolták a szakszervezeteket, a szociáldemokrata pártot s a baloldal valamennyi más szervét. A szakszervezetek helyébe fasiszta mintára korporatív jellegű, az osztályharcot tagadó, a munkaadókat és a munkásokat egyaránt tömörítő szakmai céheket (bresle) hoztak létre, úgymond, az egység nevében.

A polgári demokrácia elemi maradványainak fölszámolása nyomán keletkezett parancsuralmi helyzetet még súlyosbította a Vasgárda tombolása. A német fasiszmus eme hazai ötödik hadoszlopja gyilkolt, fosztogatott, gyújtogatott, pogromokat rendezett, neves polgári demokrata vagy baloldali személyiségek (Nicolae Iorga, Armand Călinescu, Virgil Madgearu és mások) életét oltotta ki.

Ilyen körülmények között a kommunista párt sajátos harci taktikát dolgozott ki. Megjegyzendő, hogy abban az időben nem egy helytelen nézet uralkodott az internacionálé körében, olyan vélekedések, amelyek a munkásság kebelén belül széthúzáshoz vezettek, s gyengítették a fasisztaellenes erők összefogását. Pártunk ezzel szemben mindent megtett valamennyi haladó jellegű szervezet és személyiség összefogásáért, minden legális keret és adottság kiaknázásáért. E megfontolás szellemében szólította föl a baloldali, szervezett munkásságot is arra, hogy lépjen be a szakmai céhekbe mint egyedüli megengedett, törvényes munkaszervezetbe, és belülről változtassa át — a reakciós felső vezetés céljaival ellentétben — osztályharcos érdekvédelmi szervezeté, a dolgozók igazi testületévé.

A munkásság szerte az országban követte a párt utasításait, és sikerült nagyjából valóra váltani az elképzeléseket: az üzemi, városi, megyei céhvezetőségek jórészt a régi szakszervezetek forradalmi elemeiből, tapasztalt mozgalmi harcosok-

ból verbuválódtak. Ebben a helyzetben május elseje megünneplése az új szakmai szervezetek erőpróbája volt.

A karlista királyi vezetőség úgy döntött, hogy május első napját a „nemzeti munka” ünnepévé avatja, és a rendszer, valamint a tömegek „érdekegysége” szellemében ünnepli meg — nyilvánvalóan a diktatúra támogatása végett.

A párt elébe ment a dolgoknak: szervezőbizottságot alakított az ünnep osztályharcos előkészítésére. A tagok közt volt Ilie Pintilie, Teohari Georgescu, Constantin David, Alexandru Iliescu, valamint a fiatal kommunista harcoss, Nicolae Ceaușescu, aki határozott egyéniségével, tisztánlátásával, bátorságával kimagasló szerepet játszott abban, hogy az ünnep antifasiszta, Hitler-ellenes, háborúellenes, osztályharcos, igazi május elsejei tüntetéssé vált, s keresztülhúzta a királyi diktatúra híveinek számításait. Nicolae Ceaușescu, Elena Ceaușescu (Petrescu), Eftimie Ionescu és más elvtársak az ünnep kezdetén a dolgozók élére álltak, a tüntetés során az első sorokban haladtak mindvégig, és útbaigazításai szellemében az ünnepnap reggelén az Aro-, a Tomis- és az Eintracht-teremben tartott összejövetelek, valamint a déltájban sorra kerülő tüntetések, felvonulások hangsúlyozott proletárjelleggel nyertek, és osztályharcos antifasiszta politikai szerepet tölthettek be.

A hatóságok nagy megrökönyödésére, amikor a felvonulók menetoszlopai a királyi palota elé értek, a következő jelszavakat kiáltották: „Éljen május elseje, a munka ünnepe!”, „Éljen a munkások egységfrontja!”, „Szabad és független Romániát akarunk!”, „Követeljük határaink sérhetetlenségének tiszteltetését tartását!”, „Le a hitlerizmussal!”, „Éljen az antifasiszta népfront!”

Amikor a fővárosi rendőrfőkapitányság elé értek, a tüntetők ezrei követelték a politikai bebörtönzötték — kommunisták, antifasiszták — szabadon bocsátását, ütemesen kiáltották: „Amnesztiát akarunk!”

A tüntetés a Károly Parkban (ma Szabadság Park) ért véget. A tüntetők itt megkoszorúzták az Ismeretlen Katona emlékművét, jelképül annak, hogy a munkásosztály nagyra értékeli azokat, akik a nemzeti egységért és függetlenségért áldozták életüket.

Délután a filareti munkássporttelepen tartott szabadteri ünnepségen a munkások nyíltan tárgyalták a román nép és főleg a dolgozók akcióegységének szükségességét a hitleristáknak behódoló hivatalos politika ellen vívott harcban. Az elnyomó szervezetek a gyűlésről szóló egyik jelentése arról számol be, hogy Nicolae Ceaușescu és Eftimie Ionescu elvtárs az ünnepség végén ismételten hangoztatta a kommunista jelszót: „Éljen az antifasiszta népfront!”

1939. május elsején hasonló jellegű antifasiszta munkásgyűlések és -tüntetések zajlottak le a városok többségében: Kolozsváron, Iași-ban, Temesváron, Galacon, Braiilában, Nagyváradon, Marosvásárhelyen, Gyulafehérváron, Nagybányán, a Zsilvölgyében és máshol.

Ez a hatalmas tömegmozdulás „föltette a koronát annak az időszaknak az osztálycsatáira, s kinyilvánította a dolgozók, egész népünk szilárd elhatározását, hogy szembeszáll a fasizmussal, szabadságának, függetlenségének, hazája területi épségének biztosítása érdekében” — emlékeztet Nicolae Ceaușescu elvtárs amaz idők küzdelmeinek jelentőségére. Egy 1939. május 15-én kelt kiáltványában (*Haza-szerető honpolgárok!*) az RKP leleplezi a szégyenletes német—román gazdasági egyezményt, amelynek keretében a királyi diktatúra kormánya „kiárusítja a hitlerista Németországnak az ország javait”, s ugyanakkor nemzetiségre való hovatarozás nélkül fölszólítja a néptömegeket, hogy „Mindnyájan egyesüljete, ha ellene vagytok a fasiszta rabságnak!”.

Áprilisban volt harmincöt éve, hogy létrejött a Munkásegységfront. Jelentős történelmi aktus volt: biztosította a munkásosztály vezető szerepét az antifasiszta harcban, a nép társadalmi és nemzeti felszabadulásáért vívott küzdelemben. Az Egységfront megalakulása ugyanakkor jelentős lépés azon az úton, amely elvezetett a munkásság egységéhez, egyetlen forradalmi pártba való tömörüléséhez.

Létrehozását objektív szükségesség követelte meg, az a történelmi igény, hogy az ország proletariátusa egységben vívja meg harcát a néptömegek élén a szabad Romániáért, a kizsákmányolástól, elnyomatástól mentes, demokratikus és szocialista fejlődés biztosításáért. Ugyanakkor a két párt — a Román Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt — akcióegységének megvalósítása megfelelt hazánk munkásmozgalmának régi óhajának, várakozásának, sikerrel koronázta a Román Kommunista Párt harcát s azoknak a szociáldemokratáknak, szocialistáknak a küzdelmét, akik az illegális nehéz körülményei között mindent megtettek a munkásosztály megosztottságának felszámolásáért. „A kommunista párt és a szociáldemokrata párt között létrehozott egyezés — mutatott rá Nicolae Ceaușescu elvtárs — növelte a munkásosztály akcióképességét és szervezőerejét, távlatot nyitott a politikai-szer-

vezeti egység felé, erőteljesen befolyásolta a többi hazafias, antihitlerista erő egységét.“

A Román Kommunista Párt az elmúlt két évtized során következetesen harcolt a politikai és szervezeti egység eszméjének győzelméért, s ennek eredményeként az egység gondolata mély gyökeret vert a tömegek tudatában. Ismeretes, 1925-ben létrejött a Dolgozók Blokkja, amely a munkások és parasztek leghaladóbb elemeit tömörítette, és a szocialista, valamint szociáldemokrata szervezetekkel karöltve részt vett az „egységes ellenzék“ keretében az 1926-os választásokon, valamint az 1925—1927 között szervezett sztrájkokban. Az egységre irányuló törekvés szemléletesen mutatkozott meg az 1929-ben tartott temesvári szakszervezeti kongresszuson, valamint az RKP 1931-ben tartott V. kongresszusán is; ez az utóbbi tanácskozás fölszólította a pártot, hogy az egységfront létrehozása végezt erősítse kapcsolatait a dolgozó tömegekkel.

A vasutasok és a köolajmunkások 1933 januárjában és februárjában vívott hősi harcait az RKP vezette és szervezte a munkásegység jegyében; ezek a küzdelmek ragyogó példaként bizonyították, hogy mire képes a munkások politikai hovatartozásuktól függetlenül létrehozott egysége, s igazolták a tételt, amely szerint a munkásosztály ereje egységében rejlik.

Miután a fasizmus 1933 januárjában uralomra került Németországban, szorosabbá vált a kommunisták és szociáldemokraták együttműködése, a párt és egyéb demokratikus erők tömörülése. Ilyen szellemben alakult meg 1933 áprilisában Déván az Ekésfront; az alakulógyűlésen elfogadott program egységre szólít föl minden gazdálkodót, nemzetiségre és felekezetre való különbség nélkül, a dolgozók egységének biztosítása, társadalmi átalakulások kiharcolása végett. Az 1934. augusztus 19—20. között tartott ülésen jött létre a MADOSZ, a Romániai Magyar Dolgozók Szövetsége. Alig egy évvel azután a Hunyad megyei Bács községben 1935 szeptemberében aláírták az Ekésfront és a MADOSZ közt létrejött egyezményt, amely a demokratikus erők közös platformja egyik első kezdeményének tekinthető. Szélesebb körű megegyezés jött létre 1935. december 6-án Cebe községben, ahol is a Demokratikus Szabadságjogok Védelmi Blokkja, az Ekésfront, a MADOSZ és a Szocialista Párt kötött egyezményt közös antifasiszta akciók véghezvitelére. Nem sokkal ezután csatlakozott az egyezményhez a Demokratikus Diákfront is. 1936 februárjában Hunyad és Mehedintj megyében parlamenti választásokat tartottak, és a Dolgozók Blokkja jelentős sikereket ért el, mintegy igazolva a várakozást, mely szerint reális lehetőségek vannak a széles körű antifasiszta front létrehozására. Az illegitimitásban működő kommunista párt 1936 augusztusában hozott határozata (*A békéért, kenyérért, földért, szabadságért*) hangsúlyozza: „Az egységfront, az antifasiszta népfront létrehozásáért vívott harcban a pártnak fokoznia kell propagandá- és mozgósítótevékenységét [...] A munkások, parasztek és a népi tömegek más köreiből. [...] A kommunisták fokozzák munkájukat a tömegszervezetekben, a szakszervezetekben, vállalatokban, falun.“

Az 1940. augusztus 30-án hozott második bécsi döntést követően és a katonai-fasiszta diktatúra szeptember 6-i hatalomra jutása után kezdetét vette Románia modern történelmének legsötétebb korszaka. A Román Kommunista Párt ebben a nehéz helyzetben is föllismerte és hirdette, hogy a függetlenség visszanyerésének, a nép fölszabadításának egyetlen módja azoknak az erőknek az összefogása, amelyek elítélik az antoneszkánus uralmat és a náci Németországgal kötött szövetséget.

Ezt az irányvonalat számos dokumentumban kifejtették, így *A békéért, a román nép nemzeti függetlenségéért* (1941), *A vasgárdista rezsimtől a katonai diktatúráig* (1941) s főleg az 1941. szeptember 6-i platformban (*A román nép harca a szabadságért és a nemzeti függetlenségért*). Ez utóbbiban is a párt javasolja minden politikai csoportosulás és hazafias erő nemzeti egységfrontba való tömörítését.

1942 januárjában hozott központi bizottsági határozatában (*A román nép elvesztése vagy megmentése*) a párt hangoztatja: „A munkások és a hazafias erők egységének elve alapján a kommunisták fokozott erővel dolgoznak a kerületekben, városokban és falun, hogy létrehozzák valamennyi Hitler-ellenes párt, szervezet, csoportosulás és személyiség széles körű, az egész nemzetet átfogó hazafias frontját.“

Az antihitlerista politikai erők összefogása terén a párt egyik legjelentősebb sikerét aratta 1943 nyarán, amikor is létrehozta a Hitler-ellenes Hazafias Frontot az Ekésfront, a Hazafias Front, a MADOSZ, a Szocialista Parasztpárt és a Szociáldemokrata Párt egyes szervezeteinek a Kommunista Párt köré tömörítésével. A MADOSZ csatlakozásáról szólva Bányai László helyesen mutatott rá arra, hogy ez az aktus megíúsította a különböző nemzetiségű dolgozók megosztására, sovinezta egymás ellen uszítására irányuló próbálkozásokat ebben a döntő jelentőségű korszakban.

1944 első felében, amikor fokozódott az antifasiszta harc, a munkáségségfront létrehozása parancsoló szükségé vált. Az elégedetlenség és a nemzeti lét megmen-tését célzó cselekvés szüksége más társadalmi kategóriákban is érezhetővé vált. Április elején 66 jelentős személyiség: tudósok, az Akadémia tagjai, egyetemi ta-nárok memorandumot terjesztettek föl Antonescuhoz, tiltakoztak a kormány poli-tikája ellen, és kérték Románia kilépését a hitleri háborúból.

Ebben a helyzetben az RKP és az SZDP politikai bölcsességről és előrelátás-ról tett bizonyosságot, amikor is közös kiindulási pontjukra, közös magasabb érde-keikre — a nemzeti lét megmentése és az ország fölszabadítása — helyezték a hangsúlyt, elhárították az egységfront megteremtésének útjából az utolsó akadá-lyokat, és tárgyalások, találkozók sorozata után április első felében létrehozták a Munkáségségfrontot. Az alapvető együttműködési megegyezést április 10-én kö-tötték meg, 18-án pedig véglegesítették az Egységfront május elsejei kiáltványának szövegét.

Az egység létrejötté, az együttműködés céljainak és alapelveinek tisztázása után a két párt képviselői elhatározták, hogy az Egységfront létrejöttét május else-jén adják tudtára a munkáságnak, az egész népnek, azon a napon, amely egyéb-ként is a munkásosztály, a dolgozók egységének a jelképe. Az április 21-én a kommunista párt titkos nyomdájába adott kiáltvány pár nappal május elseje előtt elkészült, s a fővárosban, valamint a nagyobb ipari központokban kezdték el ter-jesztését. Az *egész munkásosztályhoz, a román néphez!* cím alatt fölszólitott minden munkást, valamennyi szervezett és nem szervezett dolgozót, az egész népet, minden társadalmi réteget, pártot, szervezetet, politikai színezetétől, felekezeti vagy társadalmi hovatartozásától függetlenül, hogy szálljanak harcba az azonnali bé-kéért, az Antonescu-kormány megdöntéséért, az összes Hitler-ellenes erőket tömör-ítő nemzeti egységkormány megalakításáért, a hitlerista csapatok kiűzéséért, a német háborús hadigépezet megsemmisítéséért.

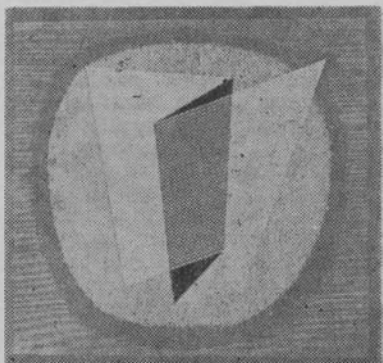
Az Egységfront megalakítását az egész ország örömmel üdvözölte. A *Románia liberá*, a párt szerkesztette *Buletinul Capitalei*, a szociáldemokrata *Libertatea* a közvélemény hangulatát kifejezve rámutatott arra, hogy a front létrehozása döntő jelentőségű a munkásosztály szervezeti egysége felé vezető úton.

Az egész nép antifasiszta harcának élesedése, a katonai-fasiszta diktatúra válságának elmélyülése, a hitlerista csapatoknak a keleti arcvonalon elszenvedett vereségei elősegítették más antihitlerista erők csatlakozását is a munkáságy egy-ségfrontjához. Így például 1944 májusában a kommunista párt megegyezésre jutott a Gh. Tătăráscu vezette polgári-liberális csoportosulással, majd 1944. június 20-án az Egységfrontba tömörült pártok, valamint a Nemzeti Parasztpárt és a Nemzeti Liberális Párt között együttműködési egyezmény jött létre, amely elvezetett az Országos Demokrata Arcvonal megalakításához.

„A Munkáségségfront [...], majd pedig az Országos Demokrata Arcvonal létrehozása alapvető feltétele volt az 1944. augusztus 23-i antifasiszta nemzeti fegy-veres felkelés győzelmes megvívásának, a fasiszta diktatúra megdöntésének” — mutatott rá Nicolae Ceauşescu elvtárs.

1944. augusztus 23. után pedig népünk életében új korszak nyílt meg, min-dent felölelő, mélyreható társadalmi átalakulások kora.

D. G. fordítása

Harald Meschendörfer grafikája

A függetlenség és szolidaritás jegyében

Románia Szocialista Körtársaság elnöke, Nicolae Ceaușescu elvtárs és Elena Ceaușescu elvtársnő afrikai országokban tett körútja újabb meggyőző bizonyítéka volt államunk következetesen alkalmazott elveinek, amelyek külpolitikánk nemzetközi tekintélyét biztosítják. Ezek az elvek, a nemzeti függetlenség, az egymás belügyeibe való be nem avatkozás, a gazdasági fejlődés és együttműködés elvei megfelelnek népünk alapvető érdekeinek, annak az aktív békepolitikának, amely már eddig is számos barátot szerzett országunknak mindenhol, ahol tiszteletben tartják a nemzetközi enyhülés, a népek szabadságra és jólétre való törekvéseinek nemes célkitűzéseit.

Ezen a gyakorlat által sokszorosán igazolt általános külpolitikai irányvonalon belül a függetlenségükért küzdő, illetve azt konszolidáló afrikai nemzetekkel kiépített barátsági és együttműködési kapcsolatok kiemelt jelentőségűek. Beszédesebb adat: országunk 47 afrikai állammal tart fenn diplomáciai kapcsolatot és folytat élénk gazdasági és kulturális cseretevékenységet a kölcsönös előnyök biztosítása szellemében. Az elmúlt évtizedben fokozódott az együttműködés minden fokon és a legváltozatosabb formákban.

A „fekete kontinens” népeit szocialista nemzetünk rokonszenve kíséri azon az úton, amely a gyarmati elnyomás és a neokolonialista függés, bármely idegen beavatkozás felszámolásához, a gazdasági jóléthez és a kulturális fölemelkedéshez vezet. Államunk következetesen és tevékenyen támogatja ezeket a törekvéseket, tényekkel, tettekkel bizonyítva szolidaritását a fiatal afrikai nemzetek ügye iránt. Pártunk számos dokumentumban szögezte le: a jelenkori világban végbemenő változások, forradalmi átalakulások, amelyeknek szemtanúi vagyunk, azt az igazságot támasztják alá, hogy a gyarmati iga alól felszabadult, fejlődő országokkal való baráti együttműködés, harcuk aktív támogatása az imperialista, gyarmati és neokolonialista politika ellen, nemzeti függetlenségük megerősítéséért, a társadalmi haladásért napjainkban elsőrendű internacionalista kötelessége a szocialista országoknak, minden forradalmi, haladó, élenjáró erőnek.

Az a lelkes fogadtatás, amelyben az általa meglátogatott afrikai országokban Ceaușescu elnök részesült, kifejezi az afrikai országok népeinek és vezetőinek nagyrabecsülését a román nép vezetője iránt, azt a tényt, hogy megértették és nagyra értékelik pártunk külpolitikai elveit és gyakorlati megvalósításukat. De ennek a látogatássorozatnak a történelmi jelentősége nem merül ki Románia és a felkeresett államok közötti kétoldalú kapcsolatok továbbfejlesztésében, hanem hozzájárul általában a nemzetközi életben egyre inkább érvényesülő haladó tendenciák kedvező alakulásához.

Az afrikai világrész története korántsem lezárt folyamat. Népeinek többsége kivívta ugyan függetlenségét, szabadon rendelkezik sorsa, természeti kincsei felett, a kontinens déli részén azonban naponta véres áldozatokkal követelő küzdelem folyik még a faji elnyomás, az idegen, gyarmati uralom ellen. Számos független országban is fegyverrel kell még érvényt szerezni a nép jogának, hogy az idegen uralom minden nyomát eltüntette teremtse meg a maga szabad, békés, független hatalmát. A világ újrafelosztására törekvő imperialista erők nem mondtak le Afrikáról, mérhetetlen kincseiről. Afrika népei napról napra tapasztalják, hogy elszánt harcukban nem nélkülözhetik a tettekben megnyilatkozó szolidaritást, az igaz barátság erejét. Ezt az erőt becülik, amikor számba veszik a román nép baráti gesztusait, és ezt ünnepelték Nicolae Ceaușescu elvtárs és Elena Ceaușescu elvtársnő látogatásakor. A személyes jelenlét megpecsételte azt a szoros szövetséget, amelynek szellemében Románia tekintélyes szavával a nemzetközi fórumokon számtalanszor kiállt az afrikai népek szabadságának ügye mellett, és sokoldalú gazdasági-műszaki segítséggel, szükség esetén pedig fegyverrel is támogatja a fekete kontinens. Szavak és tettek, elvek és tettek összhangja nyilvánul meg abban, ahogyan országunk jelenleg a zimbabwei, namíbiai, dél-afrikai hazafiakat segíti. A felszabadítási mozgalmakról szólva a Zambia fővárosában, Lusakában aláírt Közös Közlemény kidomborítja:

„Megvizsgálva a zimbabwei, namíbiai és dél-afrikai helyzetet, a két elnök aggodalmát fejezte ki az e térségben élő afrikai népek fölötti uralom, elnyomás és kizsákmányolás fenntartására irányuló próbálkozások miatt, határozottan elítélte Ian Smith rendszerének, az azt támogató imperialista, reakciós és rasszista erőnek a huzavonáját és más manővereit, és kinyilvánította teljes támogatását a Hazafias Front s a Zimbabwe teljes felszabadításáért folytatott igaz harca iránt.

Úgyszintén elutasította a salisburyi rendszer által szervezett, ún. választásokat, s felhívta a nemzetközi közösséget, ne ismerje el a választások nyomán megalakuló kormányt.

A két államfő elítélte a dél-afrikai kisebbségi rasszista rendszernek és támogatóinak arra irányuló mesterkedését, hogy gátolják a namíbiai nép és élcsapata, a SWAPO nehéz harcát a függetlenség kivívásáért. Újlag rámutattak arra, hogy bármely megoldás, amely nincs összhangban a SWAPO, a namíbiai nép tényleges képviselője érdekeivel, nem e nép akaratát tükrözi, következésképpen nem hozza meg a békét a térségben.

Dél-Afrikát illetően a két elnök elítélte az apartheid és faji megkülönböztető politikát, kinyilvánította következetes támogatását ennek az országnak a felszabadító mozgalma iránt, és rámutatott arra, hogy meg kell teremteni egységét, hogy joga van minden rendelkezésére álló eszközt felhasználni, még a fegyveres harcot is, az apartheid kiküszöböléséért és a szabadságért.⁴

A szerződések, amelyeket Nicolae Ceaușescu elnök afrikai földön kötött hazánk nevében, a vendéglátó államfőkkel folytatott megbeszélések, közösen elfogadott dokumentumok tovább erősítik Afrika népeinek bizalmát a román fél iránt, ama meggyőződését, hogy ez az együttműködés valóban a méltányosság szellemében szolgálja a népek esélyeit, hogy megteremtsék a béke nem avatkozás, a béke, a jólét feltételeit, egy új gazdasági világrend létrejöttét. Ebben az értelemben emeli ki a Szudán Demokratikus Köztársaságban tett látogatás végén aláírt Közös Közleményt:

„A két elnök hangsúlyozta, hogy fokozni kell az erőfeszítést a gyengénfejlettség felszámolásáért, amely egyike a jelenkori élet alapvető kérdéseinek, ettől függ a világ békéje és biztonsága. Újlag kinyilvánították azt az erős óhajukat, hogy határozottan fellépjenek egy új nemzetközi gazdasági rend meghonosításáért, amely az összes államok méltányos együttműködéséhez, a fejlődő országok gyorsabb haladásához vezessen, lehetővé tegye szabad hozzáférésüket a modern tudomány és technika vívmányaihoz. Hangsúlyozták, hogy ki kell alakítani a fejlődő országok erőteljes szolidaritását és szélesebb körű kooperációját az államok közötti gazdasági szintkülönbség csökkentésére irányuló erőfeszítésben.“

Maputoban, Mozambik Népköztársaság fővárosában Nicolae Ceaușescu elvtárs többek között ezeket mondta: „Inkább, mint bármikor, Marx szavait, »Világ proletárjai, egyesüljetek!«, ki kell egészíteni a következő jelszóval: »Világ elnyomott népei, egyesüljetek az imperializmus és kolonializmus felszámolására! Egyesüljetek a nemzeti szabadságért és társadalmi haladásért! Egyesüljetek azért, hogy minden nép szabad és független legyen! Egyesüljetek a szocializmus felépítésére! Egyesüljetek a világbéke érdekében!«“

Az afrikai népekkel összekötő harci szolidaritás szavai ezek — a népek szabadságának és függetlenségének előmozdítását célzó következetes román külpolitika szellemében. Ezt a külpolitikát értékelte nagyra az RKP KB Politikai Végrehajtó Bizottságának Határozata, amely megállapította: „A Politikai Végrehajtó Bizottság teljes mértékben jóváhagyja Nicolae Ceaușescu elvtársnak az újabb béke- és barátsági küldetés idején kifejtett fokozott, fáradhatatlan tevékenységét, kidomborítva pártunk főtítkárának, a köztársaság elnökének lényeges hozzájárulását a párt XI. kongresszusán meghatározott, a szabad, önálló fejlődés útjára lépett országokkal, a világ minden államával való baráti, szolidaritási és együttműködési kapcsolatok bővítésére és elmélyítésére vonatkozó alapvető orientációinak gyakorlatba ültetéséhez.“

KORUNK

TÎRGU JIU

Ott voltunk mind, az egész ország
 — asztalnál ültünk, utolsó vacsorán —
 álmunkban a kaput néztük,
 s álmaink végtelenné nőttek,
 mint szilárd, mesteri emlékoszlop,
 mely fején tartja
 a felhőket
 és a postagalambokat.

És amikor kijöttünk rajta,
 a keskeny kapu
 diadalívvé magasztosult.

MIHAI BENIUC

HOMÁLYBÓL

Egyszer majd, évek múltán, elhagynak
 az örömek, fájdalmak,
 lenni-akarásom, az álom és álmaim.
 Elhullatok mindent, mint kígyó régi bőrét,
 és a nagy hallgatás fű-rengetegében rejtőzöm el.
 Halott szatír árnyképeként,
 kezemben tört pohárral,
 sötét homályból fogom figyelni az életet
 vidám leányaival és dolgos fiaival.

Dalaim, mint zúgó kagylók,
 sárgán, pirosan, kéken, fehéren,
 nélkülem sodródnak a tengerpartra,
 s felnyúló spirálként magasságok felé igyekeznek.
 Egyesekbe talán
 puha testű rákok rejtőznek
 és — mert félnek a tengeri csillagoktól —
 ki-kinyújtják éles ollóikat.
 Másokat viszont
 a homokon ugrándozó gyermekek
 csillogón a nap felé emelnek.
 Egyre pedig, lehet,
 serdülő lány hajtja rá a fülét,
 hogy hallgassa az öröklét zúgását,
 míg a Kommün morajlása
 partról partra,
 kontinensek fölött hullámozva
 éneklő új, győzelmes dalait.
 S ó, én akkor nem leszek ott.
 Szemem mély gödreiből
 fekete könnyek hullnak.
 De piros, sárga, kék kagylóim
 csillogóbbnak tűnnek a napfényben,
 és egy lány — bővölt fülét kagylómra hajtva —
 a jövőt hallja dalaimban.

ÁDÁM ZSIGMOND fordításai

HOLNAPI HÍREK A NAGYVILÁGBÓL

A fejsze nem hasítja ketté a patakat
A kés nem aprítja föl a fényt
A malom nem őrli meg az éjszakát
A fegyver nem tizedeli az esőcseppeket
A tank nem tapossa el a csecsemők koporsóját
A bilincs nem rozsdásodik a holtak lábán
A búskomorság nem vigyorg az újszülött arcokon
A nyomor nem emel saját emlékére aranszobrokat
A rokkantak nem szerveznek békemenetelést az utcasarkokon
A máglyára ítélt könyvek nem kérnek szót az ENSZ-gyűléseken
A sokaság nem éljenzi a diktatúra kiválasztottjait
A kérdőjel nem formátlanodik bikacsökké bizonyos párbeszédekben
A költő nem néz hátra ha saját gondolataival társalog a téren
A virágot nem kombájnjal szedik s kötik csokorba a temetőknek

BORDY MARGIT

VISSZAÜZENT

Ma felhívott telefonon
a legegyszerűbb világ
végigutazott ereimen
a végállomásig
kinyílt az óriás kapu
szívemből
s a tavasz
kikacagott tenyeremen át
s visszaüzent
egy másik világnak
a kék ablakokon
ébreten vagyok
és várlak

Simon Sándor rajza

MÓRICZ ZSIGMOND

De hát ki ez a Móricz Zsigmond?

Író, nagy író, magyar író, modern író!

Nem, nem! Én ösmerem, nem az! Egy kisded, szőke ember. Hosszú hajú, apró szemű, lógó bajszú, csendes, mosolygó ember. Hatalmas homloka van és hallgatni szeret.

Sokáig semmit sem tudtunk róla és egyszerre itt volt. Megírta a „Hét Krajcár“-t és akkor egyszerre felibénk került, olyan magasra fejtünk fölé, hogy szédülve kellett felnéznünk reá. De ő akkor is csak mosolygott és mintha hunyorított volna szemével hozzá, hogy: „Nana, kívágtuk ugyé; de ilyenek vagyunk mi ott mind a néma Szatmárban, ahol még fiatal a Tisza is. Itt belevágunk, egyenesen a közepébe és nem félünk senkitől és semmitől, mint ahogyan apáink is Esze Tamás idejében nem ijedtek meg a császártól se.“

Így ám! Ez a fajta Móricz Zsigmond, aki sokat-sokat hallgat, de egyszer csak közibe vág. És csak mosolyog akkor is; mert mi ez neki, hiszen ő onnan jött, ahol mindig harcokat és harcosokat termett a véres, mert protestáló és protestáló, mert magyar föld.

Onnan jött Móricz Zsigmond, de nem egyedül. Elhozta magával azt az egész, külön magyar világot, ami ott él ma is Hajdu-szélén, Szabolcsban, Bihar-szélén, Beregben, Szatmárban, Ugocsa-szélén, Szilágyban. Eljöttek vele mind eldugott falvaikból, rongyos kúriáikból a bocskoros nemesek, cserepes házaikból azok a csizmás parasztok, akik mindig harcoltak, csak azért sokszor, mert örömük volt a harc. Akik kálvinisták és kurucok, nagy szívűek és összeférhetetlenek és — szegények voltak, de mindig gógősek és egészségesek, szíjjasok és legyőzhetetlenek és ma is ilyenek.

KÓS KÁROLY

1912

TIRNOVAN VID: MÓRICZ ZSIGMOND

„Móricz Zsiga úgy forgolódott az emberek között, mintha közülünk való lett volna.“

Móricz Zsigmond: jelenlét és jelentés

Mert nem a sirás s nem a könnytörlés,
hanem a termő élet
az emberé.

MÓRICZ ZSIGMOND:
A GYERMEK HAZAMEGY

„Móricz Zsigmond itt van köztünk.“ — Így szólhatna a szabványünnepség szónoka, ahogy általában szólni szoktak, szólni szoktunk, különösen ilyen kerek évfordulón, éppenséggel centenáriumon. És ez nem is volna túlzás. Találkozni lehet vele gyermekeink iskoláskönyveiben, a közkönyvtárakban (román fordításban megjelent műveivel is), sőt az utcán: a Kriterionnak s a *Tanulók Könyvtárát* gondozó Dacia Könyvkiadónak hála, elbeszélései, regényei mostanában ott láthatók a könyvtárak asztalán. De itt van Móricz az előző közvetítette emlékekben, az egykori barátok, tanítványok személyes élményeiben, az életút egyes szakaszainak hiteles tanútól hallott s itt-ott még ma is hallható elbeszélésekben, fontos művelődési intézmények történetében, váratlanul előbukkanó, Erdélyben készült fényképfelvételeken. És mert igazán van mivel előhozakodni, mert nem visszafelé, a múltba kell építenünk a jelent, nyugodtan fogalmazhatjuk meg a kérdést:

történelmi jelenlét-e a Móricz Zsigmondé vagy kortársi jelenlét?

A kegyelet hordja össze a bútorokat, amelyek emlékeznek még testmelegére, az írásokat, amelyek tőle valók vagy róla szólnak, a rajzokat, amelyek arcvonásait őrzik, vagy csupán a virágokat, amelyeket sírjára, szobrai alá szánnak? (A kolozsvári magyar színház előcsarnokában van is egy méltó szobormása, Szervátiusz Tibor készítette.) Vagy a szükség szólaltatja meg régi és új híveit s azokat, akik más utakat járnak, más esztétikai nézeteket vallanak, de írói és emberi — cselekvő értelmiségi — példájától mégsem akarnak, mégsem tudnak elszakadni?

Móricz Zsigmond történelmi jelenlétének nálunk nagyon mélyek a gyökerei. 1609. február tizedike, vasárnap: „A Szent Mihály temploma körül vastagon állt a nép, bundások meg darócokosok vegyesen. Hidegnek kellett odakinn lenni, mert nagyon dugták zsebre az öklüket, s asszonyok nagyon húzták nyakba a kerek subácskát meg a posztó ujjasokat.“ Móricz első kolozsvári látogatásának regénybe örökített nyoma. A *Tündérkert* kezdődik így; több, mint három évszázadot utazott vissza a szerző az időben, hogy megérkezék Báthori Gábor, majd Bethlen Gábor Erdélyébe. És ebben az utazásban a legendáshírű, de korántsem délábos, pontoságáról, hatalmas tárgyi tudásáról és humoráról, anekdotázó kedvéről ismert kolozsvári történéssz, a levéltáros Kelemen Lajos segítette, hogy el ne tévedjen. S amikor már jócskán túl volt a trilógián, Móricz Zsigmond még mindig úgy gondolt ide, mint Bethlen Gábor földjére. (Balogh Edgárnak írta, 1941. május 5-én, Erdélybe készülve: „Már egyszer kiszakítom magamat az életemből s megajándékozom egy ilyen nagy örömmel, hogy elkinlódok egy hónapot a Bethlen Gábor földjén.“) Bethlen — a regényírónak is köszönhetően — jelkép lett; ezért ünnepelte a *Tündérkert* 1922-es megjelenésekor Makkai Sándor, így értelmezve a történelmet: „Egy nép, amely meg tud szervezkedni a reá váró terhek hordozására, el tudja viselni a helyesen megosztott és szívből vállalt terheket. De az a nép, amelyik még arra is éretlen vagy kemény szívű, hogy önmaga legigazabb érdekéért áldozni kész legyen s hagyja, hogy egy töredéke elégjen és összeroppanjon a teher alatt, a nagy többség pedig csendes asszisztenciával nézze ezt, a maga kicsiny érdekecskéin túl nem látva, álmos kérdézzel baktasson a vágóhíd felé: az a nép élven megholt.“ Nem-sokára (1931-ben) jött a visszaigazolás Móricztól, a *Nyugatban*: Makkai jelentős tanulmánykötetét, a *Magunk revízióját* köszönti, de korántsem adósságtörlesztés fejében, hanem az „életrevaló gondolatokat“ regisztrálva. Móriczt már Bethlen Gáborban a realpolitika érdekelte, s ezt kereste, vélte felismerni a különböző nagyságrendű utódokban, az „okosabb, politikusabb, szervezettebb“ erdélyiekben, ahogy erről nem egy levele tanúskodik. Szüntelenül foglalkoztatta őt az a sok „politikai iskola“, amelyet „Erdély népe századok óta végezhetett“; elsősorban ezért vágyott ide, a helyszínen tanulmányozni — ez írói gyakorlatla volt — a számára oly vonzó világot, múltját, jelenét. Az *Erdélyi képeskönyv* terve nem valósult meg,

ám a trilógia mellett így is számos művében találta meg a módját, hogy a rég-
múltakról és újabb tapasztalatairól tudósítson. *Magvető* című antológiájába pél-
dául (melynek első kiadása 1940-ben, a második 1942-ben jelent meg, s a világ-
háború befejezése után az újjáéledő, demokratikus hazai magyar könyvkiadás
egyik első termékeként a kolozsvári Józsa Béla Athenaeum ismét eljuttatta az
olvasóhoz), a magyar irodalomnak ebbe az „élő könyvébe” Móricz fölvette Bethlen
Gábor néhány levélrészletét is, valamint egy részt Szalárdi János történelmi mun-
kájából, mégpedig a következő summázatot: „Bethlen Gábor fejedelem azért azon-
nal az ország megcsendesítésére, békességre, törvénynek helybenállatására, vég-
házainak, várainak építetésekre fordítá elméjét, és mind moldvai, havasalföldi
vajdakkal, lengyelekkel jól szomszédoságot, barátságot szerezvén, s az országot a sok
kóborlóktól, nyüzögő-fosztóktól (melyekkel a felső háborúságos esztendőkbén igen el-
rakodott, töltt vala) megtisztítván, üresítvén, azonnal hogy tárháza valamit gyara-
podni kezdte, az isten tiszteletire nézendő szorgalmatos gondja után mind székes-
helyén Fehérvárot, Radnót, Alvincen, Balásfalván, Fogaras és Várad várainak
nagy friss fejedelmi pompás épületű házakat építtetett vala...” Tudjuk, milyen
önzetlen lelkesedéssel élte újra Móricz erdélyi íróelődjé, Kemény Zsigmond tör-
ténelmi regényeinek tapasztalatát — mindenekelőtt a szombatosok erdélyi törté-
netét —, s már közelebb a jelenhez, mint harcolt Tolnai Lajos elismertetéséért.

Folyóíratszerkesztői éveinek robotmunkájából sem hiányoznak ezek a moti-
vumok. Kevesen tudják, hogy amikor Babitscsal együtt szerkesztette a *Nyugatot*,
ő kérte (1930-ban) Szentimrei Jenőtől az összefoglaló tanulmányt *Erdély tízeves
magyar irodalmáról*; a Szentimrei értelmezte transzilvánizmus történelmi realiz-
musa fél évszázad múltán sem halványult el; Móricz Zsigmond szellemét tisztelve
olvassuk újra a józanító írást: „Itt nem egysíkú, egysorú és egymúltú magyarok
tömegei élnek. S nem is csak mind magyarok. E kicsiny üstben, a történelem
lángjain, különféle népek sorsa fortyog a gazdasági viszonyok közös levében. S
akárhonnan jöjjön a külső megerősítés: végeredményben mégis a kölcsönösség
egymásrahatásai uralkodnak itt jelenen, múlton és jövőn. A lélek formáit ezek a
kölcsönhatások alakítják, edzik, kalapálják ki.” S ha egy évtizedet előregrünk,
már a *Kelet Népet* szerkesztő Móricz Zsigmond hétköznapijaiba, közvetlen bizo-
nyítékokat találhatunk rá, hogy valóban, Szentimreitől s a többi erdélyi baráttól
is tanulta megismerni, megérteni e táj népeit, embereit „Erős Zsiga”. (Szentimrei
Jenő idézte e névvel Móricz emlékét — a népmesék hőségének mintájára — a
Móricz Zsigmond ébresztése című gyűjteményben.) Hozzájuk küldte Csibét, immár
fogadott lányát, a Móricz keze alatt újjászülető népi baloldali, népfrontos lap
számára előfizetőket gyűjteni. (A mindmáig közöletlen, Csibének, azaz Móricz
Erzsikének Kolozsvárra küldött levél érdekes dokumentum: többek közt a Helikon-
szerkesztő Kovács Lászlót, Tóth Samut, a Méhkas emberét, a Lepage könyvkeres-
kedés tulajdonosait, Dobókat említi benne mint lehetséges segítőtársakat a nép-
szerűsítésben; Szentimreit ugyanitt a legjobb barátjának nevezi, s hasonló meleg-
séggel ír Balogh Edgárról és Böződi Györgyről.) A munkatársakat maga toborozta,
levélben, élőszóban, téma-ajánlással, sőt felszólítással, feladatkielöléssel; azt kérte
például Molter Károlytól, „írja meg az erdélyi népek összeházasodásának képét”.

Móricz Zsigmondnak kitűnő szeme volt rá, hogy fölfedezze a mindig friss
megírni valót. Problémaérzékeny, mondjuk ma nagyvonalúan erre az író- és szer-
kesztőtípusra. Ő azonban nem egyszerűen ötleteket adott, hanem benne élt a té-
mában; lelki és fizikai valójában vállalta a jelenlétet, a helyszínen — valahány-
szor csak tehette. Akár jelképesnek is tekinthetjük erdélyi útjainak két szélső
pontját, az első világháború előtti, 1914-es és az 1941-es kalotaszéki látogatását. Az
elsőn, a még gondtalanon, Kós Károly volt a vendéglátója, Sztánán, egy farsangi
bál erejéig, az utolsóra (vagy a pár nap különbséget számítva: utolsó előtti) mint
diszvendég érkezett a befutott író, akit azonban — dokumentumok vannak rá! —
nem kábított el a pompa, a csinnadratta, a hivatalos rendezvény. Móricznak nem
volt szüksége ünnepi hívásra. Kiadója, az Athenaeum vezérigazgatójának írta, a
könyvnapi élmények után nem kis büszkeséggel: „az erdélyi út olyan szép, álmo-
miban sem kívántam többet. Nincs olyan kicsi falu, ahol ne ismernék a nevemet.
Itt Kolozsváron pláne ömlik utánam a nép, mint egy kifestett színész után. Az
este értem vissza huszonnégy nap után a székely körütről. Csodálatos, miket láttam,
milyen kár, hogy a legjavát meg nem írhatom. Erdély más, mint otthon: itt fő-
ispán, alispán összetéveszt Herczegh Ferencsel s annak megfelelően kezel.” Ha
fölvillan is itt némi illúzió, az apai örökségként magával hozott feltörekvés vágyá-
ból, a bizonyítani akarásból származtatható összekacsintást nem szabad túl komo-
lyan venni: ez inkább a kiadói vezérnek szóló figyelmeztetés, miközben az író in-
kább „lefele” ismerkedik, köt új barátságokat. A Csibének írt 1942-es levél nem
kevésbé büszke kitételének („Általában engem Kolozsváron mindenki ismer és

nincs ellenségem, hát ha valahol, ott otthon érezheted magad“) valóságfedezete van. A már említettek kivül, sokféle szál kötötte őt a városhoz, Erdélyhez. Kevesen tudják, hogy itt élte le élete nagyobbik — bár élményekben kevésbé jelentős — részét az a kispesti lány (Szombatfalvy Júlia), aki Móriczot Jankával összeismertette, és aki ezt a házasságot, érthető módon, csak saját gyermeklány-szerelmén át tudta megítélni, öreg korában is. (Novellák tanúskodnak róla, hogy az író sem felejtette el a kispesti postán, a Majthényi-házban szövődő szerelmet.)* A Móricz-testvérek életútját nemigen követte figyelemmel az irodalomtörténet, de az nem csupán a Móricz Zsigmond-vonatkozások miatt érdekes, hogy Móricz Miklós a *Brassói Lapok*nak hosszú időn át volt szerkesztője. És most már a nem „oldalági“ események: az 1926. decemberi felolvasó körút — és nyugodtan mondhatjuk: egyúttal tanulmányút (a Bethlen Gábor-dokumentumok, a helyszín felmérése) —, amelynek sajtóvisszhangjában Corneliu Codarcea állásfoglalására is figyelni kell**; az *Erdélyi Fialatok* kiállása 1931 májusában Móricz Zsigmond mellett, akit a prágai magyar diákok körében tett látogatása és nyilatkozata után ott-hon nemzetietlenséggel vádoltak. (A hetvennégy erdélyi magyar főiskolai hallgatótól aláírt, szolidaritást kifejező levél az *Erdélyi Fialatok* 1931. 5–6. számában jelent meg, Móricz köszönőlevelével együtt: „Kedves Barátaim, fogadjátok szívből jövő hálás köszönetemet, hogy bizonyosságot tettetek a felleléző magyar kultúra mellett. Addig is, míg személyesen találkozhatunk, szeretettel ölel Benneteket egyről-egyre barátokat: Móricz Zsigmond.“ És ugyanebben a lapszámban egy másik, továbbgondolandó adat: az Erdélyi Fialatok Irodalmi Szemináriuma keretében, 1931 elején Venczel József tartott előadást Móriczról.) Az újabb találkozások, Budapesten, Leányfaluban, Kolozsvárt, Marosvásárhelyen, székelyföldi kisvárosokban, falvakban (Kós Károlytól George Sbarceaig, Böződi Györgyig és Nagy Istvánig igazán tágas az emlékezők listája!). S a már említett, oly jelentős *Kelet Népe*-momentum. És a természetes folytatás: a fasizmus veresége után, egy építő, nagy távlatokkal biztató szakasz kezdetén, a Móricz Zsigmond Kollégium megalakulása Kolozsvárt.

Mindez megérett az irodalomtörténeti felmérésre, legalábbis a filológiai pontos összefoglalásra. Egyelőre azonban csak az építőköveket szállíthatjuk a *Petőfi Erdélyben* és *Jókai Erdélyben* mintájára esedékes „Móricz Zsigmond Erdélyben“ kötethez, amely — lássuk be — bonyolultabb feladatnak látszik, mint az előbbieik, s nem csupán a tekintélyes feldolgozandó „nyersanyag“ okán. Az irodalomtörténet egyébként nem csak nálunk maradt adós a Móricz-kutatással; az utóbbi két évtized legfeljebb az újrakiadásokkal, a régebbi monográfia-kezdetek javított változataival dicsekedhet. Mert jószerivel abbamaradtak a régi típusú, életrajz-, pályaképjellegű tanulmányok, az új szempontúak pedig mondhatni meg sem indultak. (Egy jellemző tisztázatlan „apróság“: az *Apám regénye*, Móricz Virág könyve és minden újabb monográfia, lexikon 1942. szeptember 4-ét jelöli meg az író halálának napjaként; a gyászjelentésen s a korabeli napilapokban szeptember 5. olvasható.) Pedig van mit kiigazítani, új összefüggésrendszerbe ágyazni. Nagy Péter, a neves Móricz-kutató önkritikusan írhatta le nemrég, a centenárium küszöbén: „Egy elvont, a nagy nyugati irodalmak fejlődésrajzából kialakított modell szemellenzős követése közben megpróbáltuk e modell megvalósulásának kikiáltani Móricz regényeit, szinte eltakarva a szemünket a tény előtt, hogy igazi, nagy és maradandó teljesítménye a kisregény és a novella területén van (sokban hasonlóan más kelet-európai irodalmak huszadik századi teljesítményeihez, csúcsaihoz)...“

Nos, Móricz Zsigmond kortársi jelenlétét éppen ezek a novellák, kisregények biztosíthatják elsősorban. S a regények közül nem egy, amelyek erősebben kötődnek az élethez, mint egy ábrázolástípushoz, kifejezőmódhoz, esetleg a tegnapi uralkodó ízléshez. Prózáiról kortársaink vallomásai több oldalról világítják meg a centenáriumi alkalomkor kényesnek tűnő, de éppen Móricz könyörtelen szókimondásával indokolható kérdést. (Emlékezzünk: hogyan vélekedett ő Shakespeare-ről...)

És a kortársi jelenlét része az erkölcsi példa is — anélkül, hogy ezzel a megkülönböztetéssel el akarnánk választani az etikumot az esztétikumtól. Móricz Zsigmond *írói magatartása*, történelmi — és egyúttal kortársi — felelősségtudata mindaddig világít az időben, amíg létezik közösség, amely törődik egyedeivel, és törődik önmagával mint kollektivitással.

Így értjük Móricz Zsigmond sokféle jelenlétének jelentését.

* Móricz Zsigmondról — magnószalagon. Korunk, 1967. 1254—1261.

** Corneliu Codarcea: Móricz Zsigmond a régi Romániában. Korunk, 1957. 593—597.

Népszolgálat kettős tükörben

Móricz Zsigmond és Benedek Elek
a húszas évekbeli Erdélyben

A közös évforduló önmagában véve csak ürügy, az emberi-írói magatartás lényegi azonossága azonban elégséges ok arra, hogy a regényíró Móricz Zsigmond és a meseköltő-irodalomszervező Benedek Elek élő emléket egyazon cikk keretében idézzük.

A nép-, nemzet-, illetve nemzetiségiszolgálat igénye mindkettőjük életművét áthatja. Hogy a két életmű mégis különbözőképpen alakult, az részben a Benedek Elek és Móricz Zsigmond indulása közötti két évtizedes fáziseltolódással, részben a pályájuk első világháború utáni szakaszát meghatározó társadalmi-politikai viszonyok eltérő voltával, a struktúra és a nagyságrend vonatkozásában viszont legfőképpen alkati tényezőkkel magyarázható.

Kétségbenvonhatatlan tény, hogy Móricz Zsigmond, a magyar prózaírás mindmáig legnagyobb mestere. Nem szükséges bizonyítanunk, hogy mennyiben és miért jelentősebb, mint Benedek Elek. Annál inkább bizonyításra szorul még ma is, csaknem ötven évvel Benedek Marcell úttörő életrajzi munkájának és több mint húsz évvel a nagy meseköltő *Halljátok, emberek?* című, Balogh Edgár összeállította publicisztikai gyűjteményének megjelenése után, hogy Benedek Elek jelentősége túlmutat az irodalomtörténeti köztudatban számára szűkmarkúan mért elismerésen.

A népszolgálati igény megléte és intenzitása legközvetlenebbül a két szerző publicisztikájában és eleven közönségkapcsolatában érzékelhető.

Móriczról régóta tudjuk, hogy a publicisztika nem játszott olyan kiemelkedő szerepet életművében, mint például az Adyében. De azt is tudjuk, hogy életének valamennyi szakaszában tapasztalati anyagának publicisztikai feldolgozására, elvpolitikai értelmezésére is törekedett. Különösen érvényes ez a megállapítás a forradalmak időszakára, amikor Móricz — a társadalmi cselekvés fősodrába lendülve — riportjaiban, cikkeiben, röpirataiban a polgári demokratikus forradalom plebejus kiteljesítéséért, a szocialista építés távlataiért szállt síkra. Az ellenforradalmi rendszer a publicisztikai megnyilatkozás lehetőségeit szűkebbre szabta. Móricz azonban ilyen körülmények között is módot talált arra, hogy ne csak a szép-irodalmi alkotások áttételes formáiban fejtse ki véleményét korának legégetőbb kérdéseiről.

A magyar ajkú olvasóközönség soraiban ma már aligha akad valaki, akinek legalább valamely ismeretei ne volnának Móricz publicisztikájáról. De vajon elmondhatjuk ugyanezt Benedek Elek közírásával kapcsolatban is? Nem valószínű, pedig a *Halljátok, emberek?* című gyűjteményben olvasható cikkek legjavát 1967-ben egy másik kötet, *A százestendő s jövendőmondó* is újraközölte.

A szelídnek mondott meseköltő harcos állásfoglalásait, hajlíthatatlan erkölcsű, eszméltető írásait számon nem tartanunk — nagy fényűzés részünkről. A századforduló táján írott Benedek Elek-cikkek közül gondolunk itt, például, az egykori közoktatásügyi miniszterhez címzett nyílt levélre, amely a gyermekek nyelvérzékét és egészséges eszejárását károsító tankönyv-szörnyszülőtteknek üzent hadat; azokra a satirikus eszmeftutatókra, amelyek az igazság, jog, méltányosság és törvényesség elvein keresztülágazó protekcionizmust, a törleszkedő-hajbókoló tisztelgésnek és a közügyi szöcsképlésnek a dualista rendszerben általánossá vált divatját ostromozták; azokra a vádiratokra, amelyek a bürok elleni imperialista agressziót vagy a hivatalosságnak a tömeges kivándorlásra kényszerülő székelyföldi szegények sorsa iránti közönyét bélyegezték meg.

A húszas évek változott körülményei között Móricz elsősorban mint regényíró (de nemcsak mint regényíró), Benedek Elek pedig elsősorban mint irodalomszervező (de nemcsak mint irodalomszervező) teljesít sajátos népszolgálati feladatokat. Benedek Elek pályájának ez a szakasza egészében az alakulóban levő romániai magyar irodalommal fonódik össze. Azzal az irodalommal, amelynek közönsége 1926 végén a regényíró Móriczsal is emberközeli kapcsolatba kerül.

Benedek Elek 1921 nyarán költözik haza Kisbaconba. Jó ideig nem mozdul ki kúriájáról. Beszélni sem szívesen beszél, mert tart attól, hogy szavait esetleg

felre magyarázzák. Zágoni István egyik riportjából tudjuk (*Keleti Újság*, 1921. november 15.), hogy mindenkinek csak egy tanáccsal szolgál: „Dolgozzatok, dolgozzatok!” Jó példával ő maga jár elől. Cikkeket közöl a *Keleti Újságban*, az *Ellenzékben*, az *Újságban*, a *Brassói Lapokban*. Főmunkatársa a *Keleti Újság* „Mesevilág” című gyermekirodalmi rovatának (1922 szeptemberéig). Ellátja a *Vasárnap* című néplap (1921. november—1923. január), valamint a *Vasárnapi Újság* című irodalmi, művészeti és művelődési képeslap (1923. május—1925. március) főszerkesztői teendőit. Szerkeszti a *Cimbora* című gyermeklapot (1922. évi 29. számától kezdve), a *Brassói Lapok* „Gyermekvilág” rovatát (1929 márciusától), valamint *Az én naptáram* című, Égető Árpád baróti nyomdász kiadásában megjelenő kalendárium 1922 és 1926 közötti köteteit. 1921 után mintegy harminc önálló könyvet, illetve füzetet jelentet meg. Ezeknek egy része — az Erdélyi Irodalmi Társaság felkérésére írott *Petőfi* (1922), a *Híres erdélyi magyarok* (1922), az *Őcsike könyve* (1922), az *Erdélyi népmondák* (1926), a *Kisbaconi történetek* (1926), *A püspök meg a püspökgfi, avagy: A magyar fa sorsa* (1927) — dicsőszentmártoni, szatmári, kolozsvári, nagyváradai és brassói nyomdáknak készül. 1925-ben az ő gondozásában adja ki a budapesti Athenaeum az *Erdélyi történetek*, a kolozsvári Minerva pedig a *Gyermekszínház* című novella-, illetve színpadi jelenet-gyűjteményt.

Írásaival a gyermekeket és a felnőtteket egyaránt felélelő, legzélesebb olvasóközönséghez fordul, az új viszonyok közötti öntudatos és célszerű tájékozódás elősegítésének szándékával. A sajátosságok megőrzésének és a népek közötti közlekedésnek leghathatósabb eszközét az irodalomban látja. Erre világít rá *Levél egy román ifjúhoz* című cikkében (*Keleti Újság*, 1922. április 2.), a *Cele trei Crișuri* című folyóirat körkérdésére (1922. június), valamint Kőmives Lajos riporteri kérdéseire (*Keleti Újság*, 1923. május 5.) adott válaszaiban. Ez a szemlélet hatja át kritikai írásait is — az egészséges hazai magyar irodalom kibontakozásának jeleit egy különben nem túl jelentős kötet kapcsán felismerő cikkétől kezdve (*Keleti Újság*, 1921. december 16.), a Sipos Domokos novelláskötetét elemző kritikával (*Keleti Újság*, 1923. február 22.) és a Makkai Sándor Ady-könyvének védelmét vállaló vitárral folytatva (lásd önálló füzetben is), Tamási Áron *Szűzmáriás királyfi* című regényének méltatásáig (*Brassói Lapok*, 1928. augusztus 12., 19.).

1922. július 30-án Benedek Elek nagyszerű előadást tart a segesvári Petőfi-ünnepeken. Ettől kezdve mind gyakrabban lép személyesen is a nyilvánosság elé, mert tudja, hogy a közönségnek az irodalmi életbe való tevékeny bekapcsolása nélkül a mégoly értékes irodalmi alkotás sem hathat. 1927 őszétől aztán már nemcsak alkalmi szereplésekre vállalkozik, hanem valóságos irodalomnépszerűsítő körutakat szervez, nem utolsósorban azért, hogy az *Újság* megszűntekor (1927. augusztus 13.) állás nélkül maradt székely íróknak és a súlyos beteg Sipos Domokosnak, majd pedig a fiatalon elhunyt író árvájának anyagi segítséget biztosíthasson.

Hozzáférhető korabeli sajtókiadványok — a *Brassói Lapok*, az *Erdélyi Tudósító*, az *Erdővidéki Hírlap*, a *Székely Nép*, a *Keleti Újság*, az *Ellenzék*, az *Aranyosvidék*, a *Gyergyói Újság*, a *Szilágysomlyó*, a *Nagykároly és Vidéke*, a *Haladás*, a *Nagybánya*, a *Székely Közélet* és a *Hargita* — cikkei és híradásai alapján a Benedek Elek vezette irodalmi körutak idő- és térbeli állomásait (nyilván nem hiánytalanul) a következőkben jelölhetjük meg: 1927. november 12-én Brassó, 13-án délután Barót, este Sepsiszentgyörgy, 19-én Kolozsvár, 20-án Torda, 1928. április 28-án Gyergyószentmiklós, május 13-án Szilágysomlyó, 14-én Nagykaroly, 16-án Szatmár, 19-én Nagybánya, június 6-án Székelyudvarhely, 7-én Székelykeresztúr, 1929. március 17-én Budapest, ezt követően pedig Cegléd, Szeged és Debrecen az előadások színhelye. A beköszöntő beszédet mindenütt Benedek Elek mondja. A vele utazó csoport állandó tagjai közül Tamási Áron rendszerint két prózai írását, Szentimrei Jenő két-három költeményét (Tordán kivételesen a szabadversről szóló előadását) olvassa fel; a versmondó György Dénes Aprily Lajos, Bartalis János, Finta Zoltán, Petres Kálmán, Sipos Domokos, Szentimrei Jenő, Szombati-Szabó István és Tompa László költeményeiből ad elő, Szentimreiné Ferenczy Zsizi pedig (Barót kivételével, ahol nem sikerül zongorát szerezniük) Bartók Béla, Kodály Zoltán és Delly-Szabó Géza népdalfeldolgozásaiból, alkalmilag Lányi Ernő és Csiki Endre dalaiból énekel — Brassóban Weisz Ilona, Tordán Weress Ákos, Szilágysomlyón Rochlitz Vincéné, Nagykarolyban és Szatmáron Lányi Ernő, Székelyudvarhelyen Tompa Lászlóné, Budapesten ifj. D. Szabó Géza zongorakisérével. Az állandó szereplőkhez a prózaírók közül Brassóban, Baróton, Sepsiszentgyörgyön, Budapesten Kacsó Sándor, Kolozsvárt, Tordán, Budapesten Nyírő József, a költők közül Brassóban, Baróton, Sepsiszentgyörgyön Farcádi Sándor, Székelyudvarhelyen, Székelykeresztúron Tompa László, Kolozsvárt Maksay Albert, Budapesten Bartalis János csatlakozik. A műsor keretét Tordán és Székelyudvarhelyen a Tordai Magyar Dalkör (karnagy: Zalányi György), illetve a Székely Dalegylet biztosítja.

Benedek Eleknek és „fiainak“ a szereplését a közönség változó érdeklődéssel fogadja. A gyermekek mindenütt izgatottan várják Elek nagyapónak, a *Cimbora* népszerű szerkesztőjének az érkezését, aki több helységben külön mesedélután rendez számukra. A felnőtteknek szánt műsorral azonban nem ugyanez a helyzet. Akad helység, például Barót, ahova a környező falvakból, Olasztelekről, Nagyajtáról, Nagybacomból is tódul a közönség, másutt viszont, például Szatmáron, az előadás csaknem teljes közönybe fullad. A budapesti nagy siker után Szeged tartogatja a legkellemetlenebb meglepetést: itt a közönség jó része felekezeti megmondolásból tüntet távolmaradásával. Benedek Elek *Elkészett beszámolójában* olvashatjuk (*Brassói Lapok*, 1929. április 18.): „Búcsúzáskor azt üzentem Móra Ferencnek: ezután ne a föld alatt kutassa az ó- és középkort. Ott sétál Szeged utcáin.“

Az irodalmi körutak szervezésével Benedek Elek korántsem érzi befejezettnek küldetését. Küzd a *Cimbora* fennmaradásáért. A művelődési élet fellendítése érdekében székely népművelő társaság alakítását javasolja. Kellő támogatás hiányában azonban 1929. augusztus 15-én tényként kénytelen bejelenteni lapjának megszűntét, augusztus 16-án pedig — miközben Szentimrei Jenőnek szánt fogalmazványában éppen a népművelő társasággal kapcsolatos gondjáról ír — véggépp kiejti kezéből a tollat. 1929. augusztus 17-én bekövetkezett halálával levelének a Zágoni-fele riportból ismert jó tanáccsal egybecsengő utolsó szavai — „*fő, hogy dolgozzanak*“ — jelképes jelentőségűvé nőnek.

A húszas évek közepéig a romániai magyar irodalom több regényt kigyőzött már, a hazai irodalmi köztudat azonban változatlanul Móricz Zsigmond nevével kapcsolja össze ekkor a regényíró fogalmát. Érthető érdeklődést vált ki tehát az *Ellenzék* 1926. november 23-i híradása arról, hogy Móricz régi barátait és a *Tündérkert* folytatásának színhelyeit készülő meglátogatni Erdélyben, s ha engedélyt kap rá, előadást is fog tartani Nagyváradon, Kolozsvárt, Marosvásárhelyt, Brassóban és Aradon.

A látogatás naplóját korabeli lapok — a *Nagyvárad*, a *Nagyvárad* *Friss Újság*, a *Nagyvárad* *Napló*, az *Ellenzék*, a *Keleti Újság*, az *Újság*, *A Ma*, valamint a *Biruinja* — tudósítási nyomán rekonstruálva, a következőket állapíthatjuk meg:

Móricz 1926. december 3-án érkezik Biharpüspökre. Itt ünneplőbe öltözött helybeli földművesek és a nagyvárad

írók küldöttsége várja, élén Tabéry Gézával. A vendéget négylovas kocsival kísérik Nagyváradra. A lovakat Felvinczy Sándor biharpüspöki községi bíró kölcsönzi, a kocsit, amelyet egykor Ady is használt Csucsán, Szakács Jenő bérkocsitulajdonostól szerzik (ő a Boncza-családtól vásárolta). Este a Katolikus Kör nagytermében tartja meg Móricz első előadását. Saját úti élményei alapján az olasz, német és francia irodalmi-művelődési viszonyokról, valamint a magyar irodalom helyzetéről beszél, majd részleteket olvas fel *Odüsszeusz bolyongása* című, Kodály Zoltán számára írt opera-szövegkönyvéből, valamint *Kivilágos kivirradtig* című regényéből, eléggé gyér számú hallgatóság előtt.

December 4-én este a kolozsvári pályaudvaron Szabó Imre az Erdélyi és Bánsági Kisebbségi Újságírószervezet, Kós Károly a Helikon Irodalmi Szabadcsoport, Kuncz Aladár pedig az irodalombarátok nevében üdvözlí Móriczot, aki az *Újság* riportereinek kérdéseire válaszolva jelzi, hogy „Bethlen Gábor és Rákóczi György nehéz lépteinek“ nyomát kívánja járni „a késői időben“. Kialakult programja még nincs. Körülbelül két hétig marad Romániában, s közben el szeretne látogatni Brassóba, Aradra, Temesvárra, Marosvásárhelyre is.

December 5-én a dr. Óváry Elemér lakásán elzárult Móricz kolozsvári írókkal, újságírókkal találkozik, majd hosszasan időzik Kelemen Lajos társaságában, aki valósággal elbűvöli őt a Bethlen Gábor korára vonatkozó ismereteinek bőségével, segítőkészségével.

Az időközben kialakított programnak megfelelően Móricz december 6-án Vajdakamarásra, Bethlen Gábor egykori vadászterületére, december 7-én Nagyenyedre, 8-án pedig Gyulafehérvárra látogat. Nagyenyeden, népes küldöttség élén, Járai István professzor fogadja, majd Uzoni Kovács Józsefné veszi gondjaiba, akinek vendégszerető asztalánál izes adomáztatásra kerül sor.

December 8-án este a kolozsvári újságíró klubban rendeznek bankettet Móricz tiszteletére. Üdvözlő beszédet Szász Endre, Vásárhelyi János, Szentgyörgyi István és Kiss Elek mond.

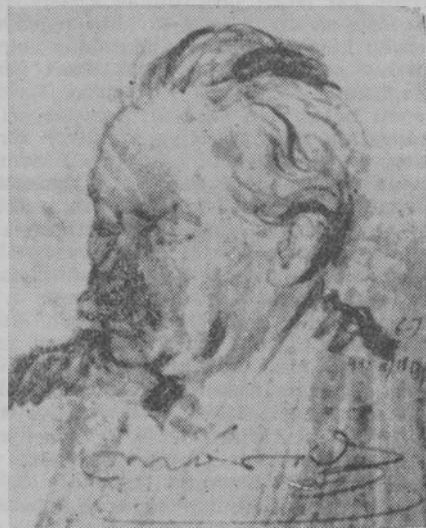
A következő két napot a Kelemen Lajos kijelölté történelmi forrásanyag tanulmányozására szánja Móricz, majd 10-én este a kolozsvári magyar színház előadásán vesz részt. A színház művészei bemutatják *Mint a mezők virágai* és *Kend a pap?* című egyfelvonásosait, Móricz pedig megismétli előadását az európai és a magyar irodalom kérdéseiről, valamint felolvasását *Kivilágos kivirradtig* című regényéből.

December 11-én autón érkezik Marosvásárhelyre, Bernády György vendégeként. Este a színházban — Fehér Imre színigazgató és a Kemény Zsigmond Társaságot képviselő Tótfalusi József üdvözlő beszéde után — *Tökmag, Politika* és *A báróné gulyása* című jeleneteit adják elő, Móricz pedig megtartja a nagyváradi és a kolozsvári műsorból ismert előadását, illetve felolvasását.

Az előzetesen bejelentett aradi útra már nem kerül sor. A *Ma* című marosvásárhelyi lap 1926. december 12-i számában egy rövid hír indokolja a körút váratlan megszakítását: „Móricz Zsigmondot Kolozsváron nagyobb baleset érte. Egy díszlet ráesett a lábára, és zúzódásokat szenvedett. Éppen ezért Móricz Zsigmond nem is folytatja körútját, hanem Marosvásárhelyről visszatér Budapestre.“ A hírel kapcsolatos december 15-i kommentárjában a *Nagyváradi* című lap ama sejtését juttatja kifejezésre, hogy Móricznak aligha a lábát érte baleset, inkább a lelkét érte egy láthatatlan kő. A kommentár egy nacionalista színezetű sajtótermék Móricz elleni méltatlan támadására utal, de utal ugyanakkor Corneliu Codarcea Móricz melletti józan állásfoglalására is. (Lásd ezzel kapcsolatban Codarcea cikkét a *Korunk* 1957. májusi számában.)

Móriczot romániai látogatása során a tapasztalat- és ismeretszerzés szándéka vezérli. Útját ebből a szempontból sikeresnek mondhatjuk, hiszen itteni élményei kétségbevonhatatlan szerepet játszanak a békés építés eposzává növekvő *Erdély-trilógia* végső koncepciójának kialakításában. A tanulni vágyó Móricz azonban tanít is egyúttal. Az európai és a magyar irodalmi-művelődési viszonyokról tartott előadásában — a *Nagyváradi Napló* 1926. december 5-i számának tanúsága szerint — a kollektívizmus eszméjét domborítja ki. Hangsúlyozza, hogy „a jövő szebb és boldogabb társadalmát“ csak az emberi egymásrautaltság tényéből kiindulva lehet megteremteni. A *Biruința* 1926. december 8-i számának adott nyilatkozatában pedig az egész emberiség javát szolgáló, népek közti együttműködés mellett tesz hitet.

Nyolc nap és nyolc év történetének párhuzamba állításából aligha vonhatók le érvényes következtetések. Móricz Zsigmond pályáját ismertnek tételezve azonban a párhuzam erőltetése nélkül mutathatunk rá mégis a Móricz Zsigmond-i és a Benedek Elek-i emberi-írói magatartás közös jellemzőjére: a nép felé fordulás elvéből és gyakorlatából fakadó ama törekvésükre, hogy az irodalom és művelődés eszközeivel minél szélesebb rétegeket megmozgatva, munkálkodjanak nemzetük, nemzetiségük jövőjéért.

Erdős I. Pál rajza (1941)

Móricz Zsigmond és Kelemen Lajos találkozásai

Ha valaki nemcsak szórakoztató olvasmányként, hanem az erdélyi történeti élet kavargásának ismerőjeként a történész és a nyelvész érdeklődésével veszi kezébe Móricz Zsigmondnak hatalmas regényhármását, az *Erdélyt*, — a korra vonatkozó történelmi ismeretei fokához mérten — alacsonyabb vagy magasabb szinten ámuldozik azon, hogy a regényíró milyen sokrétű és széles körű tájékozottsággal, a történeti életszintér milyen ismeretével idézi fel Báthori Gábor tündérekertjének és a nagy fejedelem, Bethlen Gábor korának erdélyi világát. Az ámulat azonban nemcsak Móricz történeti ismereteinek mélysége és pazar bősége láttán fogja el még az ilyen vonatkozásban tájékozott olvasót is. Eppen olyan mértékben meglepődik azon, hogy milyen különleges érzékkel, mennyire egészséges ítélőképességgel döntött Móricz az egykorú nyelvi és a mai nyelvjárási sajátosságoknak a maga archaizáló regényírói nyelvébe való beépítése tekintetében.

Az erdélyi múlt életének és az egykorú nyelvnek az a beható ismerete, amely az *Erdély-trilógia* forgatóját meglepi, Móricznak kora ifjúságig visszanyúló nyelvi, nyelvjárási, néprajzi emlékvilágába gyökerezik ugyan, de emellett ugyanakkor elmélyülő történeti és nyelvészeti tanulmányozás eredménye is. Főként leánya, Móricz Virág tájékoztatásából tudjuk, hogy az apa az erdélyi hármásregény írását megelőzően nemcsak könyvtárakban búvárolta az erdélyi múlt gazdag történeti szakirodalmát, hanem valósággal egy kis könyvtárat szerzett a XVII. századra vonatkozó erdélyi történelmi forráskiadványokból és történeti feldolgozásokból. Nyelvi és nyelvjárási érdeklődésének tanúbizonyságaként megemlíthető, hogy kora ifjúságában szülőföldje nyelvjárásának tanulmányozójaként tevékenykedett, és amellett, hogy haláláig buzgó olvasója volt a *Magyar Nyelvrörnek*, a régi magyar nyelv nagy kincsestárát, a *Nyelvemléktár* köteteit forgatta, és a régiség nem egy nagy remekírója, például a *Halotti Beszéd* névtelen írója, Bornemisza Péter, Zrinyi Miklós nyelvének tömörsége, veretessége és tősgyökeres magyarsága segítette hozzá a régi magyar nyelv bensőséges megismeréséhez.

Mindent az előkészületet, a történeti forráskiadványok, feldolgozások és a régi nyelvemlékek tanulmányozását Móricz azonban nem tarthatta elégségesnek a történeti színtér, az erdélyi táj és történeti emlékeinek ismerete nélkül. Mielőtt 1922-ben az erdélyi trilógia első regénye, a *Tündérekert* megjelent, Móricz már legelőbb két ízben járt futólag Erdélyben. De talán éppen a *Tündérekert* írása közben jöhetett rá arra, hogy további regényírói terve megvalósításához annál sokkal szélesebb körű helyszíni tájékozódás volna kívánatos, mint amilyenre előbbi futó látogatásai során szert tehetett. Ezért még az *Erdély* második és harmadik kötetének megírása előtt, előbb 1926 decemberében, majd talán 1930 tavaszán Móricz a történeti helyszínen való tájékozódás céljából ismét ellátogatott Erdélybe. Hogy e két látogatása során Erdélynek milyen történelmi helyeit, milyen műemlékeit tekintette meg, erről nekem nincsen tudomásom, de ez a címben jelzett kérdés, Móricz Zsigmond és Kelemen Lajos találkozásainak ismerete szempontjából alárendelt jelentőségű dolog. Nyilvánvalóan fontos azonban ebből a szempontból az, hogy Móricz — a Kelemen Lajos történelmi tájékozottságának rendkívüli voltáról a határonkon túl is szállongó hírtől ösztökélve — már az 1926-beli látogatása alkalmával maga kereste a találkozást Kelemen Lajossal. Az íróat alkalmasint nem a nagy történetíró személye, inkább az sarkallta erre a kapcsolatkeresésre, hogy mit tudhat meg tőle az őt érdeklő korra és az erdélyi történeti színtérnek napjainkig fennmaradt emlékeire nézve. Noha feltehetően már az első találkozás alkalmával is e körül foroghatott köztük a szó, magáról a beszélgetésről közelebbit nem tudunk. Annyi azonban a korabeli sajtómegnyilatkozásokból kétségtelenül megállapítható, hogy Móriczot már első ízben elbűvölte Kelemen Lajosnak rendkívüli történeti tájékozottsága mellett férfias, szinte gyermekien nyílt, tiszta emberi egyénisége is. A történeti múlt nagy és gyenge jellemeire vonatkozó anekdotikus történetek pazar ismerőjétől Móricz bizonyosan nem egy olyan dévaj-tréfás vagy tragikus történetet hallhatott, amely minden egykorú elbeszélő forrásnál jobban rávilágított a korra és benne az egykorú társadalom alakjaira.

Minden Kolozsvárra látogatót bizonynal bámulatba ejt az egykori Nagypiacon, a város főterén felmagasodó szépséges műemlék, a Szent Mihály-templom látványa. Így lehetett ezzel Móricz Zsigmond is. De aligha lehet független ez az érzés és a nyomában jelentkező regényírói gyakorlat a kettejük, Móricz és Kelemen találkozásától. Minthogy Kelemen Lajos, Kolozsvár műemlékeinek legavatottabb ismerője- és kutatójaként egész életében különleges érdeklődést mutatott e műemlék iránt, aligha mulaszthatta el, hogy Móriczot el ne kalauzolja e műemlékhez, és ne beszéljen ennek a nagyszerű építménynek változatos történetéről. Különben Móricz képzeletét bizonyára még első látogatásainak valamelyikén olyan mértékig rabul ejthette a Szent Mihály-templom szépsége, hogy már 1922-ben, tehát az író és a történész első találkozása előtt megjelent *Tündérkert* első lapján a Szent Mihály-templom körül dideregteti a hidegben kinn álló bundás-darócos népséget. A hármeregény második része, *A Nagy Fejedelem* meg éppen a Szent Mihály-templom mögé felhorgadó látomás leírásával indul. Az első regénybeli futó említés után a templomnak ez a másik, látomásos szerepeltetése már kétségtelenül Móricz Zsigmond és Kelemen Lajos második, 1931-beli találkozására nyomán került bele a regénybe. Ezt a látomást újra meg kell jelenítenem azért, hogy hozzáfűzhessem azokat az észrevételeket, amelyeket magam nem sokkal a teljes *Erdély* megjelenése (1935) után magától Kelemen Lajostól hallottam. Íme a nagymértékben megrövidített látomás (a kihagyásokat hármas pontozással jelzem):

A fejedelem kijött a boltíves kapu alól... A nagytemplom körül alacsony várfal volt, amely külső oldaláról apró vásárosbódékkal volt teleépítve...

Lassan haladtak előre, egyszerre csak Toldalagi Mihály meghökkent, s ijedtében megrántotta a fejedelem mentéje ujját.

— Nagyságos uram!...

A tiszta hideg napban csodálatos látomás volt.

A templom tornya felett valami violaszínű köd, amelyet hogy jobban néztek, olyan volt, mintha fonalak ereszkedtek volna alá a nagy magasságokból. Nyílegyenesen szöktek fel ezek a szálak a mennyboltozatig, mintha isteni jel kötötte volna a tornyot az éghez.

A fejedelem... amint ott állott s nézett, lassan mintha a torony mögött egy másik torony nőtt volna roppant magasságba. Különös volt ez a második torony, gótikus óriási építmény formáját mutatta, ezer csipkével s apró tornyocskákkal..., olyan volt, mint a Szent István tornya Bécsben, vagy olyan volt, mint a János Jelenéseinek tornya...

Sokáig állottak ottan s nézték a rendkívüli jelenséget...

Egyszerre csak, mintha újabb csoda történt volna, az egész látomás ellobbant, eltűnt szemek elől...

Körülnéztek a piacon, s íme, az emberek ott álltak... a fejedelmi urukat kíváncsian lesték, s valamennyien oly álmélkodó és ijedt mozdulattal kövültek meg.

Mindenki látta a látományt.

Egy sütőember... megszólt: Ilyenfélét láttunk most tizenöt esztendője, s... háború leve.

A fejedelem fölemelte ujját s ráintett: ...ez nem háborút nunciál, hanem az én sorsomat signifikálja: fel fogom emelni Erdélyt, mint egy templomot — Isten segítségével...

Hogy e pompás látomás leírásához Kelemen Lajosnak köze van, arra nézve két bizonyosságot is ismerünk. Az egyik maga Móricz. Ő ugyanis *A Nagy Fejedelem* megjelenése után olyan sajátkezü ajánlósorokkal és aláírásával hitelesítve juttatta el Kelemen Lajosnak műve egy példányát, amelyben köszönetet mond a látomásért Kelemen Lajosnak. Sajnos, magam ezt a példányt sohasem láttam, csak tanáromtól hallottam róla. Hová került e példány, nem tudom. Ugyancsak tanáromtól hallottam azt is, hogy — talán — Móricz kedves figyelmének viszonzásaként valamelyik budapesti lapban maga cikket irt volna magáról az eredeti látomásról, s úgy lehet, kettejük kolozsvári találkozásairól is.

Hogy a látomásleírásához Kelemen Lajosnak valamelyes köze van, arra Móricz dedikációján kívül Kelemen Lajos szóbeli nyilatkozata is bizonyíték. Ha azonban összehasonlítjuk az előbb idézett látomásleírást azzal a látomással, amelyről nekem Kelemen Lajos — emlékezetem szerint — legalább két ízben, de mindig egyértelműen beszélt, a két látomás között az egyezések mellett jelentős különbség is megfigyelhető. Az egybevetés céljából ide kell iktatnom Kelemen Lajos eredeti látomását — nem ugyan tanárom színes előadásában, de — a lényegre biztosan emlékezve.

Valamikor még a húszas évek folyamán, amint egy nagy nyári zivatar után a kolozsvári főtér északi sorának egyik kapuja alól, tehát éppen mint Móricz Bethlen Gábor, Kelemen Lajos kilépett a térre, szemben vele, a Mátyás-szobor mögött álló szentegyház tornya felett és megett a fehéres, szürkés, lilás felhők kavargásából egy néhány percre egy hatalmas sárkány képe rajzolódott ki. Döb-benten nézte ezt az életében először és utoljára látott természeti csodát. Most már tudta — mondotta —, hogy ilyenféle látomás nyomán alakulhatott ki a nép régiség-beli hiedelemvilágában a szörnyűséges, pusztító sárkány képzeletbeli alakja.

A két látomás egybevetése rendjén a Móricz-adta látomásleírásnak előbb idézett, fejedelmi szájából elhangzott kijelentéséből nyilvánvaló, hogy miért kellett a regényírónak a sárkánylátomást átalakítania. Móricznak nem volt mit kezdenie a sárkánylátomással, hiszen a sárkány megjelenése — az akkori közhiedelem szerint — csak a háború, a pusztulás bekövetkeztét jelenthette. Ezért aztán magát a természeti csodát és a történéis színterét átvette ugyan Kelemen Lajos elbeszéléseiből, de a sárkányalakot a szentegyház tornya felett és mögött fölsejelő csodálatos kettős, illetőleg sokszoros toronylátomással helyettesítette, hiszen csak így jelenthette ki a fejedelem, hogy a látomás az ő sorsát, elhivatását „signifikálja”, azaz, hogy ő fogja Isten segítségével, mint valami tornyot, Erdélyt felemelni abból a mélységből, amelybe elődje, a könnyelmű Báthori Gábor juttatta.

Köztudomású, hogy Móricz Zsigmond utazgatás, sőt még társalgás közben is kis jegyzetkönyvet tartott kéznél, s abba rötta bele apróbetűs jegyzeteit a látottakról vagy hallottakról. Nyilván egyik ilyen jegyzetkönyvébe került bele hevenyészett emlékeztető szavak formájában a Kelemen Lajos látomáselőadása is, és innen iktathatta bele átalakított formában *A Nagy Fejedelem* kötetének első lapjaira jelentőségben megnövelt, regénykezdő látomásként.

Hogy nem csak ennyit, egy elvillanó látomásnyit hallhatott Móricz a nagy történetírótól, arra nézve az egykori sajtóban Kelemen Lajos elbűvölő történelmi tájékozottságára vonatkozó Móricz-nyilatkozatokon kívül az *Erdély-trilógiának* egy látszólagos jelentéktelenségében is figyelemreméltó mozzanata elég bizonyíték. Nemrégiben Láng Gusztáv hívta fel a figyelmet arra, hogy a trilógia egyik szereplőjében, a mindentudó *Kelemen deákban* — a név és a személyre kísértetiesen illő jellemzés tanúsága szerint — Móricz irodalmilag is megörökítette és mindentudással ruházta fel a nagy erdélyi történész alakját.

E megemlékezés befejezéseként az előbbieken szóvá tett két találkozáson kívül még egy (eddig, úgy hiszem, nyilván nem tartott) Kelemen—Móricz-találkozóról magam már szemtanúként számolhatok be. Mikor ugyanis egyszer, valamikor 1941 késő tavaszán egy délelőtt előbbi munkahelyemen, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában Kelemen Lajost felkerestem, élénk, jókedvű beszélgetésben találtam Móricz Zsigmonddal. Erről a találkozásról és arról, hogy ekkor miről folyt köztük s az én megjelenésem után hármunk közt a szó, sajnos, nem készítettem jegyzeteket. Így aztán négy évtized távolából csak arra emlékszem, hogy mikor a bemutatás rendjén Kelemen Lajos tájékoztatta Móriczot, hogy az egyetem magyar nyelvész tanára vagyok, az író azonnal a magyarság, illetőleg a magyar nyelv eredetére vonatkozó kérdést szegezte nekem. Mikor azonban röviden ismerttettem az általánosan elfogadott finnugor, illetőleg uráli eredetre vonatkozó álláspontot, Móricz kifejezte ugyan hitetlenkedő elégedetlenségét, de egy szóval sem említette azt, hogy maga a magyarság, illetőleg a magyar nyelv eredetkérdésében milyen álláspont híve. Lehetséges, hogy a *Kelet Népe* szerkesztője annál jóval tetszetősebb, de egyben romantikusabb nép- és nyelveredeztető elmélet híveinek csoportjába tartozott, mint amilyennel magam a finnugor, illetőleg az uráli eredet híveként szolgáltattam.

Tudomásom szerint ez az 1941-ben való találkozás volt az utolsó közvetlen emberi érintkezés az író és a történész között. De el ne felejtsem megemlíteni még azt: soha nem hallottam Kelemen Lajostól arról, hogy akár megelőzőleg, akár ezt követően egymással levelező viszonyban állottak volna. Kelemen Lajos nagy levél-írókészségét ismerve, azt azonban mégis valószínűnek tartom, hogy legalább egyszer, az alkalommal, mikor megérkezett *A Nagy Fejedelem* dedikált példánya, akkor bizonyonnyal köszönő sorokkal kereste fel a nagy barátot. Ha csak el nem kallódott, lehetséges, hogy Kelemen Lajos ezerfelé szétszóródott levelezésének ez a különleges érdekességűnek ígérkező darabja még előkerülhet Móricz Zsigmond hagyatékából, s rávillanthat a kettejük közötti meleg baráti viszonyra.

A Kelet Népe és Erdély

Móricz Zsigmond folyóirata, a *Kelet Népe*, a sajtótudományban alig s az író életrajzában csak hozzávetőlegesen szerepel. K. Nagy Magda monográfiája Németh Lászlónak a Márciusi Front lapjává vált folyóiratáról (*A Válasz*, 1963) csak utal arra, hogy „A *Kelet Népe* először Szabó Pál és Féja Géza szerkesztésében, majd 1939 decemberétől Móricz Zsigmond szerkesztésében folytatja a *Válasz* munkáját”. Arról is tud (Nagy István közlésére hivatkozva), hogy Móricz „a *Kelet Népe*-ben a Népszavánál is hamarabb helyet adott az erdélyi kommunista írók írásainak, pedig tudta, hogy milyen veszéllyel jár ez”. Ennél tovább a folyóirat erdélyi vonatkozásainak feltárásában a sajtótudomány még nem jutott, bár Nagy Péter már tíz évvel hamarabb kiadott írói monográfiájában (*Móricz Zsigmond*, 1953) hivatkozott a szerkesztő ama szándékára, hogy „a lapból az összes aktuális problémák fókuszát, szabad vitahelyét akarta teremteni, ugyanakkor a lapot minden népi értelmiség előtt meg akarta nyitni, hogy fiai szaván keresztül végre a nép is a saját ügyére ismerjen...”

Móricz Virág emlékiratában (*Apám regénye*, 1954) külön fejezetet szentel a *Kelet Népe* szerkesztésében eltelt közel három esztendőnek, s közreadja annak az 1939. december 5-én kelt szerződésnek a szövegét, melyben Móricz Zsigmond átveszi a lap szerkesztését és kiadását Szabó Páltól. Bár Lakatos Éva bibliográfiai adatai szerint (*Magyar Irodalmi Folyóiratok K—M*, 1977) már a lap kezdeti szakaszaiban is, 1935-től elindulva, szerepelnek romániai magyar írók, így Bözödi György, Dsida Jenő, Jékely Zoltán, Jordáky Lajos, Kiss Jenő, Kovács György, Nagy István, Szabédi László, Szemlér Ferenc, Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Tompa László és Vita Zsigmond, ez az együttműködés még esetleges, és többnyire cikk-átvételekre korlátozódik, annyit azonban már elárul, hogy Szabó Pál — s 1938-tól Féja Géza — népi tábora a Márciusi Front és a Vásárhelyi Találkozó áramlatai közt kapcsolatot keres és teremt. Móricz Zsigmond tehát 1940-től kezdve örökségül veszi már át az erdélyi írőkkal való érintkezést, s a helyzetek alakulásában ez mélyül elhatározottan politikaibb jellegű, egyre inkább antifasiszta népfrontos értelmű együttműködéssé.

A már Móricz szerkesztette VI. évfolyam első félészetendeje magán viseli ugyan az író ama átfogó törekvését, hogy a Márciusi Front bomlásával szétzilált népi tábort újra összehozza és gyakorlati népművelő, népébresztő munkára készítse, romániai vonatkozásaiban azonban ez az időszak még eléggé tájékozatlan és túlságosan általános. Versekkel szerepel Bárd Oszkár, Bartalis János és Szemlér Ferenc, valaki sájtószemle alapján névtelenül beszámol a bukaresti, brassói, kolozsvári és nagyváradi magyar kulturális eseményekről, kiemelve Kacsó Sándor és Szentimrei Jenő írói munkássága mellett Lucian Blaga műveinek magyar fordítását, Alexandru Sica magyar szerzőket románul bemutatató színházpolitikáját és Victor Eftimiu magyarbarát megnyilatkozásait. A későbbi baloldali kapcsolatok előjeleként közli a lap e sorok írójának *Erdélyi magyarok* című helyzetjelentését (az 1940. május 1-i számban), amely a román—magyar együttélés reális számbavétele alapján „a Duna-völgyi egyenlőség, béke és egyetértés hidját” keresi.

Erdély kettéosztásakor a *Kelet Népe* főszerkesztőjében is fellobbannak a történelmi múlt nemzeti illúziói, de már a fordulatot követő 1940. szeptember 15-i számban rányit Móricz Zsigmond az erdélyi nyomorra Asztalos István *Angyalvárás* című novellájának közlésével, helikoni transzilvanista csillogás helyett népi realisták csöndesebb, háttérből szóló irodalmát választva. Innen már rövid az út és egyenes, amely — Móricz szavaival élve — „az erdélyi lélek alapvonása”-ként a realpolitikát jelöli meg, s ennek a meghatározásnak a logikájával jut el a régi *Korunk*-gárda új megszólaltatásáig, kimentve azt kényszerű elszigeteltségéből.

Móricz Zsigmond havi, majd félhavi folyóiratának találkozását az erdélyi baloldallal egyrészt benső készségek, másrészt személyi kapcsolatok mozdították elő. Már Nagy Péternek feltűnt, hogy Móricz nemcsak a két népi tábort — Féja és Németh irodalmibb, Darvas József és Erdei Ferenc politikaibb szárnyát — hangolja össze, hanem az inkább urbánus és munkásmozgalmi Földes Ferencnek és Benjámin Lászlónak (tegyük mi hozzá: Kassák Lajosnak) is helyet ad, valójában egyáltalán nem a Nagy Péter szótárában szereplő XIX. századi „népies” kifejezésnek, hanem inkább a plebejus teljességében vett „népi”-nek megfelelően, hiszen — s Nagy

Péter erre is rácsodálkozik — József Attila emlékének is áldoz, „mintha az ellenzéki erők ilyen egyesítésének homályos szándékát tükrözné“. Ma már kevésbé tekintjük ezt a szándékot homályosnak, hiszen Móricz építő-népnevelő reformtörekvéseit a népfőiskola, szénporos magyar téglá, hasuraszövés praktikizmusával egyetemben már egyidejűleg is éppen olyan politikai indíttatású népszolgálatnak értékeltük, mint az *Árvácska* vagy a *Rózsa Sándor a lovát ugratja* rendszert tagadó és robbantó irodalmi tüzlángját, egyazon plebejus radikalizmust tisztelve mindebben szövetségeseink az antifasiszta ellenállás frontján. Az egymásratalálást mindkét részből közös diszpozíciók segítették elő, s a véletlenszerű egyedi érintkezésvétel is ebben az előhelyzetben leli magyarázatát.

A *Magyar Nemzet* hasábjain még 1940 november havában megjelent kalotaszentkirályi tanító-beszámolómban felkeltette Móricz Zsigmond figyelmét, s meginduló (azóta többször, legutóbb a Csanak Dóra-féle *Móricz Zsigmond levelei* 1963-as II. kötetében közreadott) levélsorozatában e sorok íróját a lap erdélyi adminisztrálásával és szerkesztésével bízta meg, új s újabb anyagot kérve és tárgyköröket mozgató. A bizalom alapjául régi, még Csehszlovákiában, diákkoromban keletkezett ismerettség szolgált, de szerepe volt itt Jócsik Lajosnak is, aki nemcsak a Sarló egykori publicistájaként, hanem a *Korunk* munkatársaként is baloldali súlyt adott a *Kelet Népe* Móricz mellett vállalt és viselt másodszerkesztői tevékenységének. Táplálkozott azonban a lap erdélyi tájékozódása a főszerkesztő személyes ismerettségéből s főleg az ifjúság körében szerzett kapcsolataiból, így Lőrinczi László, Marosi Péter, Tóth Samu és más egyetemi hallgatók s az író között támadt igazán bensőséges barátságából is. A többféle csatorna nem fedte egymást: írói ismeretségek inkább a polgári liberalizmus, diákkapcsolatok egy harmadikutas népiség jegyében fogantak, s csak a *Korunk*-gárdával való együttműködés volt kimondottan baloldali, egészében azonban a három ér mégiscsak a kor megkövetelte népfrontosság felé irányult, s mind egyidejűleg, mind utóhatásaiban e csoportosulások közeledését egyengette. Móricz Zsigmond erdélyi látogatásait már akkor, 1941-ben és 1942-ben, így értékeltük: egységteremtőnek a haladó erők összefogása értelmében.

A lap 1941. február 1-i számától kezdődik összeműködés a *Kelet Népe* és a régi *Korunk* csoportja között. Első nyomatékos jele Nagy István *Ami kimaradt az erdélyi leltárból* és Kovács György *Politizáló erdélyi urak* című cikke, két olyan írás, amely jócskán megcenzúrázott voltában is az Észak-Erdély sajtójában akkoriban elhallgatott népi ellenzéki első megnyilvánulása volt. Bármennyire szeretem Tamási Áront és művészetét, be kell vallanom, hogy ebben az indulásban jellemző szerepet kapott akkoriban az a bíráló szó is, amelyet éppen a *Kelet Népe* hasábjain ejthettem a Vásárhelyi Találkozó elnökének akkoriban önfeladó magatartása felett (*Erdélyi tanulságok*). Egy következő, kimondottan szépirodalmi számban már együtt lép fel Asztalos István, Gábor István (Tolnai Lajosról szóló, később is megismételt marosvásárhelyi adataival), Kiss Jenő és Bartalis János, majd 1941. március 1-én ezt a tájékozódást fokozva, egész ankét kerekedik a főszerkesztő rákérdezésére: „Miért szegény Erdély?“ Bözödi György válasza (*A székelyföldi szegénység*), Anghi Balázsé (*Mostoha föld, idegen kizsákmányolás*) és a munkásszolgalmi harcos Veress Pálé (*A székelyföldi ipari munkásság küzdelme a szegénység ellen*) kiméletlen igazmondással tépi szét az Erdélyről és az „erdélyiség“-ről alkotott vadregényes illúziókat, s a honi tőke képviselője, a Vásárhelyi Találkozóban már jelentkezett Székely József is reális iparosító politikát és munkásjóléti intézkedéseket sürget (*A székelyföldi gyáripár gondjai*). E sorok írója — a *Korunk* hagyományát követve — ezúttal a Székelyföld kiaknázásra váró nyersanyagairól szólva, szovjet kutatói példákra hivatkozhatott, majd május 1-én az Erdélyi Enciklopédia felidézésével a fiatal írónemzedék romantika-ellenes fellépését magyarázta (*Erdélyi realista írók*).

A szovjetellenes rablőború kitöréséig nyugodtan fejlődik és mélyül el Móricz erdélyi irodalompolitikája, alátámasztva Kolozsvárt, Désen, Marosvásárhelyen és a Székelyföldön tett látogatásának közvetlen személyi és társas tapasztalataival. Népnevelési kérdésekhez szól hozzá Nagy István és Kovács György (majd folytatólagosan Jordáky Lajos), a román parasztkérdéssel foglalkozik Arató András, megszólal kortanúként a baloldallal nyíltan szövetségző öreg Sándor József, a kolozsvári diákság haladó terveiről és népszolgálatáról cikkezik Gajzágó György, s Móricz külön kérésére az erdélyi népkeveredésről ír, meghazudtolva minden fajmércét, Molter Károly. Elő tiltakozással minden akkoriban már hivatalosan terjesztett származási megkülönböztetés ellen ekkor adja közre Móricz lapjában Salamon Ernő *Ez a szegény nép* című versét (később, az 1941. augusztus 15-i számban a *Szegényasszonyforgató* is szerepel az „Öt fiatal költő“ című összeállításban). Szemlél-versek, Asztalos-novella mellett állandóan visszatér a lapban Jordáky Lajos publicisztikája, kis „erdélyi jegyzetek“-be rejtve népfronti mondandóját a kormánytámogató Erdélyi Párt kizárólagossági törekvésével szemben.

Móricz Zsigmond érdeklődése Erdély iránt együtt jelentkezett baloldali kötődésével. Ezt már legelső, a *Kelet Népe* ügyében Kolozsvárra írt levele is elárulta, amikor programszerűen leszögezte: „Örülök, ha Erdélyből is kaphatunk hangot, belsőleges, őszinte önvizsgálatot. Önismeretet. A szegény-magynak küzdelem az útja, vagy megsemmisül, felörlődik. Fájdalmas volna, ha az erdélyi írakkal is az történe, ami egyes felvidékiekkel: a felszinen állók hamar beveznek a nyugalmas jólétbe s ezzel vége. Várom azokat az erdélyieket, akik nem hallgatnak el. Akiknek most nyílik meg a lelkesége és a mondanivalója.” S még Erdélybe jövetele előtt beleegyeznek abba, hogy a lap terjesztésébe bekapcsoljuk Józsa Bélát, az antifasiszta lapokban már feltűnt kommunista munkásíró, levélben közölve: „A kívánt személyi megbízást Józsa Bélának szívesen megadom...”

Az író erdélyi útja ott, ahol a hatóságok meg nem akadályozták, valóban alkalmat adott minden kör, kar, társadalmi réteg és osztály, minden nemzedék külön és együttes megismerésére, s Nagy István, Kovács István, Veress Pál mai munkás-émlékirataiban újra meg újra meg is jelenik az ezüsthajú vándor a szakszervezeti munkások között. Felforralló élmény mind az író, mind a meglátogatottak számára a földművesek felkeresése is. Két nagy riport a Székelyföldről az író személyes benyomásait dolgozza fel mind a faji-felekezeti elfogultságokkal (*Szombatosok*), mind a tekintélyuralmi szervezési formákkal szemben (*Gazdakör Székelyföldön*), de jut az erdélyi anyagból az 1942-es évfolyamra is, amikor Móricz a címlapra nyomott Nagy Imre-festményből próbálja levezetni a sajátos székely népalkatot (*Juhnyírás a csiki havasokban*), a néphumorban talán a *Hét krajcár* tragikus jókedvét idézve, s jut az emlékekből az 1942. május 1-i József Attila-emlékszámába, amikor Móricz az unalomig csépelte jelszavasdi helyett tényleges népi szövetkezést hirdet, és kiképzíti az álszövetkezeteket (*Szebb jövőt!*). A szövetkezetesítés álma még a kommün idejéből lobban itt fel a II. világháború kellős közepén, s hogy koncepcióról van szó, eléggé elárulja Bözdödi Györgynek a szerkesztő rendelkezése közben megjelentetett tanulmánya az erdélyi magyar szövetkezetek eredeti demokratikus jellegének felszámolásáról egy mindent elsöprő neofeudális-bürokrata központosság örvényében.

A változatlanul Széchenyi István hasonló nevű könyvéről vett, még a Móriczszakasz előttről való címbetűkkel megjelenő *Kelet Népe* 1941. október 1-től „új arcra tekint szembe az olvasóival” (innen kezdődnek a címlapra nyomott jellegzetes képek), s egy különös műfajban Móricz közvetlen érintkezést teremt munkatársaival és közönségével: ez a „Szerkesztői asztal”. Itt találunk rá az izzó jelmondatra, amely mindvégig kulcs író és lapja megfejtéséhez: „Nem bírjuk tovább a *népnymort*.” Ez az érzés állítja, Nyilas Misire emlékezzen, a Kolozsvárt felfedezett Bíró János parasztdiák mellé (közli *Útravaló* című elbeszélését), vagy figyelteti fel a kézdivásárhelyi körülmények közt ügyvédből cipésszé vált dr. Dávid Istvánra, akinek író fiát, Ivánt bevonja a lapba *Istenemistenem* című nyomorrajzával. Ide nyúl Nagy István novellája, a *Vendéglódsi* vagy Kovács György sorskérdéseket taglaló tanulmánya: *Székelyek gondjai*. Vitacikk ez az utóbbi a javából, borúlátását Szentimrei Jenő igyekszik folytatásos tanulmányában (*Székelyföld és házi-ipara*) távlatnyitogatóan feloldani. A háborús nyomasztó légkörében voltunk, nem egy szerkesztői üzenet hivatkozott burkoltan a cenzúrára, s némi enyhülést jelentett a feszültségek közepe a művészet vissza-visszatérő tárgyakra. Erdélyből Lakatos István cikkeznek a magyar zene útjairól, s az inkább mecénás voltáról ismert Vida Ferenc Nagy-bánya képzőművészetének jelentőségéről ír, válságos helyzetben közös munkát hirdetve „romboló belső civódások helyébe”. A költészet is visszalő minden idillre: Jócsik Lajos, aki már 1941-ben a *Magvető* antológiával, Móricz kedvenc kiadványával sokban párhuzamos *Verseken tündöklő Erdély* gyűjteményt üdvözölte, most a háborús szakaszban Reményik Sándor új verseire hivatkozik: a kéziratban terjesztett „korszerűtlen versek”-re, melyek elárulják, hogy szerzőjük „a szociális igazság fényei felé fordult”. Olyanok ezek, hogy csak zárójelben ígérhető a közreadásuk, „ha lehet”.

Az erdélyi kapcsolatok akkor lazultak, amikor az erdélyi baloldal szélesebb hatékonyságú szerephez jutott a Történelmi Emlékbizottságban vagy a Hitler-ellenes lapok (*Magyar Nemzet*, *Kis Újság*, *Népszava*, *Szabad Szó*) hasábjain. Egy-egy Nagy-novella (*Háromszor nyolc*) vagy Kovács-novella (*Torozók*) felvillantja még a korábbi kapcsolatokat, a lap az agg Gyalui Farkastól közlő egy régesrégén németből fordított egykorú beszámólót Bethlen Gábor lakodalmáról, szó van még alkalmoszerűen a népművelés céljaira felhasználandó Csiki Magánjavokról (az aláíró Páldy Róbert ismeretlen), s a szerkesztő helyet ad Székely Mózes (Daday Loránd) szórványsorokon búslakodó cikkének, de egyik szerkesztői üzenetében kereken felszólít egy szórványbeli panaszt az „román” szó használatára. Eless bírálatot találunk még a budapesti Bartók János tollából egy hivatalos kolozsvári irodalmi est

„érdektelen és szíkes műsor“-áról, az 1941-re jellemző szoros együttműködés az erdélyiekkel azonban kihagy és elhal, amin mit sem segítenek az ugyancsak budapesti Kelemen János erdélyi tárgyú könyvrecenziói. Új helyzetek, új sarkulások, új feladatok állottak elő a magyar közéletben, amelyek közt a betegeskedő Móricz Zsigmond és lapja nem találja már fel magát. E sorok írója hosszas katonáskodása előtt, 1941. szeptember 15-én *Erdélyi levél a kölcsönös bírálat szükségéről* című, betűkkel szignált cikkével szerepelt utoljára a lapban, a tömegek felemelkedése felé fordítva a figyelmet, összhangban Móricz programjával, de kiegészítésként sürgetve „az ország kisebbségeivel s a szomszéd népekkel való jó viszony kölcsönös ápolását“. Ez a feladat azonban túlment már a *Kelet Népe* lehetőségein, s az erdélyi haladó erők saját összefogását tette szükségessé.

A *Kelet Népe* Móricz Zsigmond halálával megszűnt. 1942. szeptember 1-én kelt utolsó számában Jordáky Lajos *Ereklyék és hagyományok* című jegyzetével a függetlenségi és szabadságharc emlékének tanulságul vételére, vagyis történelmi mezbe rejtve a Hitler-ellenes küzdelem új fázisára figyelmeztetett. Ez már előrejelzése volt a kolozsvári *Korunk*-csoport 1943-as önálló fellépésének, amely a *48-as Erdély* című „zsebkönyv“ körül Észak-Erdély antifasiszta ellenálló értelmiségét immár önállóan tömörítette. Beszámolómban nem bibliográfiai teljességre, hanem a főbb vonalak alakulás bemutatására törekedtem, abban bizakodva, hogy nemcsak az erdélyi vonatkozásrendszernek, hanem a *Kelet Népe* teljes egészének monografikus feldolgozására is sor kerül.

Csibe

Kötődések és kapcsolódások

Jegyzetek Móricz-fényképekhez

Öt ismeretlen Móricz Zsigmond-fénykép fekszik előttünk: körösfői felvételek, melyeknek egy népi felemelkedéshitből és esztétikai keresetlenségből szövődött írói életmű kölcsönöz jelentőséget, dokumentumok, melyek erdélyi magyar kultúránk mindenkori tágabb összefüggésrendszerére utalnak. Egy akkor még fiatal bánffyhungyadi tisztelője, a maga kedvtelésére fényképezgető Ilosvay Károly kapta lencsevégére Móriczot 1941. június 15-én. (A képeket műmellékletünkön közöljük.)

A kéregjelenségek szintjén mozgó köznapi szemlélet számára a Móricz-fényképek bizonyára csak annyit mondanak, amennyit bármely, múltba süllyedt pillanatot megidézése mondani tud: az idő tűnékenységéről tudósítanak. Alkalmasint az irodalomtörténeti pozitívizmus is csak jelentéktelen adalékot lát bennük: egy biográfiai mozzanat tanúságát. Kétségkívül a köznapi szemléletnek és a visszahozhatatlan helyzet szikár számbavételének is megvan a maga igazsága: a felvevőgép kattanása mindenkor közvetlen empiriát rögzít. Van azonban egy másik igazság is, a struktúra igazsága, melyben az esetlegesség megszűnik pusztán esetlegességné lenni, s az empiria jelentéssé alakul át. Ha a szerkezetiség gondolatával közelünk huszadik századi művelődésünkhöz, s Móricz kalotaszegi jelenlétét is egy szellemi magatartáskonfiguráció kifejeződéseként ítéljük meg, a körösfői fényképek „paradigmatikus” tartalomra tesznek szert. A vidékjáró író immáron megroskadt alakja s a kalotaszegi környezetet együttesen olyan asszociációs mezőt teremtenek e fényképek köre, melyben feltárul Móricz népi radikalizmusának egész etikája s művészi krédójának egész értelme. A gondolatársítások eleven mozgásából a kötődéseknek és kapcsolódásoknak egy sokrétű rendszere bomlik ki: Bartók és Kodály, Sztána és Leányfalu, *Kelet Népe* és erdélyi értelmiségi baloldal rendelődnek egymáshoz a logikai indukcióban.

Kezdjük elemzésünket a „látzatok valóságának” felfejtésével.

A fényképek fekete-fehérijének játékában sajátos hangulati ambivalencia feszül: tudván keletkezésük körülményeit, kiérezzük belőlük egy nép egészséges kedvét és élniakarását, de kiérezzük egy efemer politikai hatalom magakellettő csinnadrattáját is. Az Országos Idegenforgalmi Hivatal népviseleti bemutatót rendezett Kalotaszegen a főváros számára, stilizált lakodalommal s minden egyébbel, ami ilyenkor szokásos: rádióközvetítéssel, főszolgabíróval, vármegyei gazdasági felügyelővel, zsűrivel és versenydíjakkal. Örök stratégiai szükséglete minden erős vagy ingatag hatalomnak a látvány és az illúziókeltés s a kormányzottak boldogságának mutogatása. Kalotaszegen a szervező paroxizmus még a „Körösfői Ríszeg alatt” szépséges dallamát is panegirikus ideológiává változtatta.

Ha valahol eluralkodik az eufória, a józanságnak nagyon nehéz szembeszegülni vele. A szociális helyzet önmagában véve nem véd meg senkit tőle, mert a szociális helyzet nem ruház fel senkit ismeretelméleti primátussal. A leggrusztikusabb szellemet ugyanúgy megzavarhatják a harsogó jelszavak, mint a legkifinomultabb polgári intellektust. Mindazáltal a körösfői fesztivált ne tekintsük pusztán „gyönyösbokréta”-rendezvénynek, s még kevésbé tekintsük pusztán celebrált ideológiának. A föld embere, ha igazán ünnepel, mindig önmagának, nem pedig másnak ünnepel, s ha igazán örvend, mindig a maga kedvéért osztja meg a világgal. A körösfői sokadalommal is, miként a korszak annyi más sokadalommal, egy neobarokk oktalanság akarta magát legitimálni, de — nézzünk csak végig a fényképeken — Kalotaszeg pártás lányai, muszujos asszonyai, szűrös legényei és férfiai felvonulásukban elsősorban a saját méltóságukat hirdozták. „Az utcán szárhegyi erő sár és egekig törő énekszó, muzsika...” — olvassuk az ünnepegről szóló egyik tudósításban¹, s ezt az ellenpontoszó skiccet jelképként is felfoghatjuk. Históriaink évszázadai alatt ritkán adatott meg a népnek, hogy ne „szárhegyi erő sárban” kelljen öríznie az énekszót és a muzsika örömet, de örízte tántoríthatatlanul, mert önmagát is meg akarta örízni. Korántsem mindegy ugyan, hogy mikor mennyire volt vagy mennyire nem volt tudatában a „szárhegyi erő sárban”, de történelmi perspektívában nézve a lényeg mégis az, hogy ellenállt az alattomos szentenciának; az egybefogó dal halála a közösség halálát jelenti.

Az „idegenforgalmi hivatal” és a népi vitalitás méltatlan találkozásából eredő

hangulati ambivalenciát a mosolyogva is mosolytalan Móricz alakja teszi a fényképeken igazán nyomatékosná. Móricz a körösfői utcán lehajtott fejjel, meghajlott tartással, botjára támaszkodva, mellette pedig egy megkapó szépségű és kevélyen fiatal lány — jóval több ez, mint fényképészeti telitalálat. Mintha az író a szervezett parádé és a lelkek mélyéről felsugárzó őszinte életigenlés minden ellentétét a maga megaláztatóságaként élné át. Mintha minden valaha volt és eljövendő felelősségtudat vétőjét képviselné a vasárnapi felszabadultságigény hatalmi kisajátítása ellenében. Illyés Gyula Móriczra emlékező sorait juttatják eszünkbe a fényképek:

Szemében

*a derű már-már a jégcsillogású
közöny volt: égő s átolvaszthatatlan.
Távolabb, igen: a jövő, a múlt
s a nagy közösség (ami épp oly messi):
sóvár szíve attól még lángragyúlt.
A többi? Baromvásár csak, piac,
hol egyként üzlet az ember, az állat,
a jó férfikar és az édes arc...*

Az író, aki a *Sárarany*, a *Fáklya*, az *Úri muri* tehetetlen akarásoktól és önpusztító vágyaktól megvert reformereiben, birtokra ehező és barázdához pányvázott parasztjaiban felfedte egy vesztelő társadalom ezernyi nyomorúságát, a körösfői színes forgatagon majdhogynem megilletődéssel tekintett végig: „— mennyi melegség van a szemükben... Milyen okos arcok... Ártatlan lelkekről beszél itt minden és naiv gazdagságról.”² Ne kételkedjünk Móricz megilletődésében: Kalotaszeg valóban nem volt soha Kiskara. De ne kételkedjünk Móricz „derűjének jégcsillogásában” sem: jóval nagyobb volt benne az igazságkereső szenvedély annál, hogysem beérte volna a „biztonság, nyár, szépség és nyugalom” látványával. Tudta, mert Istvándi és Prügy s három évtizedes országjárása megtanította rá, hogy a falu világa „nem olyan ragyogó és napsütéses, mint amilyennek a vendég, a rövid ideig átsuhanó szemlélő látja”.³ Bármennyire más volt is a Vlegyásza aljának keleti vidéke, mint Tiszahát, szigorú realizmusát Móricz itt sem adta fel. Mindenkit, akivel csak szóba állt — Horváth Elek, a körösfői ünnepség „főintendánsa” tanúsítja ezt —, kikérdezett életkörülményeiről, a környék gondjáról-bajáról, s „hamarosan megfejтette Kalotaszeg titkát”: „Kalotaszeg magyarjának kettő, három meg öt hold földje van csupán, az is [...] szűkmarkú. Kalácsot nem, kenyeret is csak soványat ad. A nép hát háziiparra is berendezkedett, s amit maga csinált, maga is adja el, és árujával nyakába veszi a nagyvilágot.”⁴

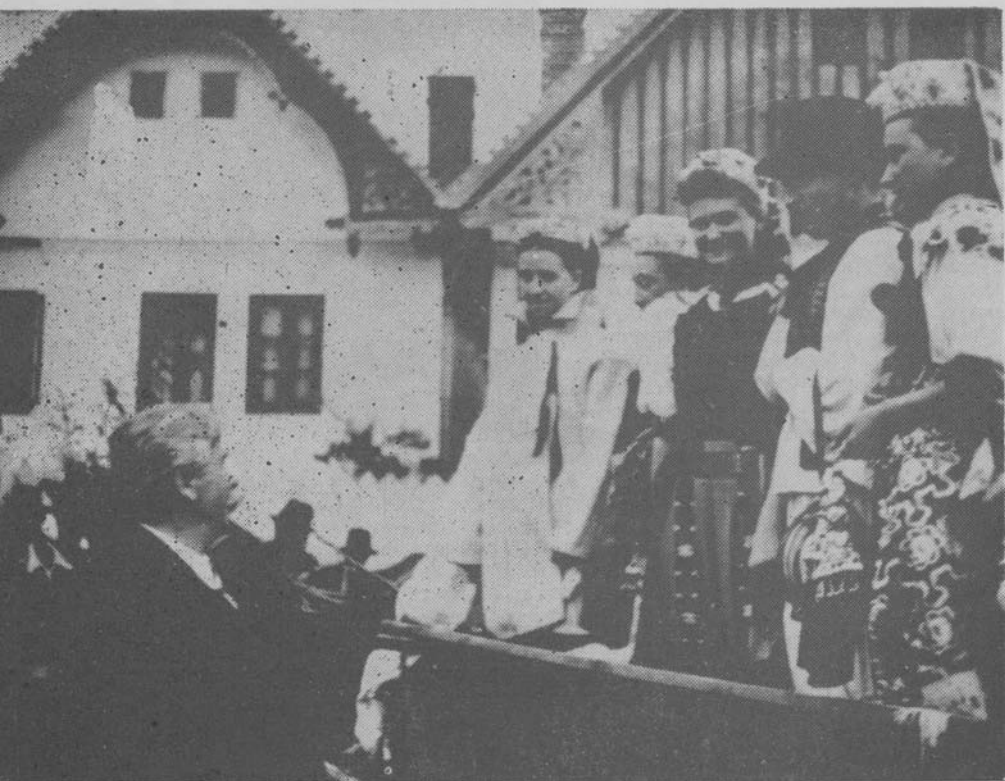
Sokan leírták már, sőt egyik-másik irodalomtörténésznel is hitelre talált a téves megállapítás: utolsó éveiben Móriczot többet foglalkoztatták a paraszti föl-emelkedés kis lehetőségei, mint a társadalmi-népi megújulás gyökeres szükségletei. Való igaz, hogy a népet a nemzet perifériájára szorító gazdasági és politikai struktúrák retardációja sok messzire néző bizakodásától fosztotta meg Móriczot, de érzékenységét az író a nagyközösség létkérdései iránt a „jégcsillogású derűben” sem veszítette el. A háború fenyegető közelsége s az ország végső romlásának felszóló lehetősége bizonyos fokig rezignáltá tette, de szellemi és erkölcsi elkötelezettségén a kilátástalanság történelmi megtorlódása mit sem változtatott. Csak a sekélyes és a felelőtlen emberek engedhetik meg maguknak, hogy mindig optimisták legyenek. A körösfői fényképek Móricza egyáltalán nem volt optimista. „Ma nincs derű a magyar életben” — így válaszolt, midőn erdélyi útja előtt egy alkalmi tollforgató, illetve egy irodalmi konjunktúrahölgy arra kérte, hogy „mondjon már valami derűset is” a *Keleti Újság* olvasóinak.⁵ Komor kijelentés, de az író egykori törekvései és mai aktualitása ellen egyaránt vétenénk, ha a meghasonlás vagy a félreállítás attitűdjét olvasnók ki belőle.

Móricz május 14-én érkezett, rövid nagyváradi időzés után, Kolozsvárra, május 15-én *Magyar sorsproblémák* címmel előadást tartott a Méhkas Diákszövetkezet irodalmi estjén, május 16-án Jordáky Lajos lakásán az értelmiségi baloldal és az elhallgatott *Korunk* képviselőivel tanácskozott.⁶ Négy napot töltött Móricz a Szamos-parti városban. Fölkereste Sándor Józsefet, az EMKE idős főtítkárát, Tolnai Lajos harcainak és vereségeinek egyik szemtanúját s az erdélyi magyar művelődés szervezésének nesztorát, megbeszélte Kemény Jánossal a Sári bíró készülő előadását, egyetemi hallgatókkal találkozott és munkásokkal tárgyalt, templomokat tekintett meg és külterületeket járt be. Május 19-én Désen vett részt irodalmi esten, május 20-án pedig már Marosvásárhely fogadta az író. Hat nap Vásárhelyen, aztán tizenkét nap a Székelyföldön: egész erdélyi útja azt bizonyítja, hogy a szemléletében bekövetkezett hangsúlyeltolódások ellenére érdeklődése nem szűkült le falu-

„S látom nagy homloka alatt mélyen beágyazott két apró szemét, ahogy reám pillant, s azután elnéz, átal rajtam, valahová a messzeségbe... A haja sűrű és göndörösen bozontos. Emlékszem: valaha sötétszöke volt a haja, de most fakó, s olykor ezüstösen csillan. Bajusza, mint régen is, vastag, és a két szájvégét eltakarja.“

„Amit mond s ahogy mondja: természetes az és egyszerű. Mint ahogy az élet minden igazán nagy dolgai mindig természetesek és egyszerűek. És tiszták és kemények és józanok, mint a sziklából fakadó forrás vize...”

méretű dolgokra. „Kétségbeesetten járom az országot s várom az új élet, az új szellem, az új cselekvés megindulását: új Európának új magyarokra van szüksége” — írta a „nincs derű” szorongató közegében⁷, s példázta erdélyi útja során Kolozsvártól Sepsiszentgyörgyig mindenütt. Móricz persze író volt. Számára a „gyalázva imádott és imádvá gyalázott köszirt bálvány”, melyről a *Hét krajcár* megjelenését közzéadó Adynak egykor oly szép pátozzsal vallott, most is elsősorban eleven egényi sorsokat és kézzel kitapintható társadalmi-népi állapotokat jelentett. De miközben a tendenciákra át nem váltható életet s a mindennapokra zárt valóságot vallatta, tekintete szüntelenül a nagy egészen s a kor történelmi feladatain függött. Kalotaszegen az autarkikus háziipar gazdasági hasznát mérlegelte, de ugyanakkor a *Kelet Népe* hasábjain arra kerestett választ, hogy „miért szegény Erdély”⁸; Bőzdújfaluban egy szakmalapokészítő szövetkezet létrehozását latolgatta⁹, de ugyanakkor a kolozsvári könyvnapokra a *Rózsa Sándor* frissen megjelent első kötetét hozta el olvasóinak.

Köztudott, hogy Móricz nem 1941-ben járt első ízben Erdélyben, s Kalotaszegen sem ekkor fordult meg először. A Székelyföldre ugyan korábban nem jutott el, de az önnön szuverenitásától megittasult akarat és a közösségi fennmaradás törvényeihez igazodó cselekvés történelmi példaadói után kutatva, Báthori Gábor országveszejtő féktelenségének és Bethlen Gábor csöndes elszántságának hajdani színtereit keresve, már a húszas években beutazta Erdélyt. Vonzódott az erdélyi földhöz; históriájában a maga életének egyik örök dilemmáját, a külső adottságok gátján átzúduló szenvedély és a távolra tekintő szívós realizmus szembesülését vélte felismerni.¹⁰

Móricz kalotaszegi kapcsolatait illetően az irodalmi köztudat elsősorban az 1914-es sztánai látogatást és a *Varjúvári legendát*, a Kós Károly ötvenedik születésnapjára írott bájos portrétanulmányt és a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* keletkezéstörténetét tartja számon. Móricz egykori rácsodálkozása a bánffyhungyadi templomra, mely olyan, „mint a kacsalábon forgó vár”, a Kalotaszeg asszonyaira, kik „piros felkapott csikkokkal a szoknyákon” úgy járnak, mint „Apaffy Mihály uram udvari dámái”, gyönyörködése a sztánai „gyémántzúzmarás erdőben” s a Dufla Balázs rendezte bál szép szilajságában¹¹ — mindez a körösfői fényképek asszociációs terét csak részben tölti ki. S csak részben tölti ki az is, hogy sztánai hetilapjában — az indításkor szerény jelentőségű, de a körülmények alakulásának retroaktív dialektikája folytán később tetté növekvő *Kalotaszegben* — Kós Károly már 1912 februárjában bemutatta Móriczot.¹² A Kóshoz fűződő barátsága mellett ugyanis közvetve egy szellemi törekvés vetületei is Kalotaszeghez kapcsolódtak a magyar próza megújítóját.

„Hej, Uramisten, hej Móricz Zsigmond, drága, nagyszívű, kenyeres pajtásom, milyen egyszerű és milyen egyetlen nagy dolgot műveltél te. Meglelted a magyarságot, melyről már azt kezdted hinni, hogy nincs is” — írta Ady a *Hét krajcár*-kötet megjelenése után. „Megtaláltam a székely dallamtípusokat, amikről nem hittem, hogy léteznek” — lelkesedett Bartók egy 1907. augusztus 16-án kelt gyergyói levelében. „Esztenődökön keresztül barangoltam Erdély földjén. [...] Kerestem és találtam csodálatos dolgokat, találtam igazságokat. Néztem és láttam. Láttam, hogy amit mostoha, véres idők művészetünk fejlődésében megakasztottak, az nem halt azért meg, hanem tovább élt népünkél” — mondotta Kós Károly a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság 1910. január 16-i ülésén.¹³ Nem pusztán véletlen fogalmazásbeli egybecsengések ezek; konzonanciájukban a magyar művelődés századeleji forrongása, a népművészet nyelvrendszerét merőben új módon asszimiláló nemzeti művelődés kialakításának kísérlete tükröződik. A XIX. század eklektikus akadémizmusa, valamint a népi-nemzeti szemlélet sivár historizálása ellen kibontakozó mozgalomnak ma már tekintélyes irodalma van, s a különböző szellemi-művészeti szférákban jelentkező egykori törekvések kölcsönös összefüggéseit ugyancsak többen elemezték már. Ehelyütt mi csak azokra az eszmei és aspirációs indítatásokra utalunk, amelyeket a „tisza forrás” után kutató nemzedék képviselői, jelesül pedig Lechner Odön iskolájának Lechnerrel is szembeforduló építész fiataljai Kalotaszegtől, illetve a kalotaszegi népi architektúrával való találkozástól kaptak. Kós Károly és Zrumeczky Dezső, Györgyi Dénes és Mende Valér, Jánsszky Béla és Kozma Lajos — „mindannyian járták az országot és mindannyian vissza-visszatértek a kalotaszegi Körösfőre — olvassuk a *Magyar Iparművészet* 1908-as évfolyamában. — Rajzolgattak házakat, szobákat, kapukat, fejfákat és himnuszokat, de legtöbbször mégis a körösfői templom tornyát. Bele is vésődött lelkükbe annak érzékeny vonala a négy fiatornyával együtt, hogy azóta úgy tekintenek rá, mint a japán művészek az ő Fuzsijama hegyükre. [...] Szövegségi jegyül is használhatnák a torony képét, ha ugyan minden szervezkedésnél nem szorosabban fűzi őket össze a körösfői elvek — nevezzük úgy — közössége.”¹⁴ Ez az idézet, kiegészítve

szítve Móricz Virág megállapításával, miszerint „apámat érdekelték“ a fiatal építésszek, s „szerette hallgatni vitáikat“¹⁵, az 1941-es fényképeknek további diakrón dimenziókat kölcsönöz. S ami különösen fontos, a személyesség mozzanatai itt már egy személytelen szellemi-művelődési struktúrára is utalnak: az írói életművek és minden kulturális tett ama kontextuális társadalmi beágyazottságára, melynek folytán Móricz Zsigmond elkötelezettsége ugyanúgy szólt Kalotaszegnek, ahogyan Kós Károly elkötelezettsége is szólt Tiszahátnak.

JEGYZETEK

1. Bíró János: *Filmme, rádióval — Körösfőn*. Keleti Újság, 1941. június 17.
2. Horváth Elek: *Móricz Zsigmond Kalotaszegen*. Erdélyi Helikon, 1942. október, 641, 638.
3. Móricz Zsigmond: *Kenyéren és vizen. Publicisztikai gyűjtemény*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1962. 223.
4. Horváth Elek: I. m. 639.
5. Sz. Szappanyos Gabriella: *Móricz Zsigmond Leányfalun*. Keleti Újság, 1941. május 14.
6. Nincs szándékunkban részletesen bemutatni Móricz egész erdélyi útját és programját, de felhasználjuk az alkalmat, hogy kiigazítsuk Balogh Edgár néhány ezzel kapcsolatos téves visszaemlékezését.

Egy 1976-ban közvetített, de két évvel korábban felvett tv-interjúban, amelynek szövege azután nyomtatásban is megjelent, Balogh Edgár többek között ezeket mondta: „...nekem jutott az a szomorú földadat, hogy egy reggel 7 órakor, könyvnap volt különben Kolozsváron, fölkeresem a szállodában Zsiga bácsit, Móricz Zsigmondot, és én mondjam meg neki, hogy ma reggel a németek átlépték a határt, és megtámadták a Szovjetuniót... Lementünk szó nélkül, és lent a főtéren találkoztunk a mosolyogva közelgő Gaál Gáborral és Zilahy Lajossal. Nekem kellett volna aznap Gaál Gábort bemutatnom Móricz Zsigmondnak. Nos, az lett belőle, hogy mi közöltük velük, amit nem tudtak, a háború hírét. Ez volt a mi szomorú könyvnapunk.“ (*Beszélgés Balogh Edgárral. Pomogáts Béla tv-interjúja*. Valóság, 1976. 12. 57.)

A „szomorú könyvnap“ történetét Balogh Edgár a *Szolgálatban* című, nemrég kiadott emlékiratában is elmeséli, de az eseményeket itt már egészen másképpen sorakoztatja. A következőket írja: „Az erdélyi látogatás zárófejezete még hátravolt. Móricz már útközben jelezte, hogy Dady Loránd „nagyon szereti Gaál Gábort, akit én is rajta keresztül ismerem meg. Mondd meg neki, hogy írjon a Kelet Népebe...“ Most itt volt az alkalom személyes találkozásra. Közben vendégünk felszaladt ugyan Pestre, de a könyvnap közeledtére újra itt volt, s hogy nyugodtan dolgozhasson, a főtéren szállt meg, a Központi Szálló egyik [...] emeleti szobájában. Rendszerint hatkor már ott ült írógépénél, s csak azután fogadta vendégeit a reggeli mellett. Gaál Gáborral is ez volt a megállapodás, s érthető örömmel, sőt izgalommal tekintettem a készülő párbeszéd elé. Hétkor becsöngettem Gaáléknál a Bem utcában, s már indultunk volna, amikor berohan a szomszédból Kovács Katona Jenő (szemkőzt nyílt az ajtaja), s elsápadva, gyöngyöző homlokkal nyögi a rettenetes hírt: most jelenti a rádió, hogy a németek megtámadták a Szovjetuniót. 1941. június 22-e. Vasárnap [...] Gaál Gábor hátramaradt, én rohantam fel a szállóba. Elsőnek vittem a hírt Móricznak [...] Lementünk a hallba. Megérkezett Gaál Gábor is. Egymással szemkőzt ülték le. Mindkettőjükre ránehezedett a világ.“ (Balogh Edgár: *Szolgálatban. Emlékirat 1935—1944*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. 216.)

Nem lenne ugyan érdektelen mondatról mondatra szembesíteni egymással a két szöveget, mégis jobbnak látjuk, ha erről itt most lemondunk. Csak azoknak a tévedéseknek a kiigazítására szorítunk, amelyek a tv-interjúban és az emlékiratban többé-kevésbé azonos megfogalmazásban szerepelnek.

Mindenekelőtt Balogh Edgárnak azt az állítását kell megkérdőjeleznünk, mely szerint Móricz és Gaál Gábor június 22-én, a „szomorú könyvnapon“ ismerkedett meg személyesen egymással. Valószínű, sőt bizonyosra vehető, hogy erre több mint egy hónappal előbb került sor. Megállapításunkat részben Jordáky Lajos egyik 1972-ben megjelent cikkére, részben pedig magának Balogh Edgárnak egyik 1941-ben közölt publicisz-

tikai írására alapozzuk. Móricz halálának harmincadik évfordulóján Jordáky a *Kortárs* hasábjain felidézte az író és az értelmiségi baloldal kolozsvári képviselőinek 1941. május 16-i találkoztóját, s *naplójának egykori bejegyzésére támaszkodva* pontosan felsorolta, kik voltak jelen a találkozón. Balogh Edgár, Böződi György, Demeter János, Jancsó Elemér, Kovács Katona Jenő és Nagy István mellett *jelen volt Gaál Gábor is*. S nem csupán jelen volt, hanem beszélt is Móriczcal. A szűkkörű találkozó bensőséges hangulatát Jordáky cikke ekképpen érzékelteti: „Kérdeztük Móriczot és ő felelt. Hol állanak Kodolányiék és mi a viszonya a Nyugathoz — kérdezte Gaál Gábor.“ (Jordáky Lajos: *Egy kolozsvári délután Móricz Zsigmonddal*, Kortárs, 1972. 9. 1488—1490.)

Balogh Edgár ellenében Balogh Edgárnak a *Magyar Nemzet* 1941. május 21-i számában közölt *Móricz Zsigmond Erdély-nézőben* című cikkére is hivatkozhatunk. Ennek egyik mondata ugyanis így hangzik: „Gaál Gáborék írói körében [Móricz!] a Kelet Népe népnevelésügyi ankétját konferálja be.“ Lehetséges, hogy ez a mondat nem a május 16-i találkozóra utal, de a „szomorú könyvnap“ történetének mindenképpen ellentmond. Ellentmond már pusztán megjelenésének a dátumával is (ismételjük: május 21.).

A „szomorú könyvnap“ történetének hitelességét, sajnos, egészében véve kétségbe kell vonnunk. Távol áll tőlünk az a föltételezés, hogy Balogh Edgár valamiféle politikai stilizálás vagy hangulati színezés kedvéért egymásra csúsztatta az egykori történeteket. Inkább csak arról lehet szó, hogy évtizedek múltán emlékezetében egy viszonylag rövid időintervallum eseményei egybemosódtak. Mindenesetre tény — és ezt az egykori újságokból bárki könnyűszerrel ellenőrizheti —, hogy a könyv kolozsvári ünnepe nem június 22-én volt, hanem mintegy két héttel korábban, pontosabban: június 9—11-én. S ugyancsak tény az is, hogy Móricz nem Pestről jött, hanem a székelyföldi útjáról tért vissza Kolozsvárra a könyvnapokra; június 9-én délután érkezett a marosvásárhelyi repülőjárattal (lásd Gredinár Aurél: *A könyv ünnepe Kolozsváron*. Ellenzék, 1941. június 10.).

Június 22-e Móriczot valóban Kolozsváron találta, s ezúttal az író tényleg Pestről jött, de nem a könyvnapokra, hisz azok már lezajlottak, hanem egy irodalmi este, melyet a Kulturális Egyesületek Országos Szövetségének megbízásából a Méhkas Diákszövetkezet rendezett. Megjegyzendő, hogy Zilahy Lajos ugyancsak a Méhkas irodalmi estjének meghívottjaként tartózkodott ekkor Kolozsváron.

7. Idézi Móricz Virág: *Apám regénye*. Budapest, 1954. 509.
8. Lásd *Kelet Népe* 1941. március 1. A Balogh Edgár segítségével megszervezett ankét válaszaiból Móricz a következő írásokat közölte: Böződi György: *A székelyföldi szegénység*; Anghi Balázs: *Mostoha föld, idegen kizsákmányolás*; Veress Pál: *A székelyföldi ipari munkásság küzdelme*; Balogh Edgár: *A Székelyföld nyersanyagai*.
9. *Forgószélben* című történeti munkájában (Budapest, 1969) Csatári Dániel azt írja, hogy erdélyi látogatása során Móricz Zsigmond két hónapot időzött Böződjfaluban (154.). Nyilvánvaló tévedés ez, hisz Móricz egész erdélyi látogatása alig egy hónapot tartott.
10. Bocssáttassék meg nekünk, ha jegyzetben egy ide nem illő kérdést teszünk fel: nem volna-e jó hazai kiadásban is megjelentetni Móricz *Erdély-trilógiáját*?
11. Lásd Móricz Zsigmond: *Varjúvári legenda*. Erdélyi Helikon, 1933. december, 677—680; Kós Károly: *Találkozásaim Móricz Zsigával*. Erdélyi Helikon, 1939. november, 603—613, kötetben: Kós Károly: *Háromaskönyv*. Bukarest, 1969. 211—226.
12. *Kalotaszeg*, 1912. február 25. Lapjában Kós Károly méltatást írt Móriczról, s közölte *Márkus* című novelláját.
13. *Nemzeti művészet*. Írta és a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond társaság ülésén 1910. január 16-án felolvasta Kós Károly. *Magyar Iparművészet*, 1910. 154.
14. Czakó: *Fiatal építészek*. Magyar Iparművészet, 1908. 120.
15. Móricz Virág: I. m. 138—139.

A Kelet Népe mindenese

Németh László Móricz-könyvében olvashatjuk: „Amikor [Móricz] Erzsike lenn járt Kolozsvárt a könyvnapon, külön utasítást adott [Móricz], kivel hogy bánjon, mit beszéljen. Egy kis orv mulatság is volt ebben: ezt a lányt a sok középosztályi emberrel mint egyenrangút elfogadtatni. Mint az östetehetőségekkel, vele is azt bizonyította, lesz belőle olyan »úrinő«, mint akárből.”

Móricz Erzsike kolozsvári útjának a lapokban semmi nyoma.

Telnek az évek. A hatvanas évek második felében a Désen lakó Varró Dezső költészetének összegereblyezésével, sajtó alá rendezésével foglalkoztam. Előszót is kellett írnom a megjelenendő kötet elé. A munka azonban csigalassúsággal haladt, valósággal harapófogóval kellett minden — művére és életére vonatkozó — adalékot kicsikarnom belőle. Így Désen többször is meg kellett látogatnom. Egy szép napon azután a vaksi szememet megragadta egy fiatal nőt ábrázoló fénykép az ágya fölött. Levettem a fotót a falról, s kislabizálom a dedikációt: „Szeretlek nagyon, te vagy az érzésem, vágyom utánad angyalom — Erzsike.” Nem is kell kérdeznem. Varró magyarázza: — Ez Móricz Erzsike... Móricz Zsigmond fogadott leánya... igen, igen... Csibe, az Árvácska-beli Csöre...”

Hüledeztem, sehogy sem fért a fejembe a dolog, csak lassan kapcsoltam: a Németh László említette kolozsvári könyvnapon ismerkedhetek meg. Sorra kerültek elő azután Móricz Erzsike Dezsőhöz írt levelei, fotók, sürgönyök. De megismerkedésüknek semmi köze sem volt a könyvnaphoz...

Varró Dezső bemutatása helyett egyszerűbb, ha idézem az 1970 decemberében a Dacia Könyvkiadónál 700 példányban megjelent *Gyilkos tavasz* című verskötetnek fülszövegét:

„Hatvanhárom éves a költő, kinek első kötetét tartja kezében az olvasó. — Tizenyolc éves, amikor első versei megjelennek. Tizenöt évig állandóan jelen van a két világháború közötti irodalmi életben. Számon tartják, beszélnek róla, de csak beszélnek.

Soha nem gyűjtötte össze önálló kötetbe verseit. Hiába jelentkezik 1925—1940 között a legrangosabb irodalmi folyóiratok hasábjain — ha nincs kötet, kritikai visszhang sincs. 1940 után elnémul a költő, a neve lassan kihull az irodalmi köztudatból.

Visszhangtalanság vagy más okok játszottak közre ennek a gazdag, finom költőegyeniségnek az elnémulásában? Végleges-e az elhallgatása, vagy jelentkezése kötetével új lendületet ad költői szárnyalásának? Kérdések, amelyekre választ aligha adhatunk. De az *Időtől*, mely közben »helyrehozhatatlanul múlik«, megpróbáljuk ezeket az »örök tegnapra« (Vergilius) verseket elragadni, s Varró Dezső méltánytalanul elfelejtett költészetét újból beilleszteni irodalmi köztudatunkba.”

Varrónak a könyvnapról függetlenül esett találkozójáról, megismerkedésükről íme a költő beszámolója:

— Egy szombat este Kolozsvárt a Varga-féle vendéglőben egy sarokasztalnál egyedül gubbasztottam. Hirtelen női kacagás ütötte meg a fületem, friss, szabad volt a hang, de ugyanakkor bársonyos puhaságú is. Egy madárszárny suhogása. Három asztallal odébb ült a hang gazdája, nő, férfiak társaságában. Ahogy megláttam, mintha áramütés ért volna. Meg kellett ismerkednem vele. Egy kitépett noteszlapra ráfirkantottam *Elment* című versem harmadik és utolsó versszakát:

Hallottam:
bársonyhangja szólt,
a levegőjét
beiszom.

Hova nézett,
pillantását
a légy szárnyán is
elteszem.

Részlet a *Rekvium Móricz Erzsikéért* című írásból, mely teljes terjedelmében a *Kriterion Könyvkiadó* nál a centenáriumra készülő, *Móricz Zsigmond közöttünk* című gyűjteményes kötetben jelenik meg.

A főurat asztalához küldöm. Nyakszirtje megfeszül, ahogy ráhajlik az írásomra, és beissza a versemet. Nézd, itt van ez a kép a Budapesti Nemzetközi Vásárból, a könyvsátorban Móricz mellett Erzsike áll, belemerül egy könyv olvasásába... Mérd ehhez, hogy ott a Vargában az élő Erzsike ismerkedik velem, még mielőtt látott volna. Azután a tekintetét körüljártatja a teremben, és... felismeri a cédula küldőjét. Farkaszemet nézünk. Egy új, félelem szülte áramütés: mi következik most? Látom, fészkelődik, feláll, és odajön az asztalomhoz, le is ül egy székre, s valami olyasmit kérdez: — Mi ez? Mit akar? Nem értem. — Semmit sem akarok, csak lássam, hogy nyolc versoromat olvassa. Összevont szemöldökkel kérdi: — Kicsoda maga? — Varró Dezső református teológus vagyok. *Végzett* teológus. — Ez megint micsoda? *Végzett*, mi az, hogy *végzett*? — Azt, hogy elvégeztem a teológiát, nincs parókiám, sátoros ünnepeken ha kisegítek. — De hát akkor mi a foglalkozása, miből él? — Fia vagyok az anyámnak. — Na, ne vicceljen, magának a szeme sem áll jól. — Mégis, az a foglalkozásom, hogy fia vagyok az anyámnak, aki földbirtokosnő. És szintén *végzett*. *Végzett* földbirtokosnő. 1920-ban meghalt az apám. Anyám így árvaságra jut. A fiskálisok a fundamentumát is elhordják a kúriának és mindennek... Szétlopkodják a birtokot. Koldusbotra fogunk jutni. — És maga még egy fűszálat sem tesz keresztbe. Itt valami nincs rendben. Viccelni van kedve... „*Végzett*“ ez, „*végzett*“ az... itt a piros, ott a piros... — De még van az „itt a piros, ott a piros“-ból — felelem. Költő vagyok, ahogy a versemből láthatja, vagy pontosabban költő voltam. *Végzett* költő vagyok. — Ez már megint micsoda vicc? — Utolsó versemet 1939-ben írtam, s azóta csak annyi történt, hogy újrakereszteltem 1940-ben. Most *Gyilkos tavasz* a címe. Megjósoltam benne a második világháborút. Benne vagyunk már, de nem jön a gyilkos nyár után az ősz is és a végén az iszonyatos gyilkos tél. De ezeket a dolgokat már nem éneklek meg... — Nem értem az egészséget, zavaros és a nevét sem hallottam még soha, de majd megtudom Bözödi György írótól, ki is maga, a nagynénjénél vagyok itt Kolozsvárt megszállva. — Hogyan is hallhatta a nevemet, mint költőt, ha nem írok már verseket? De volt közöttük, fiatalok között vagy félfiatalok között egy költő. Dsida Jenő. Tán hallotta a nevét is? Meghalt. A szive vitte el. Egyik nagy versében seregszémlet tart költőtársai fölött, köztük az én s a Bözödi Gyurka neve is:

*És számon kívül hagyni ki meri
az ifjúságot, fürgé versenyével?
A sorban első volt Szemlér Feri,
majd Kiss Jenő, aki huszonhat évvel
a pálmát mindnyájunktól elnyeri,
Ormos, Bözödi — s jönnek ismert névvel
a Múzsá többi jó kegyeltjei,
Szabédi, Varró, Wass és Szenczei.*

Láttam, zavarban van a lány vagy asszony, aki idehuppant az asztalomhoz. Nyugtalanul fészkelődik a helyén. — De viselkedni, azt látom, nem tud. Álljon föl, hajtsa meg magát, köszönjön oda azoknak a fehérnepeknek az asztalomnál — s átsap tegeződésbe — nem látod, hogy majdnem felnyársálnak a tekintetükkel? — Felállok, meghajtom magam. — Na látja, milyen mézédeseen mosolyognak? — Az előbb tegettél... — Csak úgy eljárt a szám, meg vagyok zavarodva egészen. És azt se kérdi, ki vagyok én, mi a nevem? — A nevedet nem tudom, te „édesnapfényben fürdő szegfűszál!“ — A *Kelet Népet* olvassa, Móricz Zsigmond lapját? — Ha tegezel, válaszolok. — Mindig csak viccelsz. — Hallottam róla, de nem olvasok semmilyen folyóiratot, de könyvet sem igen. Már mondtam, *végzett* költő vagyok. — De Móricztól csak olvastál valamit? — A *Nem élhetek muzsikaszó nélkül*. — És más semmit? — A *Légy jó mindhalálig*ba belekezdtem, az *Erdélybe* is... — Most már elég volt a viccelésből. — Értsd meg, nem mertem tovább olvasni őket. Félek Móricztól. — Móricz Zsigmondtól félsz? Ez már a teteje mindennek. — Adytól is féltém. Van egy ifjúkori versem: „Látom Adyt, / vele szembenézek, / és tőle félek.“ Neked megmondom, mindenkitől titkolom, ami mindent megmagyaráz. Szégyenkezem is. Sülyos szívbajom van, kimélnem kell magamat, minden feldűl, olvasás, verselés, minden. Nem szabad úgy járnom, mint Dsida és egy másik író társam, Kováts Jóska. Nem iszom, nem dohányzom. Elöttem a málnaszörp, a pincérek megtűnnek, nagy a borralaló. Nekem édesanyám mindenem, és neki szentül megígértem, hogy kimélni fogom magam. A járásom mint egy lajháré, csúfolnak is érte, de semmi sem számít, csak az édesanyámnak tett szent ígéretem. Bedugom tehát a gyilkos világ dolgai elől a fülemet. Az első dolog az anyám. Van egy versem, *Csigaház* a címe. Abban írom, „csak kicsi csigaházban“ szeretnék élni, „és csigamódra álmokat szöve“. Ha ellicitálják a birtokot, valahol tán kapok egy csigaháznyi parókiát. —

Ha nem kérdeed is, megmondom, ki vagyok. A *Kelet Népe* takarítónője vagyok, gépírókisasszonya, titkárnője, olyan mindenesféle vagyok ott... És Móricz Zsigmond fogadott leánya vagyok. Bemutatkoztam hát. Csak még két kérdést teszek fel neked. Hallottál-e az *Árvácska* című regényről, amely a *Kelet Népe*-ben jelent meg? — Nem tudom biztosan, talán félfüllel. — És most az utolsó kérdés, jól vigyázz, ezen fordul meg, hogy barátok leszünk-e vagy sem: a vers, amit a pincérrel küldtél, most, itt született meg, nekem, hozzám írtad? — Éreztem, a válaszom dönti el a sorsomat. — Nem most született, Eszlike. — Erzsike, Litkei Erzsike volt a nevem. Lelengyerek voltam. — Nem, Erzsike, egy régen írt, *Elment* című versemből vettem ki két versszakot... Borzasztóan fáj a fogam, holnap vasárnap. Van valami fogorvos ismerősöd, akihez elvihetnél holnap délelőtt? Visszament a társaságához, ma sem tudom, kik voltak, nem is érdekeit. Így kezdődött.

És a folytatás?

— Másnap találkoztunk a sétatéri kioszk előtt. Mindig együtt voltunk. Persze, a verseimmel traktáltam. Volt, ami tetszett neki, de volt olyan is, hogy fintorgatta az orrát. Amikor a *Léptem utánadot* mondogattam, valami váratlan, érthetetlen dolog történt. Bevezetésül el kell mondanom, hogy egész idő alatt nem kérdezősködtünk egymás múltja felől, semmi tervezgetés a jövőről, csak a jelen. A vers végéhez sem értem, s e versszak után:

*En április padkáján ültem,
de hevültem,
mert te a nyárba
rakettel rohantál
hadonászva*

kezébe temette arcát, és keservesen zokogni kezdett. Csak nagy későre, az *Árvácska* után fejtettem meg a rejtélyt... Két versszakkal előbb a vers ezt mondja:

*Te talán hatéves lehettél,
mentél,
időben léptem utánad.*

Összekapcsolódott Erzsike képzeletében a „hatéves lehettél“ és a rakettel rohanó hadonászás. Hisz ő is vesszőcskével hadonászva ment a tilosba tévedt tehén s a vasúti sínek közt legelésző koca után. A rakettet nem ismerte, csak a prakkert. „... még nem hallotta ezt a szót, amióta él. Most aztán látott mutér kezében valami furcsa, furcsa szerszámot, vékony vesszőből volt fonva, a vége mint egy nagy galuska. Ezzel a galuskával esett neki, kezdte ötöt verni.“ Így tanultam meg én is, mi az a prakker... Annyit azonban ott, akkor megéreztem, hogy iszonyú fájdalmas emlékek szakadhattak fel benne. Hozzám bújt — a Lábasház boltzata alatt álltunk —, nem törődött az emberekkel, ország-világ előtt mondta: — Árva vagyok, Dezsőkém, árva vagyok, árvácska... — Dehogyan vagy te árva, csak félárva. Hát nem Móricz Zsigmond leánya vagy, ha csak fogadott is? Ez nagyobb dolog, mint ha, a természetes leánya lennél. Édesanyámnak is eldicsekedtem: Móricz, a nagy író nevelt leányával ismerkedtem meg. S hogyan találkoztunk, no persze, nem mindent, licitáció s hasonló nemszeretem dolgokról hallgattam... Már is a szívébe fogadott, meg akar ismerkedni Veled.

Mint mondtam, csak a jelennek éltünk Kolozsivárt töltött rövid napjaiban. A múlt nem létezett, egy szót sem kérdeztem, és éppen ez volt olyan szép. De a halálverseimet — *Áprily* ezeket szerette a legjobban — valósággal gyűlölte. Az *Aludt a kert* címűt szerette a legjobban, tán mert ebben jöcskán van földi szerelem. De a legeslegjobban mégis a *Szarvasbogár a szőnyegent*. Annyiszor el kellett mondanom, hogy megtanulta kívülről: — Azért szeretem, mert ez a hátára pottyant szarvasbogár terád hasonlít — mondta.

— — — — —
*Hasztalan küzdelmét egyre nézem,
magamban mondom: így van, érzem,
terveket építek futóhomokra,
százszor megtérek egy gondolatra,
míg küzd szegény a szőnyegen.*

*Vizsgálom: él-e? Félig élve
én is csak későn veszem észre,*

hogy vér homlokom verejtéke,
hogy porba hulltam ideleenn!

S én is, mint az a szerencsétlen,
mondhatom, hogy alig éltem —

De jött édesanyám Kolozsvárra, Ákontz Alexa Gizellánál szállt meg, a Hegedűs Sándor utca 19. szám alatt. Innen járt be naponta a szemészeti klinikára. Lemhényi Horváth professzor kezelte. Hideg-rideg vénlány volt ez a Gizi. Lakását szőnyegekkel tömte meg, gobelinjei a mennyezetig érték. Belép a lakásba Erzsike. Rossz ómen! Belebottlik a szőnyegbe. Majdnem elesik. Anyámmal összeölelkeznek. — Jaj, van mamim! Jaj, olyan sokáig voltam árva.

Nagyon boldog és nagyon boldogtalan voltam egyszerre. Aztán jöttek a *Kelet Népe* fejlődés levelei. Mintha édesanyámnak s nem is nekem szóltak volna.

Részletek egy levélből: „...édesanyád igazán nagyon kedves volt. Nem is tudtam, mit csináljak örömbömben. Megcsókoltattam a levelét. Már azért is örültem, mert láttam, hogy mamika szeme javul, már írni is tud vele, na, csak vigyázz mamikára, ha jól tudom, most kell Kolozsvárra behozni, csak vigyázz mamikára, az úton el ne hagyj egy pillanatra sem, csak annyit mondd, a mamira két szemed legyen. Kiállítok a Nemzetközi Vásáron, a könyvsátorban... ha mamika jobban lenne, azt mondanám, gyere fel a kiállításunkra... Édes mamikámnak kézcsokom küldöm, és mondd meg neki, hogy nagyon aggódom miatta, mert nem szabad erőltetnie a szemét, éljen mamika úgy, mintha nem tudna olvasni, ne törődjön a világgal, csak saját magával, mind a két oldalt csokolom mamikának az arcát. — Megkaptam a kiadói engedélyt, mit szólsz hozzá Te kisnyamvadt... a mamikára nagyon vigyázz. Sok csók mindkettőtöknek: Erzsike.“

Móricz Zsigmond úgy érezte, hogy a polgárok világának hipokrizisével szemben Erzsike, a leányanya körül védbástyát kell építenie. Úgy vélte, amíg csak lehet, maradjon homályban ez a leányanyaság. Majd ha az új, emberhez méltó életkörülmények, a tanulás és Móricz állandó apai gondoskodása folytán Erzsike életrealitása, talpraesettsége, nőisége, asszonyisága a maga teljes és szabad valóságában kibontakozhatik, akkor eljön az ideje annak, hogy fiacskájával az oldalán álljon a „világ“, a fő reprezentánsai, az „úrinők“ elé. Móricz realista volt.

1936 őszén ontani kezdi a Csibe-novellákat. Egy fél év múlva megy Magoss Olgának Debrecenbe a levél: „Szeptember végén hazafelé mentem éjjel után, s gyalog mentem keresztül a Ferenc József hídon. Egy kislány, majdnem gyermek ácsorgott a híd közepén...“ Móricz levelét sokszor közölték már, s folytatását nem ismételtem hát. Erzsike 1916. május 3-án született, az adott időpontban tehát már a huszonegyedik évében járt, s a fiacskája is már másfél éves. Aztán a Móricz-levélben végig a „kis öngyilkosjelölt“, a „gyerek“, a „kislány“ és megint csak a „kislány“ szó szerepel. Móricz nagyon is tudatosan húzza itt alá Erzsike „kislány voltát“, „gyermekségét“. Port kellett hinteni Debrecen és kapcsolt részei felé. Móricz azzal a gondolattal is foglalkozott, hogy a nagy sikerű *Tiborc* című fotóalbumnak mintegy párdarabjaként — egy lágmányosi albumot is összeállít (Csibével a központban) Kálmán Kata fotóművésszel, a külvárosi élet illusztrálására, amelyhez ugyancsak ő írná az előszót. De a tervet elejtette: „Más az irodalom, és más a fényképezés, a kettőt nem lehet összehozni, mert ő [ti. Móricz] irodalmi eszközökkel úgy fog meg valamit, hogy az igaz, de nem szó szerint igaz, azontúl pedig hogy jön ahhoz, hogy ő kiszolgáltasson valakit [Erzsikét]...“ — magyarázza Móricz Zsigmond Kálmán Katának. (Gere Mihály: *Interjú Kálmán Katával*. Fotóművészet, 1976. 1.) Így azután a fotóalbumból nem lett semmi. De jele ez is annak, hogy Erzsike leányanyaságát burkolni igyekezett.

Móricz Imre megküldött nekem néhányat ezekből a fotókból — Kálmán Kata elkészítette az anyagot, csak az előző maradt el. „Én 1936. május 27-én kerültem a menhelyre, addig anyámmal a Bercsényi u. 50. II. alatt éltem, ahol anyám ágyrajáró volt, elbeszélése szerint egy ruháskosárban. A Kálmán Kata-fotók úgy készültek“ — írja Móricz Imre. Tehát hű a színhely, amiképp igaz, hogy a fényképezés-kor Imre már nem volt ott a ruháskosárban. De nem volt igaz, hogy Csibe a fényképezés idején ott állt a tűzhely mellett, fakanállal a kezében, ahogy nem volt igaz, hogy Csibe, aki Móricz jóvoltából nem volt már Csibe, ott állt szomorúan a bérház palánkja mellett egyedül, majd a lakásadónő kislányával, sőt nem volt igaz a kávéházi jelenet sem: Móricz tenyerébe hajtott fejfel ül, s Erzsike figyelmesen nézi a kávéházi terasz fonott karosszékeiben ülve Móricz arcát. Rekonstruált a helyzet, hol van az már. Egy hol volt, hol nem volt világot ábrázolnak, egy Móricz megváltotta világot, amelyben — csodák csodája — Móricz Zsigmond is „modell“ ült.

Ezek a fényképek nem kerültek közlésre, de a kávéházi kép mégis megjelent valahol. És ez jól van így. Erzsike Móriczra tekintő arca megőrökit egy pillanatot: nézlek, apukám, lelkedből lelkedzett gyermeked vagyok! (Kálmán Kata nagy művész: megőrökit még egy mozzanatot, a képből kiesik Erzsike, csak Móricz tenyerébe hajtott feje kerül előtérbe, ugyanaz az asztal, asztalterítő, gyufaskatulyás hamutartó, a Móriczot ábrázoló képgaléria egyik legbensőségesebb darabja.)

Móricz Zsigmond tudván tudja, Erzsikének szüksége van a védelemre. Taktikát dolgozott ki. Először a Csibe-novellák: hőse talpraesettsége, külvárosi ízekkel fűszerezett szavajárása és csöppet sem idealizálva (gondoljunk csak a *Csibe csipog* című novellára). A lágymányosi környezet után szünet. Majd novellában ragyogtatja föl az *Árvácskát*, mielőtt lapjában közölni kezdené a regényt. Aztán jön csak az örökbefogadás, s mindezek után kerül sor rád is, Imre, a te örökbefogadásodra. Aztán édesanyád helytállása a *Kelet Népe*nél. Szükség van valóban ezekre a fokozatokra? Egyetlen példával bizonyítok. „...később majd [Magoss Olga] elolvassa az *Árvácskát*, s kiveti a szívéből.“ (Illés Endre: *Írók, színészek, dilettánsok*. Budapest, 1968.)

S mennyi kiadatlan fotó van még, de nem a lágymányosi albumba szánva! Erzsike a kor nagy írói társaságában.

Imre, küldtél az albumba szánt fotók közül még egyet, amelyből Erzsike titkolt énje, lelki szépsége ragyog felénk. Erzsike egy kaktuszos virágházban áll — talán Leányfalun készült a fotó —, nem a múlt bajain merengve, de a jövőtől szorongó ez a nézés. Mi lesz, ha...

Megint csak Németh Lászlót idézem: „Bizonyos, hogy [Móricz] halálával senki nem vesztett annyit, mint ez a lánya, akit egy ilyen ember kapott el a szívével.“

Levél Erzsikétől, címzettje Varró Dezső. A feladás időpontja a bélyegző tanúsága szerint 1942. szeptember 2., tehát két és fél nappal Móricz Zsigmond elhunyt előtt. (Első tekintetre megzavar, hogy a *Kelet Népe* fejléces papírján írt levél alján ott van Móricz Zsigmond kézjegye. Erzsike a sietségben körleveleknek szánt, Móricz parafálta papírost használt föl.) A levél:

Budapest, 1942. IX. 2.

Édesem!

Nagyon kérlek, hogy ne haragudj, hogy nem tudok hosszú levelet [!] írni, de beláthatod ha apuka beteg akkor nincs kedve az embernek viccelni, itt álok [!] árván, egyedül és tehetetlenül, nincs nekem senkim csak ő és most képzeld el agyvérzést kapott vasárnap reggelre, és azóta nem beszél semmit, csak fekszik és alszik még nem is igen eszik, azt mondták az orvosok, hogy nem sok biztató van hozzá, hát mos [!] aztán tehetetlen vagyok hogy mi lesz velem ha őt elveszítem meg fogok halni én is mert nagyon szeretem őt csak ő érte élek és senki másé [!]. Ő volt nekem a mindenem, de erre nagyon kérlek, hogy ezt nem szabad senkinek mondani, nem akarom, hogy hírbe menjen szegénynek az esete elég baj az neki hogy nem tud beszélni és az egész féloldala béna még az a szerencse, hogy jobb oldalt érte mást nem írok, ha tutsz [!] gyere sok csók édesanyádnak és Neked kislánytinktól.

Erzsikétől.

Nincs kommentár. Légiriadó. A nyitott sírnál búcsúztatja Móricz Zsigmondot egy író: „...szégyenpofozta arccal állunk itt egy maroknyi csoport... nem értelmünk meg...“

Kiragadott részlet Móricz Erzsike leveléből: „Most nem tudom, hogy mit fogok csinálni, mert a *Kelet Népe* apuka halála után egészen megszűnt. Most itt állok tehetetlenül, nem tudok mihez kezdeni, csak gondolkodom és szomorkodom egyedül. Van egy iparendélyem, csak nem tudom, mit kezdjek vele... ha soha nem is, de most nagyon szükségem van rád, kell valaki, akit úgy érzek, hogy apuka sűg nekem... Édesanyádnak kézcsókomat küldöm. És bizony nem maradt már nekem, csak ő, kinek azt mondhatom, hogy mamika, nagyon vigyázz rá. Szerbusz édes kis barátom. Csókot is küldök, ha elfogadod. Erzsike. Budapest, 1942. X. 8.“

Varró Dezső *Gyilkos tavasz* című verskötetében az *Element* című vers már „Móricz Erzsikének“ dedikációval jelent meg.

KELET NÉPE

Szerkesztőség és kiadóhivatal
VI. EÖTVÖS-UTCA 13. SZ.

Főszerkesztő: MÓRICZ ZSIGMOND

Fonstakapt. csekk száma: 31
TELEFONSZÁM: 112-

Kedves fiam,

leveléted te úgy gondolem kedden reggel irtad a én csütörtökön délután kaptam meg. Iselya is na a magd De az évét alighanem egy nappal később írhattad, mert abban má egy kicsit el vagy szentyskeveva. Azért is küldtem el tegnap esti levelemt, hogy minél hamarabb egykis bátorságot öntsek beléd.

Minden munkába, kitartásba és árba kerül. Különösen az időt kell kivárni. Míg megszokea Kelezsavárt a ett néhány ismer szerzesz, addig bizony nagyon türelmesnek kell lenni.

Az én ismerőseim neked öregek. Én levelet sátam neked Kevács Lászlóhoz, aki a Helikén szerkesztője, igen kedves kövé. kéa széke és kepasz bácsi, afelesége még kevésebb a Livia néniel van egy véleményen, de ezt el ne árula neki, csak azért menem, heg véletlenül meg ne sértse. Azt hiszem ők már felke: stek téged a sátraaban, ha nem azért te csak mutatkezz be, ők fogják a legjobb névsert adni, kikhez menj el az egész városba. A néni pláne kitűné üzletasszony, ő az Erdélyi Helikennál az, te vagy a KN-nél, csak ő már régen, a így belétanult. Majd ki feged te huncutkeeni. Én bizony senkiről em tudom van e c alás ja vag nincs, azt hiszem ezeknek nincs gyerekük de nagyon szé lakásuk van, ett kb abban a házban ahol a Méhkas van.

Már az jó hegy Téthy Samuak kevések. Csak persez e nagy el vannak foglalva. Én tavaly alig bírtam valakivel beszélni, vagy valakihez elmenni, mert oly irtézetesen fürdöt voltam, hegy az nem emberi. Most ha elmegyek, csak egy hét vagy két hét mulva tehetem, mert nem akarek még egyszer olyan alvajáról lenni mint tavaly voltam.

Levelt sátam még a Lepagehez. Ez a legnagyobb könyvkere kedés Erdélyben, de hiba van a kréta körül, tehát vigyázna kell. Azt hiszem már nagyon erős a harc ellene. De oda tartozik a legjobb barátom Szentimrey Jenő, akivel meg kell ismerked ned. Ennek is iratm levelet. Reszkeövü ember, de benne megbizhat sz jóakaróa lesz. Egár is inkább oda tartozik. Ezek a balei aliak, olyan bartók félék. A Lepage kereskedés tulajaonosa Dr Debé és felesége Debéné. Már ismered őket.

Egár meg fog ismertetni a saját ism róseivel, azok tanár rek, hivatalnekek és miné olyanek, akik ellenzékben vannak. De az ő révükön sek közeposztálybeli és jó mesterember elfizetét szerazhetel. Tudna milyen a fejem, nem tudom a nevetek elmenne csak azt akarem, heg tisztában légy avval, ki milyen práthez tartozik. Kevács Laci a kermánypárthez vezet be, Egár a azeci alistákhez. Mindenki aki egyikhez vagy másikhez tartozik, olyan fajta izléau, mint ő maga.

Kár hegy Bözsei Gyurka nincs Kelezsaváren. Ő most Marevás helyen szerkesztő. A néniának ő az uneköccse. Ezt nagyon szerem, süket és sevány, de minenkibél ekeazabb.

Lesznek ott ujságírók, akikkel megismerkedel. Köztük na ő nem ment volna utánad, izenj neki a jön. Biré János, fiatal ujságíróMegjelent a KNben egy nagyon szép nevelődja, azóta nem irt semmit. Megházasodott, ismerkedj meg velek. Davics Iván a másik, ezt személyesen nem ismerem, de nagyon kedves fickó. Ennek is kiadtam egy irását, azóta nem ír. Ezek arra jék, hegy nelégy magadba. Majd ők elmenáják amit Kelezsavárról tudni kel

Óváry Elemér ügyvéd. Egyidős vele, tehát nem mai csirke. Igen elékelő család, de nekik is az a bibijük, ami Miklós bátyádnak, tehát ott is vigyázni kell anyelvekre. Általában arra vigyázz, hogy ne politizálj, még ha berecskát iszol, akkor se. Te üzlet ember vagy, neked az a célja, hogy minél hamarabb meg legyen a 200 aláírás, egyébként semmi közöd. Mindeközben csak kedveset kell menni, olyat, amit az szeret hallani. Óváry Esemérnek van egy fia Zoltán, ez orvos doktor a egyházban lakik a szüleivel. Ennek elpanaszolhatod mindezen bajodat, ez reppant lelkes és kedves fiú. Egyszer volt Pesten, feljött a szerkesztőségbe a utána lementem vele a Saveyba, én azt hiszem te is edajáttél. Ez akkor volt, mikor szegény Karácsony Sándort felparancsoltad hozzánk. Majd megismered, ha látod.

Telefonálj nekik a kérés a telefonhoz Zoltánt. Ha men meg neki, hogy csak akkor akartál elmenni hozzájuk, ha én is ott leszek, mivel azonban én még nem tuani mikor megyek Kelecsavárra, hát azt kívánom, hogy mutassa be ő magát az ő szüleinek. Az majd értesd jön a élvezet. Menseter utcában laknak a vármegyeházán túl. Ezek ha akarják maguk ötven előfizetést szereznek neked. Csak légy kedves és olyan, mint szoktál lenni, ott etthen vagyek, én ott szoktam megszállani is.

Általában engem Kelecsaváren mindeki ismer és nincs ellenséggem, hát ha valahel, ott etthen érezheted magad.

De erre a levélre vigyázz. Jól elzárva tartad, mert az emberek érzékenyek, nem tudom nem értésane a meg valaki ha olvasná, vagy pletykát hallana róla. Ha már minenkit megismerés akikről irtam most, legjebb ha eltápas a megsemmi síted. Máselata ugyis meg van.

Elemér bácsiéknál van egy valami rekonlány, Jolánka, akivel én mináig tréfálek a az a fő tréfa, hogy meziába viagem a vittem a együtt láttuk ezt meg azt: pedig sese vittem. Ennek adhatasz gyűjtőívet és fog neked aláírásat szerezni. Igen kedves és remekcsufaság és nagyon látszik rajta valami, a bevétték a társaságba. A mamát Olga néninek hívják. ez a legkemalya b ember a c alában. Jó lesz hozzád.

Engeteg ismerés jár hozzájuk. Van egy Bernemisza báróné é azt hiszem az fog téged legjebb kedvelni, ha csak kenkur rensnek nem néz, mert ő meg az Eráelyi Heliken számára parancsa be minenkit, hogy oda fuzessen elő. De engem szeret.

Virág is volt náluk, sőt talán ott is lakott. Az még a remán világban volt, akkor Virág bejárta egész Eráelyt. Szeret ték minéenütt. Őtet is. Téged is meg fognak szeretni.

Most kapem a leveledet a máséikat h elhagyattnak érzed magad. Nem baj az, abban pihen legjebb az ember. Csak te légy nyugodt és igyekezz hegyhaszna legyen ebből a delebből. Sietek hegyfeladása Annaomé a levelet. Itt van a két fiú, a aje nézd meg a Filmszínházat jövő vasárnap.

Nem ired, hogy veltál e már valakinél akvirálni így hívják az üzletszerzést.

Csékellak. A levelet igyekezz délben egy óra előtt feladni.

A Móricz Zsigmond Kollégium ébresztése

1. Ennekem a Móricz Zsigmond Kollégiumra emlékezve előljáróban jogosultságomat kell igazolnom. Mi kötött a népi kollégistákhoz, s milyen társadalmi, szellemi áramlatok sodortak a névadóhoz? Miért éreztem nevében én is olyan zászlóra hímézhető jelképet, ami méltó arra, hogy azt meglöbögassák a tavaszt ígérő, fényesebb szellők?

A Móricz Kollégium a felszabadulás után megépülő hazai magyar anyanyelvű oktatás keretében született, azoknak a fiataloknak a műve volt, akik az első vonalban akartak küzdeni, a népet kívánták szolgálni. Népi kollégiumnak is nevezték, hiszen a népből jött és a népi jövőért munkálni akarók tömörültek benne. Megalakulásának történetét, életrajzát a hajdani diákigazgatónak, Katona Szabó Istvánnak s több társának kell megírnia. Jómagam „útitárs”-ként csapódtam hozzájuk, akkor, amikor ideiglenes otthonokban vagy későbbben — a maguk számára lakhatóvá építgetett-tisztított — Mátyás király szülőházában szép gondolatok valóra váltásával és súlyos létfeltételbeli gondokkal küszködtek. Mi, a Munkások Általános Gazdasági és Ipari Szövetkezetének, a MÁGISZ-nak a vezetői — négyen, nemrég végzetek, akiknek életkora együttesen sem érte el a száz esztendőt — ekkor már segíthetünk is egy keveset. Elelemről volt szó. A fiatalos étvágy sanyargatását vidáman tűrőknek a kolozsvári munkásság és haladó politikai szervezeti képviseletében nyújthattunk csekély támogatást. (A kollégisták közül többen mesélték, hogy a régi emlékeket felidézve ma is érzik az étkezésekben akkor polgárjogot szerző étolaj avaskás, a vöröshagyma meg a krumpli fagymenta ízét.) A népi diák-otthon lakói közül különben sokan korábbi középiskolás barátaink, fiatalabb egyetemi pályatársaink, egyesek a bálványosváráljai kutatás révén voltak régi, jó ismerőseink.

Nekem akkor vált még szorosabbá velük a kapcsolat, amikor az újra kaput nyitó Erdélyi Tudományos Intézet tanársegédjeként, ismét kutatóként az Egyetem keretében dolgozhattam. A Kollégiumot ugyanis a teljes, a korlátlan önrendelkezés állapotából a szokásos, az intézményesített, hivatalosan is elismerhető autonómia állapotába, az egyetemi keretekbe kellett átléptetni. Kapocsként szükségessé vált az egyetemet képviselő tanár-igazgató is. Bizonyosak lévén afelől, hogy magam is önállóság-párti vagyok, gyakorlatilag a kollégisták jelölték engem; és 1945. december 18-án az Egyetemi Tanács nevében György Lajos prorektor, tanácsjegyzőként pedig Nagy Géza ezt szentesítette is. Tanár-elnökként, szintén a diákok választottjaként, László Gyula vált a népi kollégisták szeretett, szívesen követett, igazi barátjává.

A többi „tiszttség”, felelőség dolgát most nem részletezem. Azt szerettem volna az előbbiekkal is hangsúlyozni, hogy a Móricz Zsigmond nevével viselő népi kollégium tehát mindenekelőtt ifjúsági közösség volt. Maguknak teremtett, magukénak érzett otthon, örhely, amelyben jó volt együtt lenni, és ahonnan harcba lehetett indulni. Jó volt egybefogózkodni itt azoknak a jószándékú fiataloknak, akiket a második világháborúban s az azt megelőző időszakban nem tudtak embertelen eszmék szolgálatába szegődteni. Közösséget lehetett itt teremteni; hiszen a népi gondolat jegyében — immáron mind a parasztot, mind a munkást szolgálni vágyó fiatalok, mi-tudattal élők — megalkották a maguk státútumát, a Kollégium Működési Szabályzatát. Ez tanúsítja, hogy céljaikban is eggyé forrottak. Vállalták az egész életükre kiszabott magasabb igény szintet, magukénak tudva az országépítés sok gondját, sokféle teendőit; s másoknál a hivatásra is jobban felkészültek, még a tanulásból is az átlagosnál jóval többet igényeltek. Nem csupán az emberi szolidaritásnak szorosabb-tágabb formáit keresték tehát, hanem minden életterületen szélesebb pázmát vállaltak fel megmunkálásra.

Móricz Zsigmond nagyon szeretett dolgozni, és igen szerette a mi emberi világunknak elemi sejtjét, a legszorosabb közösségi alapképletét: a családot. Mennyire tudta volna szeretni ezt a belső háborúskodásaiban is oly familiáris közösséget, a sorstársakból eggyé forrni akaró, a népi jövőt munkával szolgálni vágyó fiatalok együttesét. Népfőiskola címszó alatt Móricz Zsigmond a falukutatásról írt 1942-ben a *Kelet Népeben*, és jelentőségének méltatása után, a köztudat formálását követő szakaszként igényelte: a vándorapostolok, a szakemberek és a politikai vezetők színre lépését. „Ha a falukutatás befejezte áldott munkáját — mondotta —, el kell kezdődnie a faluépítés gyakorlati munkásságának. Ezt azonban egy új generáció fogja

csak elindítani és végrehajtani." Bizonyos vagyok benne, hogy a kollégisták erre is feladatra készültek, az ehhez való felkészüléshez teremtettek maguknak intézményes kereteket.

2. A dolgos ember megbecsülése, szeretete árad minden móríci írásból. Gondolom, nagyon sokat jelentett volna számára e kis mikrokozmosz célokkal, értelemmel teli szorgoskodása, nyüzgése, a nagy egyéni életálmok, önmegvalósítási tervek egyeztetése a tágabb közösség érdekeivel, szükségleteivel. Az írónak, mérnöknek, filmrendezőnek, közgazdásznak, tanárnak, tudósnak, a köz dolgait igazgatónak s más hivatásnak sok-sok munkával nekikészülők tudtak például időt találni ahhoz, hogy — a hajdanvolt kalákázók jókedvével — kétkézi munkával teremtsenek maguknak diákothont. Munkáikról, azok sokszínűségéről majd írnak ők, nekem azt kell tanúsítanom, hogy ha bármilyen egyetemi tennivalóhoz ifjúsági segítségre szorultunk, öhozzájuk fordultunk. Az Egyetem Baráti Körének szervezési munkálatait, levelezését — rektori kérésre — a kollégisták végezték el, magukra vállalva a tisztviselői tennivalók tömegét. Amikor pedig a helyi nyomda raktárából helyszükére hivatkozva papírmalomba akartak küldeni ezernyi igen értékes, ma is nagyon keresett szakmunkát, csak egy szóra volt szükség, és a jövendő értelmiség szakemberei máris fűrészelték, gyalultak, polcokat készítettek, és rohammunkával hordták át rájuk a könyveket. Ugyanakkor azonban magukra vállalták a könyvkiadás gondját is, mert ilyen rangos, új, szellemi életkezdő feladatra is tellett a kollégisták erőtar-talékaiból.

A közösség, ha például emberiségben gondolkodom, tág, és tagjai lazábban kapcsolódnak egymáshoz. A népi kollégium kisebb, zártabb, szorosabban egybefűzött. Kellott tehát a csoport válogató értékelése: a felvételi vizsga, ahol megmérített az, aki a többet tevé, a közösségi szolgálatvállalás áldozatával rangosított életre törekedett. Ugyanígy ítélkezett is a közösség a célok elárulói, az értékrend parancsainak megszegői felett. Előttém az egyik határozat: „Móricz Zsigmond Kollégium. Mátyás király szülőháza. Kolozsvár, 1946. március 15. A Móricz Zsigmond Kollégium Választmányának 1946. március hó 15-én hozott határozata... kollégistát kizárta a Kollégium tagjai sorából, mivel a Kollégium Működési Szabályzatában lefektetett alapelvekkel ellenkező magatartást tanúsított. A Választmány megbízásából: Diákigazgató.” Milyen jelentős erkölcsi erő, bátorság mozgósítása kellett ahhoz, hogy igaz lelkiismerettel szabhasson ki ilyen ítéletet az ifjúság.

A közösségnek jellemző, szabálya az is, hogy együttesen szépíti, telíti fényekkel a különben hasonlatos napokat. Soha sem feledhető ünnepekké avatta a kollégium is az igazra, szépre, művészire vágyakozó fiatalok műsoros estjeit vagy csak egyszerűen egy-egy találkozóját a velük érző, őket értő, szerető alkotó emberekkel. A majdani krónikáiról kollégistákra hagynom a köszönetmondást, amivel tartozunk íróknak, tudósoknak, előadóművészeknek, színészeknek, de kell egyetlen példaként bár Török Erzsébet nevét említenem, aki oly szép egyszerűséggel énekelt (a kosárban felhordott lángos jóízéről, ünnepteremtő szerepéről nem is szólván).

Minden közösség — s így a család vagy a népi kollégium — lényegében hasonlatos. Ezért is lapoztam fel az *Életem regényét*, ott, ahol ezek a sorok olvashatók: „Én mint ragályt kaptam az apámtól, az anyámtól, a ragály melegágyában, a családban, azt, hogy a világon semmi gazdagság, semmi dicsőség és semmi hatalom nem ér fel avval, amit én ebben a parányi kis házban élveztem: a családi szeretet melegében való sütkérezést.” Gondolom, ilyen Móricz-kollégiumi esteken a tágabb családi egybekapcsolódás öröme társíthatta volna Zsiga bácsi a mindig visszavágyott gyermekkoriakéhoz.

3. Azt, hogy miért is lett a diákok otthonának Móricz Zsigmond Kollégium a neve, nem tudnám megmondani. Történetkutatóként tudom: a visszaidézett emlék nem mindig hű, nem eléggé pontos, és bizony sok emlékirónál el is torzul. Ezért hadd mondjam el inkább azt, miért érzem jogosultnak, helyénvalónak, hogy éppen őt érezték jelképpé választható, mércévé tehető, példát sugárzó embernek a régi egyetemi város fiataljai.

Talán valahol ott kell kezdenem, hogy az erdélyi magyar ifjúság egy része az első világháború után — csak Mikó Imrét, Jancsó Bélát idézem meg tanúságtételle — Adyt, Szabó Dezsőt és Móricz Zsigmondot olvasva, őket követve jutott el a népi rétegek, elsősorban a parasztság, a falu megismerésének, majd szolgálatának a vállalásához. Ezt a folyamatot elemezték, magyarázták és többen bírálták, valamint szükségyszerű voltát is bizonyították. Jelképesnek tűnő azonban az, hogy a második világháború után e hármából, az emberre szabottabb világ építésére rohammunkával rákészülő erdélyi fiatalok egy új csoportja számára éppen az ő, Móricz Zsigmond neve ragyogott fel vezérlő csillagként. Lehet, hogy nem tévedek, ha úgy

vélem, hogy a népi romantika és realizmus együtteséből ily módon is bizonyítottan az utóbbi tört előre. A szakszerű falukutatás, az irodalmi szociográfia, a *Korunk* s a radikális szépirodalom — s benne a Móriczi életmű is — mindinkább a társadalmi valósághoz közelítették a fiatalokat.

Móricz Zsigmond segített a valóság felé való fordulásban. Arra buzdított, hogy jőzanul, előítéletektől nem gátoltan nézzünk szembe a társadalmi kérdésekkel; helyreigazította még az őszinte, szép romantikus hevület szülte torzulásokat is, és a valóság tényeiből kiinduló, felszárnyaló tervezetést sugalmazta a járható utat kereső kolozsvári ifjaknak. A jövőendő építése a valóság szilárd alapzatára — ez a fajta építkező politizálás akkor valóban sokakat vonzott. A móriczi életműben ugyanis ott él a valóságos társadalom. Az a paraszti létforma, ami az édesapa világa, a megkövült, ősi falurend hagyatéka, és az, amit éppen ő — a faluközösség hagyományátadó kereteibe eléggé be nem illeszkedő, árván nevelkedő szülőapa — már egy új létezésre jégében támadott. A válságos, a régít elhagyni s az újjal még élni nem tudó, átmeneti paraszti világ az íróvá növekedő fiú életébe, irodalmi munkásságába úgy épül be, hogy fiatalok felé a megoldandó feladatok sokaságát közvetíti. Ez a társadalomismerő képesség és mértéktelen tudnivágyás viszi tovább a polgári világ kisvárosa, középosztálya, falusi birtokosa, majd a városzél proletariátusa, az élet minden rendű-rangú tagja felé. Egy egész társadalmat tudott Móricz Zsigmond válságos igaz mívoltában úgy megmutatni, olyan szuggesztív erővel láttatni, hogy ez az élettelség, közelség, ténybeliség nagy erővel foszlatta szét a romantikus ködöket, és készítette a valósággal való szembenézésre még a vágyaktól, érzelmektől, szép szavaktól elvakítottakat is. A második világháború tanulságainak birtokosai, az új társadalom megépülését akaró fiatalok ezért találhattak nála szemléletmódra mintát s a valóság válságosságát tükröző írásokból pedig indítékot a cselekvéshez.

Petőfi-öserő című cikkében megkérdezi Móricz Zsigmond, hogy: „...honnan volt Petőfiben az a minden pillanatban tette kész síkraszállás, mihelyt a nép érdekéről van szó? Miért van ennyire felgyújtva és érzékenyvé téve, mint a fájó seb a legkisebb sértésre, ami a nép szegénységét, vagy a nép fenségét érinti.” Önmaga jellemzőit kereste volna a költőben, vagy így köszönte meg azt, amire Petőfi mindenkit sarkallt? Bizonyára nem csak Petőfi hagyományozta rá ezt a tette készséget, érzékenységet, felgyújtottságot, s természetesen a kollégisták felé sem csak ő közvetítette mindezt; de igen alkalmas volt arra, hogy ez a fajta emberség, magatartás az ő nevével fémjelzetten áramoljon tovább.

4. Rossz ügy hamis prófétái is ügyeskedtek oly módon, hogy tiszta és igaz embert próbáltak ösükként, példájukként emlegetni, a szó régi értelmében cégérezni. A Móricz-kollégisták a jó ügy szolgálatában megkísérelték még azt is, hogy az ő szemléletmódja szerint dolgozzanak. Kinek nem élménye a *Boldog ember*, az *Életem regénye* vagy akár *A fecskék fészket raknak*, valamint sok elbeszélés létfeltételekről, megélhetésről, piacról és árákról szóló életteli részlete? Erről a kérdéskörrel is sokszor beszélgettek a Kollégium közgazdász fiataljai. Sajnos nem tudok minden egyes munkacsoport tevékenységéről szólni. Volt ott bizonyára sok érdemlegesebb, emlékezésre méltóbb szakmai kisközösség is. Én akkor közgazdászokkal foglalkoztam, ezért szólok csak róluk, őket említem példaként. Miután a MÁGISZ keretében már korábban megindult az infláció növekedési ritmusát, az árszínvonal változásait vizsgáló kutatás, a többlet munkára, szolgálatra, mint már mondtam, mindig kész fiatalok gazdasági kérdések iránt érdeklődő csoportja ebbe a tevékenységi körbe is bekapcsolódott. Névsorukat régi jegyzetfüzetemből felsóolom ide: Bartha András, Bereczki András, Bukaresti László, Czédly József, Derzsi László, Fey Lajos, Katona Ágnes, Keszi-Harmath Sándor, Nagy Ferenc, Szabó István, Vas Magda.

A közgazdászok külön szemináriumának a munkaterve, lerövidítetten, ilyen célokat foglal magába: 1. a munkaközösség tagjai ismerjék meg az ország gazdaságát, fejlődésének irányait; 2. egy problémakör vizsgálata rendjén a szeminarista tanuló meg az anyaggyűjtést, küszködjön az ehhez szükséges elméleti tudásszerzéssel és a feldolgozás nehézségeivel.

Ennek megfelelően: I. A szeminárium résztvevői vállalják 100—150 piaci ár gyűjtését. Ezek alapján összesítő lapokat, kiskereskedelmi, valamint létfenntartási indexeket készítenek. (Áttanulmányozzák a statisztikai irodalmat s a különböző árstatisztikai feldolgozásokat.) II. Gyűjtik és feldolgozzák a kolozsvári munkabérekre és kereseti viszonyokra vonatkozó adatokat. (Részletesen foglalkoznak a munkabérendszerekkel, s ebben segítségükre lesznek a meghívott gyakorló közgazdák s a szakszervezet előadói is.) III. Az újságokban, folyóiratokban közölt ár- vagy bér-adatokat s az ezekkel kapcsolatos információs anyagot cédulázzák, megbeszélik, rendezik. (A mai helyzet, a gazdasági élet szervezetét, problémáit gyakorlati embe-

rekkel beszél meg, az elméleti kérdésekben maguk tájékozódnak s az olvasottakat együtt vitatják meg.) IV. Külön foglalkoznak az ún. maximális (racionalizált) árak és a feketeipari árak viszonyával. V. A feldolgozási munka során az árak és bérek, az áruk és az egyes árucsoportok közötti összefüggések rögzítésével és főleg az ár-alakulás tényezőinek megállapításával — igen jó alkalmuk lesz a közgazdasági élet összefüggés-rendszerének tanulmányozására. VI. A szeminárium év végén a résztvevők között munkájának eredményét a Kollégium Évkönyvében vagy egy később meghatározott kiadványban közzéteszik.

(Az utolsó mondat pedig így hangzott: A szemináriumi munka megkezdése előtt, a résztvevőkkel tartott megbeszélés során, a munkaterven változtatni lehet, s ha egy közös igény jelentkezik más munkaprogramra, úgy ezt a szemináriumi közösség el is veheti.)

Ez az elfogadott s más tennivalókkal gazdagított feladatterv lelkes munkát követelt, amúgy móríci módra: notesszel a kézben, számokba is rögzítve a valóságot.

A társadalmi, politikai szervek köszönettel fogadták és fel is használták a kollégisták ártáblázatait. Az 1929. évbellel összehasonlított „elsőrendű közszükségleti cikkek” havi középárai például a kiindulási időszakban, 1945 novemberében így alakultak:

	<i>Piaci ár</i> 1929. XI	<i>Index</i> 1929	<i>Piaci ár</i> 1945. XI.	<i>Index</i> 1945
A. Élelmiszerek				
I. Friss húsok	95	100	7 375	7 763,15
II. Konzervált húsok	150	100	16 660	11 106,66
III. Zsiradékok	440	100	36 000	8 181,81
IV. Olajok	54	100	6 700	12 407,40
V. Szárnyasok	640	100	75 500	11 796,87
VI. Hal	piacon nem található			
VII. Más élelmiszerek	593	100	70 900	11 956,15
VIII. Fűszer-gyarmatáru	488	100	170 000	34 836,06
B. Ruházati cikkek	7 250	100	534 120	7 367,17
C. Különféle cikkek				
I. Tüzelő stb.	243	100	20 900	8 600,82
II. Építőanyagok	4 191	100	211 500	5 046,52
III. Gabonafélék	2 608	100	227 000	8 703,98
Összesen	16 752	100	1 376 655	8 217,85

Az inflációt jelzi, hogy korábban októberben még csak 654,07 volt az összesítő árszint; s míg egy kilogramm disznóhús 3225 lej volt októberben, novemberben már 5000-re emelkedett, az ételolaj kg-ja 4500-ról 6700-ra, egy férfiruha értéke 260 ezer-ről 360 ezerre növekedett, és így tovább.

A sajátos munkafeladatok mellett — a közgazdák számára is — széles körű ismeretgyarapítás, látásmód-formálás is szerepelt a Kollégium munkatervében. A legmaradandóbb emlékem Györffy István könyvének (*A néphagyomány és a nemzeti művelődés*) megvitatása. Az ugyanis oly módon történt, hogy külön-külön más és más szakmájú és szemléletmódú tudósok, szellemi emberek mondták el vélekedésüket ugyanarról a műről, a benne felvetett gondolatokról. Bárki elképzelheti, hogy milyen mértékben tágulhatott ki a világ a vitázó hallgatók számára, és hagyomány s haladás, valamint egyén és társadalom kapcsolatrendje kérdéskörében hány és hány addig nem érzékelt nézőpont, újszerű és ellentmondó vélekedés gazdagította s ugyanakkor ösztökélte önálló gondolkodásra a fiatalokat.

5. A kollégisták közül sokan olvasták és többen személyesen ismerték az író. A megelőző évek könyvnapjain sort álltak egy szembenézésnyi pillanatért, azért, hogy az *Erdély-trilógiára* vagy bár egy *Kelet Népe*-re rávétett „Móricz” szót vihessenek magukkal. Külön is emlékezetes maradt a Mátyás Király Diákházban 1941. május 15-én rendezett „Méhkas” írói est, amelyen ő a sorskérdésekről szólott, ahol Török Erzsébet verseket mondott, és Benedek Kálmán paraszti dalokat éneklő fiatalok kórusát vezényelte.

A véle való közvetlen beszélgetés varázsát 1941 tavaszutóján én is érezhettem. Az öt körülvevő kolozsvári fiatalokkal szót váltó író előtt ott álltak megilletődötten, szerényen és zavarodottan a különben minden hamis tekintély, az úri országvezetés, a maradiság ellen lázadók, a jövődőt alakítani, világot átfarmálni akarók is. A gyakorlat dolgaival ekkor is a valósághoz térítette a meggondolatlanul lelken-dezőket. Majd arról tudakozódott — s én ezt nem tudom a mai napiglan feledni —, hogy: teremtettünk-e kapcsolatokat, jó viszonyt a román fiatalokkal, egyetemistákkal?

Mondottuk, hogy voltak közeledési kísérletek, megbeszélések, s megvallottuk, hogy azok bizony nem sok eredményt hoztak. A beszámoló mondataiból ki is hallhatta Zsiga bácsi a kudarcokért másokat okoló, a tiszta lelkiismeret vádoló szavait elcsútitgató önfelmentést, mert egy kis idő múltán ő, aki főleg kérdezett, ekkor tanácsolt is, és nagy-nagy csendbe hullottak a szavai arról, hogy helyzetünknel fogva most minékünk kell sok megértéssel, több szeretettel, vállalva többségi voltunk erkölcsi kötelezettségeit, kezdeményeznünk, és az őszinte barátság szándékával ki-nyújtánunk kezünk román kollégáink felé.

Félek az emlékek csapdától! Számomra olyan szép, olyan kötelező erejű pa-rancs volt ez a néhány szó, hogy igazát ma is tudom, még ha a szavak, a pontos megfogalmazás az akkori hangulatban, érzésekben feloldódtak, elsodródottak is. Ere-detileg azt terveztem, faggatódóm volt kollégistáktól, megkérdem őket emlékeik-ről, általában Móricz Zsigmondról, különösképpen pedig a Kollégiumról, és az így begyűjtöttetek közlöm az olvasókkal. A kollégisták egyike azonban figyelmezte-tett: hány meg nem kérdezettnek, nehezebben felkereshető társának esik majd ros-zszul, hogy éppen ő nem mondhatta el nagy élményét: a kollégiumot. Az említett rövid beszélgetés-részletben azonban meg kellett bizonyosodnom. Megnyugtató volt hallanom — a Móricz Zsigmonddal való találkozás alkalmával szintén jelenlévő barátaimtól — azt, hogy ily módon, ilyesmire emlékeznek ők is.

A román—magyar és minden nép közötti testvériség gondolata annyira lénye-géhez tartozott a későbbi Móricz-kollégiumbeli szellemiségnek, hogy még más utakon is kellett bizonyosságokat keresnem. Biztosan kellett tudnom: nyugodt szívvel kapcsolhatom ezt a beszélgetést is azok közé a hatóerők közé, amelyek 1945—46-ban a népek közötti barátság megteremtésére sarkalltak fiatalokat. Így kerestem ki újból Balogh Edgár *Szolgálatban* című kötetéből azokat a nemrégien olvasott sorokat, amelyekben a — kollégistákat különben szintén jól ismerő, támogató — szerző elmondja, hogy mennyire érdeklődött Móricz Zsigmond a magyar—román—szász együttélés múltja iránt, hogy tudni akart a román parasztok részvételéről a Budai Nagy Antal-féle felkelésben, mennyire érdekelték Bálcescu tárgyalásai — Kossuth nevében — Avram Iancuval, és az együttélés sok más részlete. Ugyanúgy vallott róla Nagy István is, hiszen eleve azzal a megbizatással készült felkeresni Móricz Zsigmondot, hogy lapjában foglaljon állást a románság üldözése ellen. A *Szemben az árral* lapjain olvashattam még arról is, hogy Móricz folyóiratában valóban lehe-tőséget is kínált ahhoz, hogy olyan írások megjelenhessenek, amelyeknek merőben más volt a hangja, mint azé a gyűlölködése, amely a román nép egészét kívánta volna az elnyomó kormányok cselekedeteiért felelőssé tenni. S végül milyen jó érzéssel olvastam ismét Molter Károly írását, amely az 1941. május elsején megjelent *Kelet Népe* számban óvta a felelőtlen nemzetieskedéstől erdélyi testvéreit.

Megnyugvásom emlékeim igazában, úgy gondolom, akkor válik teljessé, ha azt is tanúsíthatom, hogy Móricz Zsigmond nem csak az együttes életre, hanem az együttes építkezésre is ösztökölt minden fiatalt s így a népi kollégistákat is; s igazolásként — e gondolat rendjén — amellet, amit halk szóval, biztatással tanácsolt, igazán nem szükséges másra utalnom, mint az ő Bethlen Gábor-jelképére.

Az embereknek hinniük kell a szellem és a cselekvés jövődöt munkáló ere-jében. E hitemben erősít sok Móricz-kollégista immáron mérlegkészítésre is meg-érett élete, az a tudat, hogy a nagy író nevével fémjelzetten induló kollégista moz-galom sem fejeződött be azzal, hogy a népi diákothon megszűnt, mielőtt vezetői szándékai szerint népi kollégiumok rendszerévé terebélyesedett volna. Hadd mond-jam el tehát végezetül azt, hogy a Működési Szabályzat elvei ott szerepeltek azok-ban a pontokban is, amelyekből a későbbi Józsa Béla Diákothon szervezeti szabály-zata összeállott. Sok tétele az országos, az egységesített tervezetbe is bekerült. És találkoztam olyan vidéki internátust vezető tanárral, aki sokat átvitt mindebből egy-egy kis iskola fiatal lelkeket emberiségre, társas, együttes munkára, építke-zésre nevelő közösségébe. Nagy László mondta: az elődök kijelölik követőiket. Jó arra gondolni, hogy sokan lehetnek régi kollégisták és mai fiatalok Móricz Zsig-mond jelöltjei.

Szembesítés

Körkérdéssel fordultunk íróinkhoz, Móricz Zsigmond születésének századik évfordulóján. Szándékosan sarkított kérdéseinkre természetesen nem ünnepi, ünneplő válaszokat vártunk, hanem alkotói színvallást — egyrészt a móriczi életműről, másrészt az utódok gondjáról, a saját műhelyről, a kortársi vívódásokról, irodalmunk hétköznapjairól és holnapjáról. Kísérletünk, úgy tűnik, részben sikerült. Sikerült ugyanis néhány provokatív megfogalmazással fölszítani a haragot a tankönyvközhyekkel, a publicisztikai sablonokkal, a még mindig élő kizárólagosságokkal szemben, kiváltani a pontosabb, árnyaltabb megközelítés, hagyomány és újítás, folytatás és megtagadás viszonyfogalmainak használatában egy realisabb gyakorlat szenvedélyes igénylését. Ami nem csupán az irodalomtörténészeknek, hanem az irodalomkritikusoknak, irodalompolitikusoknak — és az olvasóknak (manipulálónak és manipuláltaknak?) szól.

Nem minden megkérdezett állt kötélnék: volt, aki szóban, volt, aki írásban kerülte meg a válaszadást, közönyét fejezve ki a Móricz-kérdésben, vagy menekülve az önvizsgálattól, ritkább esetben a közvélemény várható felzúdulásától. De hát amúgysem törekedtünk teljességre, a romániai magyar irodalom valamennyi számottevő művelőjének megszólaltatására. Így nyilvánvalóan mérleget sem próbálunk készíteni a beérkezett válaszok alapján, nem vitatkozunk, nem méríckeljük a globális vagy rész-ítéletet megfogalmazó vélemények igazság-tartalmát (pontosabban: nem kísérreljük meg szembesíteni az elhangzottakat saját véleményünkkel). A lehetséges megközelítéseknek amúgyis elég széles skálája tárul itt az olvasók elé. Következzenek tehát a kérdések és a (pontokba foglalt vagy esszészzerűen kifejtett) válaszok — a szerzők életkorának sorrendjében.

K. L.

1. Irodalomtörténeti közhely, hogy Móricz Zsigmond már első igazi megszólalásával, a Hét krajcárral elfoglalta azt a helyet a XX. századi magyar irodalomban, amelyet egészen a közelmúltig senki sem mert elvitatni tőle. Már 1909-ben Ady, Kosztolányi tekintélye védte, de hasonló meleg elismeréssel írt róla, ugyanebben az évben, Lukács György is. Elég rápillantani az 1932-es Nyugat-est résztvevőiről a Zeneakadémián készült, azóta sokszor reprodukált fényképre, hogy felmérjük: központi alakja volt a kor irodalmának. A népiek fellépése nem gyengítette, sőt inkább erősítette tekintélyét. S az 1945-ös korforduló, a népi demokratikus forradalom talán minden előzőnél jobban Móricz-centrikussá tette a magyar prózaszemléletet.

Vajon törvényszerű-e, hogy a lényegében egyértelmű elismerés után (melybe régebben csak mozzanatszerűen keveredtek diszsonáns hangok), ennek reakciójaként olyan arányú Móricz-revizió következék be, amely az élő klasszikust halott klasszikussá változtatja? Szubjektív vagy objektív okokkal (a világ, az ízlés változásával) magyarázza, hogy ma egyesek, nem is kevesen, elfordulnak Móricztól?

2. Mit köszönhet írói indulásában, prózáiról szemlélete kialakulásában Móricz Zsigmondnak? Véleménye szerint lehet-e még e prózának olyan hatása a pályakezdő fiatalokra (nem csupán az írókra), mint volt a romániai magyar irodalom első és második hőskorában (a húszas években, illetve a negyvenes évek közepén)?

3. Hogy állunk a móriczi jelszavakkal? Kettőt, talán a legismertebbet idézzük: „Gyalogolni jó”; „Hagyd a politikát: építkezz!” Tulajdonképpen mindkettő határozottan közéleti hangsúlyú, sőt politikumcentrikus, amennyiben a korszak kompromittált jelszavainak ismételtetése helyett gyakorlati politikát hirdet, s a móriczi életmű valóban erre mutat példát. A népeletet közvetlen közelből tanulmányozó, a riportot dokumentumnak és harci fegyvernek tekintő, sőt az olvasónak, a hallgatóságnak (folyóirat útján, személyes találkozások alkalmával) gyakorlati tanácsokat adó író anakronizmus-e ma, a hetvenes évek végén, nálunk?

4. Közismert Móricz Zsigmond vonzódása a történelemhez, a történelmi témákhoz. A legbeszédesebb bizonyíték erre az Erdély-trilógia. 1907-ben már felfigyel „a nagy fejedelem”, Bethlen Gábor alakjára, s két évtizedes intenzív foglalkozás, közvetlen és közvetett adatgyűjtés eredménye a történelmi környezetben élővé varázsolt közösségi és személyes tanulság: „megmenteni a maroknyi lehetőséget.” Ígér-e a kortárs író számára történelmi múltunk ilyen fontos, időszzerű igazságokat? Milyen úton járhat a mai történelmi regény?

5. Móricz Zsigmond egész életében viaskodott a drámával, a színházzal (próza műveit sorra színpadra írta, harcolt bemutatásukért). Mit jelent ma az írónak a színház, a lemérhető szembesítés — rendezővel, színésszel és mindenekelőtt a tömegként jelentkező nézővel?

Sütő András • A népelet: a lélek univerzuma is

1. Halottakról — rosszat vagy semmit.

Az irodalmár becsvágya: a föltűnési viszketegség, a rövid a képesség, toldd meg revízióval mindenkori nyüszletése, lám, efféle fölösleges fejtörésre késztet újra bennünket.

Azt hiszem, világos, hogy mit értek irodalmáron.

Az irodalomban vagy az irodalmi közélet berkeiben csellengő féltehetséget, a művészetek kocsmahagedűsét, aki ide is húz, amoda is, de legfőképpen ahhoz, aki jobban fizet, aki épp a lehangosabb, a legdivatosabb. Az irodalmár: egyfajta szurkoló is, akinek kedvenc csapata van, de ahhoz csak olyanformán képes ragaszkodni, hogy minden más csapatot földig becsmérel, kétségbe von, vagy nemlétezőnek nyilvánít. Egyebek között: revíziókat is kezdeményez.

De nincs tudomásom arról, hogy „olyan arányú Móricz-revízió“ ütött volna be, „amely az élő klasszikust halott klasszikussá nyilvánítja“. Ady, Kosztolányi tekintélye védte? Ki ellen? A korszak szellemi és politikai életének konzervativizmusa, sőt reakciós köreinek támadása ellen. De Móricz ugyanúgy védte őket. Amiként Babitsot is, bár más-más esztétikai látásmód „megvertjei“ voltak.

De ismétlem: arról nincs tudomásom, hogy igazi alkotó tehetség olyan értelemben vette volna revízió alá Móriczot, miszerint az élő klasszikus már csak halott klasszikus. Az „egyesek“: elhanyagolható tényező. Ezek irodalmárok. Nyilvánvaló értékek tagadására csak a mindenkori divatok igricei merészkednek, de súlyuk nem nagyobb a szárított halénál.

Végül is hol él egy klasszikus? Egy olyan magyar klasszikus, aki maga sem „tört be“ a világirodalomba. (Ez persze nem csupán Móriczot érintő kérdés.) Elsősorban saját nemzetének tudatában. Onnan semmiféle revízió ki nem füstölheti. Él, mint máig sugárzó üzenet, Ady ikercsillagaként.

2. Igen sokat köszönhetek Móricz Zsigmondnak. Véle lobogtam, füstölögtem, szenvedtem, káromkodtam a szegényparasztság ügye, nyomora dolgában. Megrészegetett valósággal az életszerűsége, hitelessége, novelláinak drámai ereje. Jókai, Mikszáth világából elsőnek ő rántott magához. Látszólag — s főleg az elmélet irányából nézve — egy régi paraszti életforma ábrázolása felé. De ez a „rég“ még az én életem volt, nem dobhattam el az Újnak nevezett folyamatok kedvéért személyes élményeimet. Megróbáltam persze azt is írásba foglalni, ami „szenciósan újnak“ mutatkozott, mint a kollektívizálás volt 1949-ben. De mai napig is gondom: miért láttam benne több komikus-szatirikus-tragikomikus elemet, mint drámáit? Mert — akkortájt divatos kritikai jelszó volt — az emberiség nevetve válik meg a múltjától? Csakhogy a múlttól való önkéntes vagy kényszerű megválásukon nem a parasztok nevettek. Szervezők, irányítók, ilyen-amolyan felelősök nevettek városi hallgatóikat a kollektívizálás groteszk történeteivel. A nagy történelmi kísérlet alanyai olyan drámát éltek át, amely felülről-kívülről nézve humorosnak tetszett, következőképpen mellékesnek is a valóságos drámák színterein. Akkori írásaink egy része azt igazolja: mi, fiatal írók is így láttuk ezt. Oly erősen hittük, hogy a közös gazdálkodás minden falusi dolgozót kiránt a nyomorból, hogy a kapálózást, a tétova útkeresést valóban komikus csetlés-botlásnak láttuk. Magam legalábbis néhány novellámban. De azt már Móricz-nak köszönhetem, hogy indulásom harmadik-negyedik esztendejében már a Kísérleti Alany pártjára álltam, Félrejáró Salamonnak botot adtam a kezébe — védekezőképpen a bürokratával, az ember-telennel szemben. A jelenet ki is vágatott a Salamonról készült filmből: „Ez felkelést szító példa, tessék kivágni!“

De ezzel az indokolással szűrte ki az ellenőrzés a drámaiságnak akármifajta jelentkezését. Nagy csoda, hogy valami mégis maradt belőle az ötvenes évek első felének prózájában. Amikor tehát Móricz szellemében — a drámai konfliktusok megragadásával — próbáltunk újat mondani, a szigorú szelektálás, az idillikus szemlélet diktatúrája rendre és következetesen tanácsolta félre az igazi konfliktust. Helyébe a kiagyaltat kérte. Ezért a Móricz szellemében fogant prózaírás valójában a Móricz előtti korszak szintjére esett vissza. Ilyenformán azt lehetne mondani: tulajdonképpeni Móricz-hatásról alig-alig beszélhetünk ebben a korszakban. Idillikus természetű hatás volt az, egészen más fogantatású.

3. Tanácsadás, gyakorlati segítség dolgában föltétlenül anakronizmus. Hisz fogalmunk sincs már a mezőgazdaság tulajdonképpeni gyakorlati kérdéseiről. Sok esetben magának a kollektivistának sincs annyi technikai ismerete, hogy pontosan tudná: mit miért csinál a szakember. De „a népeletet közvetlenül tanulmányozó“ író sosem válhat anakronizmussá. A népelet: a lélek univerzuma is, egy kollektívitás történelmi létrezése, amit fölfogni, kifejezni: ma is aktuális.

4. A történelem csak olyasmit ígér az írónak, ami mondandóként a torkát szorítja. Múlt, jelen, jövő három dimenziójában élve minden emberi megnyilatkozás alkalmas lehet arra, hogy az író a közösségi és a személyes lét értelméről-értelmeletlenségéről vélekedjék. Ha van közfigyelemre érdemes vélekedése. Móricznak, mint tudjuk, legnagyobb regénye az *Erdély-trilógia*. A magyar próza legnagyobb regényteljesítménye. Annál szomorúbb, hogy több mint harminc esztendeje nem létezőnek tekintetik. „Megmenteni a maroknyi lehetőséget” — példázza Móricz Bethlen Gábor alakjával.

Tanulni kellene belőle valamit.

Deák Tamás • Móricz Zsigmond-képünk viszontagságai

Születésének centenáriumán egyéb évszámokkal is gondolkunk kell: hetven éve, hogy megjelent a *Hét krajcár*; harminchét éve, hogy Móricz Zsigmond meghalt, a háború kellős közepén; eddigi utókora mintegy negyedszáz év tized.

Az utókor huszadik századi arcai nem oly áhitatosak, mint az egykori humanistáké vagy a századfordulóé. A mai utókor — modernsége öntudatával — többnyire arrogáns. Hajlamos minden kortársi visszhangot elfogultnak minősíteni — amiben igaza lehet —, de önnön elfogultságairól megfeledkezik. Valamilyen vélt tárgyilagosságot tulajdonít időbeli helyzetének, annak a ténynek, hogy nézeteit később alakította ki. Kétségtelen, hogy a tudományos utókor bizonyíthatja a maga ítéleteinek érvényességét. A műalkotások utókora úgyszólván semmit nem bizonyíthat, legfeljebb új szempontokat alkalmazhat megítélésük során — s ezek az új szempontok, ha mások is, éppoly vitathatóak, mint a kortársaké. Mai ízlésünk nem illetékesebb, mint a tegnapi vagy a holnapi; bennünket fejez ki, ránk jellemző, a mi mulandóságunk hirmondója. Minden olyan kísérletnek, amely Móricz Zsigmond-képünk elmélyítését, nem pedig a misztifikálását akarja, mindenekelőtt ezt kell megértenie: hogy nem vagyunk szükségképpen bölcsőbbek a kortársaknál, amiként az eljövendő idők sem lesznek szükségképpen igazságosabbak, mint mi. Utókor nem egy van — de egyik sem megfellebbezhetetlen, egyik sem bizonyíthatóan tárgyilagossá; a különböző utókorok tendenciáik és önteltségük változásai szerint színezik a történelem térképét.

Diákkoromban föl sem merülhetett: bebizonyítandó, hogy a XX. századi magyar próza legnagyobb mestere Móricz Zsigmond. Benső meggyőződésünk ebben az esetben megegyezett a tankönyvekben leszögezzett értékkel. Valamennyiünk így vélte, noha nézeteink ugyancsak eltérőek voltak. Amennyire emlékszem, Móriczról soha nem is vitáztunk — a naturalizmusának vagy realizmusának hanyadait méricskélő unalmas példalózások mesterségesen tenyészték, nem a mi vitáink voltak. Mindenesetre: ha akkoriban valaki is kételkedik Móricz elsőbbségében, a maga területén — a diákok, professzorok és a jártasabb olvasók egyhangúlag lezamarazzák.

Ma már minden olvasó nemzedék osztozik a kételyben: vajon csakugyan Móricz Zsigmond a XX. századi magyar próza legnagyobb mestere?

Ennek a kételynek a kialakulásában részben külső tényezők játszottak közre. A XX. századi egyetemes irodalom általánosítható törekvéseihez viszonyítva, Móricz írói módszerei már annak idején elavultak. A világirodalom más irányban alakult, mint az ő életműve. Művészetében nem volt semmi előremutató — vagy talán mégis? Tény, hogy például Babits fiatalkori regénye, *A gölyakalifa* (1913) meghittebben rokonult az akkori európai irányzatokkal, egyidejűbb velük, mint a *Sárány*. De megállapítandó: Babits regénye (bár kitűnő mű) nem volt hatással a magyar irodalomra, sem a magyar népre, sem akkor, sem azóta — Móricz Zsigmond életműve viszont teljesen megváltoztatta a magyar irodalom összképét és a magyar nemzeti önszemléletet. Nem volt egyidejű az akkori világirodalommal, nem is lehetett, mert az akkori magyar történelemmel volt egyidejű. Amely viszont nem volt egyidejű a nyugat-európaival.

Az én megítélésem szerint, amit manapság a leginkább elavultnak érzünk Móricz művészetében, nem a realizmusa vagy a naturalizmusa, hanem a romantizmus. Ez Móricz prózájának kétségtelenül meddő, mert anakronisztikus kapcsolata a hagyományokhoz. Ezért nem sikerült neki megteremtenie a népi-nemzeti olyasféle szintézist a korszerű művészetel a prózában, mint Bartóknak a zenében; Bartók fejlődésének legjelentősebb fordulata a — már ifjúkori — radikális elszakadás a zenei romantikától és utóromantikától. Móricz realizmusának viszont számos megfelelője akad a XX. századi egyetemes prózairodalomban, nem utolsó-

sorban az amerikaiban; és mérlelhető, vajon művében nem épp az a mégis előremutató, ami a modern tényirodalom felé mutat benne. A jegyzetfüzetét vadászpuska módjára készületben tartó, állandó élet-lesen lévő író képe ma — épp a teljesebb igényű valóságábrázolás szellemében — furának és túlhaladottnak rémlik; már Proust nagy regényében megtaláljuk a megfigyelő író karikatúráját, aki társaságban, amikor megkérdik, hogy van, azt feleli: „J'observe.“ De hadd emlékeztessek rá: amikor Truman Capote 1966-ban dokumentális hűséggel számolt be egy család kiirtásáról (*Hidegvérrel*), az egész világ odafigyelt — s talán avval az érzéssel, hogy a torzítatlan igazság fontosabb, mint a szépirodalom. A *boldog ember* (1932) magasabb szinten és mélyebb következtetésekkel közelítette meg ezt a műfajt.

Móricznak nem volt jó füle a korszerű formanyelvhez — de annál fogékonyabb volt az író gyökeresen megváltozott társadalmi helyzetének és szerepének megítélésében. Ő volt az első magyar prózaíró, aki felismerte, amit Albert Camus 1957-ben, a Nobel-díj átvétele után leszögezett: hogy „... az egyetemes kommunikáció eszménye valójában minden nagy művész eszménye. Ellentétben a divatos előítélettel, ha valakinek nincs joga magányhoz, az épp a művész. A művészet nem lehet monológ.“ Móricz Zsigmond teljesítményét ezért nem szabad pusztán műve irodalmi összetevői alapján értékelnünk: a szerepe is, az igazságra ébresztőé, a nemzeti lelkiismeret megújítója is részese ama teljesítménynek.

Maga az életmű nem makulátlan — olykor még szándéka szerint sem az. Móricz sokat írt jóval a saját színvonala alatt; pesti regényei (mint *Az asszony beleszól* vagy a *Jobb mint otthon*) nem válnak becsületére, s aki ismeri a kiadójával kötött megállapodásait, joggal kifogásolhatja termékenysége némely indítékát.

A nyelv művészete vitatható vagy elvitatható. Krúdy ösztönösebb és muzikálisabb, Kosztolányi tudatosabb és tökéletesebb, Tamási tisztább és tündöklőbb mestere volt a magyar próza nyelvnek. Kosztolányi különben is hibátlanabb író, mint Móricz. De a nagy írókhoz képest közepes Turgenev is hibátlanabb volt, mint a legnagyobb regényíró: Dosztojevszkij. És prózában végül is csak Móricz Zsigmondnak sikerült egy olyan monumentális nyelvi remek létrehoznia, mint az *Erdély-trilógia*, az archaikus meg a természetes oly kényes egyensúlyának megtartásával ekkora terjedelemben — ami a magyar költészetben is csak a nyelv legnagyobb művészeinek, Arany Jánosnak sikerült.

Az igazat szólva, elég rosszul tanították nekünk annak idején Móricz állítólagos lélektani mélységét a férfi—nő kapcsolat ábrázolásában. Művének ez a monomán vonása éppoly hamis, mint minden monománia. A férfi—nő kapcsolat levelezése a házasságból már önmagában véve hamis — és nyilvánvaló, hogy a házastársi viszony sematizálása Móricz regényeiben egy nagyon változó és bonyodalmas emberi helyzetet merevített egyetlen lehetőségből általános érvényűvé.

De sokkal fontosabb az az új dimenzió, amellyel Móricz a magyar próza világát hatalmasan kitágította. Az erkölcsiről beszélek, arról, ami az ő fellépéséig csupán költészetünkben létezett, fellegmagasságban, egy kissé mint a lánglelkek főnséges hóbortja. Móricz szenvedélyes erkölcsisége az, ami — ebben a vonatkozásban immár vitathatatlanul — fölébe helyezi a tán nem kevésbé tehetséges Mikszáthnak vagy Krúdynak. Magyar prózaíró Móricz óta nem lehet többé az élet kedélyesen adomázó szemlélője, helytállásához kevés a báj. És Móricz Zsigmond életművének épp ez, s egyedül ez a világirodalmi jellege — ha elfogadjuk, hogy a világirodalom minőségi fogalom. Mert még a legnaivabb romantikus hőseinek indulataiban is, az irracionális muszukban is mindig az erkölcs lázadozik — minden tettüknek ez a mentsége, varázsuknak ez a fajsúlya. Nem jón-rosszon innen és túl léteznek, hanem benne a jóban vagy a rosszban; egy felelősségteljes író felelősségsújtotta hősei. A mai irodalom megújult játékosságának légkörében nem ártana ennek a felelősségnek — úgy is *mint minőségnek* — a tiszteletével emlékezni Móricz Zsigmondra. Aki talán mégiscsak a XX. századi magyar próza legnagyobb mestere volt.

Bálint Tibor • Emberi életek mutatója

Nem tartom irodalomtörténetileg igaznak, hogy a háború után minden előzőnél jobban Móricz-centrikussá vált a magyar prózaszemlélet. Nem is válhatott azzá, mert például a faluábrázolásban is idegen sémák uralkodtak el, külső szempontok érvényesültek; az élet kemény, hiteles rajza helyett kiszelt drámák kerültek előtérbe, vagy olyanszerű idillek, amelyekhez semmi köze Móricz-nak. Hiszen ő épp azért terjesztette ki rendkívül szélesre a magyarság fogalmát — miközben Ady

igazi mélységében mutatta meg —, hogy már első novellái előtt egy évtizeden át vázlatozott, skiccelt a „helyszínen“, s jegyezte a nép őszinte szavait, mély és egyszerűen megfogalmazott gondolatait. Volt ugyan néhány erősebb tehetség, aki igyekezett átmenteni az Ő örökségéből valamit, a többiek jó része azonban megfeledkezett erről a felbecsülhetetlen vagyonról, s némelyik közülük épp emiatt földöntutóvá vált.

Azt sem igen hiszem, hogy Móricz-revizió előtt állunk. Mit lehet ebben az egyenletes, tündöklő vonulatban átértékelni? És kik hivatottak arra, hogy egy hegy-láncot, egy krátert revízió alá vegyenek? S milyen érveket hozhatnának fel ellene? Talán ismét ott kezdenék, hogy Móricz úgymond megrekedt a kritikai realizmusnál? Ezt vádként hangoztatni még akkor is nevetséges volna, ha igaz volna, mert olyan magasságban „rekedt meg“, annyira ég s föld között, hogy onnan, ahova eljutott, mérhetetlenül többet látott az elkövetkezendő időkben, mint azok, akik később az ábrázolást kinyilatkoztatásokkal helyettesítették.

Hogy ma sokan elfordulnak Móricz Zsigmondtól? Ezen ne keseregjünk. Időnként a világ legnagyobb írói is alámerülnek az érdektelenségbe, de rendszerint ismét felbukkannak. Kétségtelen, hogy Agatha Christie-nek ma több olvasója van, mint Tolstojnak. Az olvasás is kapcsolódik a divathoz, nemcsak az öltözködés, s nem szabad elfelejteni, hogy az emberek mindig nagyobb érdeklődést mutatnak a szórakoztatók, mint a nevelők iránt. Másrészt, ha mélyebb sebeinek a sajtóságába már belefásult, friss horzsolásaira mai orvosoktól remél gyógyírt a mai olvasó, még akkor is, ha egyiket-másikat sarlatánnak véli. Nem ritka azonban az sem, amikor a már-már elfelejtett mesterekhez fordul tanácsért. Így hozta nemrég felszínre a szorongásos világközérzet Kafkát, miközben az emberiség legszenvedőbb íróbarátjai a tartalékosok padjára kerültek. Például Gorkij.

Bármennyire divatban van is ma azzal kérkedni, hogy honi mesterektől semmit sem tanultunk, vagy kicsinyelni életművüket, én bevallom: sokat köszönhetek Móricz Zsigmondnak. József Attila mellett elsősorban Ő ébresztett rá arra az arisztotelészi igazságra, hogy semmi sem állhat csupán abból, ami a lényege. Tehát minél leverőbb valami, annál életesebben kell megírni; hiszen a szegénység sem állhat csupa szegénységből, s amint épp a *Hét krajcárban* láttuk, nemcsak sírás-rívás hallatszik a putrikból, de olykor szívből jövő kacagás is. Ez a szemlélet megóvott attól, hogy az inséges lelkek fölényes és naturalista ábrázolójának a szerepében tetszelegjek, s hogy ne csak arra figyeljek, amit esznek, hanem arra is, amit gondolnak és éreznek.

De lehetett és lehet tőle egyebeket is tanulni. Például őt olvasva soha eszembe sem jutott, hogy dualista módon külön gondolkozzam testről és lélekről, tartalomról és formáról, ami ugyancsak divatba jött manapság. Nála az élet egyszerre születik a mondattal! — szót rajongva egy ritka tehetségű fiatal elbeszélő, amikor azt kérdezte tőle pártfogó szerkesztője, hogy mit szeret annyira Móricz Zsigmondban. S azt hiszem, ez tökéletes meghatározás. Annyira, hogy nekem a keleti bölcs elmékedését juttatja eszembe a megfelelőről. Mert valóban, akkor feledkezünk el a lábunkról, ha megfelelő a cipőnk. Aki pedig egyszer rábukkan a megfelelőre, az lassan arról is megelégedezik, hogy a megfelelő miért megfelelő.

S ezzel elérkeztünk a másik kérdéshez is, hogy lehet-e ma Móricz Zsigmondnak olyan hatása a fiatalokra, mint volt régebb. Nyilvánvaló, hogy a fiatalság, természeténél fogva, kedveli a kalandot, s abban az időben a nagy kalandot az jelentette: fölfedezni még az isten háta mögötti tájakat is, s hittel, mélyen kifejezni az életet, amelyet a nép él. S akkor ez jelentette, mint ahogy ma is ez jelenti, az igazi irodalmi modernséget is. Ma azonban a fiataloknak egy része más csábítások bűvkörében él, más életérzés kényszere alatt áll, s hiúságában — ami szintén természetes vonása — a forma öncélú művelésében és variálásában kezdett el egymással versengeni, ahelyett, hogy az élet mélyebb lényegét igyekezze megérteni, amely esetenként úgyis kikényszeríti a maga legmegfelelőbb formáját.

Persze, mi is voltunk fiatalok, s ezért nem vonhatjuk kétségbe a maiak jogát sem a kalandhoz. Az elhivatottak később úgyis rájönnek, hogy minden forma akkor igazán létjogosult, ha egy érzésnek, egy benyomásnak, egy gondolatnak valódi szellemteste; mint ahogy az is kézenfekvő, hogy egyik lélek zűrzavara nem szólhat egy másik lélekhez zűrzavar útján. Németh László épp a nemzedékek viszonylatában hívja fel a figyelmet arra, hogy a szellem határköveit nem lehet büntetlenül kidobni. Minden közlésforma tilalom is: engem csak erre használhatsz! Lehet ugyan regényt írni az átöröklésről, és tudományos teóriává duzzasztani egy metaforát; végül mégiscsak be kell látni, hogy a fuvola nem ad trombitahangot. A művészettől is tehát elsősorban azt kell várni, amit csak a művészet nyújthat. Minél több „csak“ művészettel megoldható nyújt egy mű, annál nagyobb általános szellemi értéke is. Azt hiszem, a móriczi életmű ennek az ars poeticának a csodás

példázata. És Ő ezt közvetlenül is megfogalmazta, amikor így szólt: az író azért író, hogy ő legyen az emberi életék mutatója.

S ha így van, akkor gyalogolni valóban szép és jó, s az örökös próbálgatások, kísérletezések helyett építkezni kell, mégpedig a szép és a célszerű összekapcsolásával. De joggal kérdezhetjük egymástól: ma, amikor minden kicsi falu elérhető gépkocsival, melyikünk járta be egy tizedrészét is annak, amit Móricz Zsigmond bebarangolt? Hiszen sok író még a lakása s a munkahelye közötti távolságot is autóbusszal teszi meg, s a szerkesztőségi életen és a saját családi életén kívűl alig lát és ismer valamit. Ez a civilizáció következménye, sőt átka. Mindezek ellenére mégis azt mondom: aki tehetségének sajátsága által belső biztatást érez valaminek a fölkkutatására és a megírására, az nem mondhat le a mórliczi példáról: annak el kell zárándokolnia ezerszer is a tiszta forrásokhoz...

Pusztai János • A sziklatömb

Móricz Zsigmond életművét, ezt a sziklatömböt járjuk, tapogatjuk körül, nézegetjük, vizsgálgatjuk, repedéseket, tászkásodásokat keresünk rajta, tollainkat a repedésekbe, a tászkásodások alá dugjuk, feszítővasakként használjuk, közben megfedelkezünk arról, hogy ez a sziklatömb megbillenhet, és maga alá temethet bennünket. Régen, szellemi eszmélésemkor, a kezdet kezdetén Móricz alkotásai a TELJES magyar irodalmat jelentették számomra, novelláiban, elbeszéléseiben, regényeiben olyan emberek éltek, cselekedtek, szerettek, gyűlöltek, amilyenekkel naponta találkoztam a Szatmár körüli síkságon, ahol születtem, nevelkedtem. Az engem körülvevő, ajnározó, dorgáló, alkalomadtán ráncbaszedő emberek: parasztok, cséplőgépkézelők, patkolókovácsok, fuvarosok, kubikusok, zsákolók, krampácsolók éppen olyan életesen mulattak, duhajkodtak, szájaltak, mint a Móricz-figurák, akik tehát ilyenformán a kezdet kezdetétől jó ismerőseim, sőt rokonaim, enyéim voltak. Abban a koromban — és ezt törvényszerűnek számítom — kielégített az említett irodalmi alakok csupán külsődleges viselkedése, később azonban már többre vágytam, szerettem volna az élet, életünk mélyébe pillantani, merülni, de rá kellett jönnöm: ezt a mélységet, ezt a borzongató titokzatosságot, mint a kút hús, megnyugtató, életető vizét a vaspántos, jól záródó fedél, takarta el előlem a Móricz-hősök felszínén zajló, bonyolódó jósága—gonoszúsága, nyíltsága—sunyisága, halksága—harsánysága, békessége—harciasága, jóllakottsága—ehetnéke. Elszomorított, hogy ezek a külsőségükben legtöbbször kiválóan, érzékletesen, messzemenő őszinteséggel megjelentetett novella- és regényhősök konok következetességgel mindig és mindenütt csupán a *megélhetésért*, nem a *létért* viaskodnak, a *szegények—gazdagok, gazdagok—szegények* szakadatlan, kimeríthetetlen harcuk közben egyetlen szót sem ejtenek arról, amiről családjában, környezetében mindenki beszélt, az ország kegyetlen, a ma is nagy íróknak tartott férfiai által titokzatosan, az is lehet, alamuszian elhallgatott valóságáról, a felosztottságról, a nép szétzilálásáról. Móricz Zsigmond osztályához-tapadottságában és talán a folytonos irodalmi jelenlét érdekében hallgatott, hallgatott, és néhány évtized alatt olyanná vált, mint amilyenre válhatott volna Vörösmarty a *Zalán futása*, a *Szózat* nélkül, Kőlcsey a *Himnusz* nélkül, Petőfi a forradalom és a szabadságharc nélkül. Véleményem szerint a Móricz-revizió megértéséhez ebből az irányból kell, szükséges közeledni.

Volt a magyar irodalomnak, irodalompolitikának egy olyan, eléggé hosszúra nyúlt korszaka, amikor nekem, az ötvenes évek elején kibontakozó, önállósuló olvasónak szóban és írásban bebizonyították: Móricz Zsigmond a XX. század legnagyobb magyar prózaírója. En elhittem. Miért ne hittem volna el, hiszen az összehasonlítás lehetőségektől tudatosan, nagy körmönfonsággal megfosztottak. Az irodalompolitikuskok engem, a még hiszékeny, minden tanulási, fejlődési alkalmon kapva-kapó olvasót keskeny, kanyargós síkatorba vezettek, és azt állították: ez a Nagykörút. Hittem nekik, ameddig hittem, azután kutatni, válogatni kezdtem, a pompás megjelenítés, érzékletes életesség mellett az *üzenetet*, egyben a *támaszt* kerestem, úgy is mondhatnám: írt kerestem azokra a lelki sebeimre, amiket oly készséges bőkezűséggel ütött rajtam a XX. század. Az írópályán, immár íróvá érlelődve, Móricz Zsigmondot — hátrányára — olyan alkotónak láttam, akit lehúztak, behálóztak, gúzsba kötöttek a hősei; a parasztok, földbirtokosok, házmesterek, iskolaszolgák, szabadságot katonák stb.; ez a lehúzás, behálózás, gúzsba kötés, úgy tűnik, tetszett neki, mert soha nem kísérelte meg elszakadni alakjaitól, így aztán számtalan esetben úgy járt, mint a minisztériumi szinten számontartott vezérigazgató, aki fizetésnapon névtelen munkásaival rendszeresen leszopja magát.

Azon gondolkodom: végül is, mint író, tanultam-e valamit Móricz Zsigmond-tól? Talán, bár már irtam valahol, hogy senki nem hatott rám, legalábbis megfigyelhető mértékben nem. Móricz Zsigmond művei kiváló, élvezetes olvasmányok, mint a kenyér kellenek, és ha az író nem becsljük túl, ráharagítva így a művelt olvasót, akkor — az olvasóvá, értő emberré nevelés egy bizonyos pályaszakaszán — a mindenkori magyar irodalom becses darabjai maradnak.

Ebből következnek: új Móricz-kultusz (a mostanában lassan véget érő Móricz-kultuszhoz hasonló) többé nem lehetséges.

Móricz Zsigmond az Erdély regénytrilógiában maradandó példát ad nekünk, utódoknak: nemzeti és történelmi tudat nélkül csupán töltelék vagyunk a világban, akár az elhagyott bányafejtésekben, üregekben az odahordott meddőközet, amely csak arra jó, hogy az esetleges omlás méreteit mérsékelje. Móricz ebben a nagyszabású munkában ott hibázott, ahol az ország kormányát kezükben tartó főembereinket leginkább olyanoknak ábrázolja, akik ahelyett hogy szilárdan tartanak az irányt, a kormánykerékben meglazult, onnan bosszantóan kikívánkozó facsavarral bibelődnének. Kérdem én: ilyenformán nem veszünk volna már régesrég abba a könyörtelenül hullámozó, háborgó, örvényekkel tele tengerbe, amit úgy hívunk: Európa?

Írjunk másképpen történelmi regényeket.

Móricz Zsigmond színműveiről nem szólok; nem akarok Kocsis István és Csiki László elé vágni.

Veress Zoltán • A Móricz-csillagkép

1. Mi az, hogy törvényszerű? Kulturális jelenségről lévén szó, nem hiszem, hogy valami is törvényszerű volna, ellenben nagyon könnyen előfordulhat, hogy néhány teoretikus megpróbálkozik olyasmivel, amit Móricz-reviziónak mondasz.

Tudom, hogy te nem leszel ezek között, de látod, már kérdésfelvetésed is jellegzetesen teoretikusi: megosztó vagy — jobb esetben is — megosztást szimatoló, s ennek mint harci alkalomnak örvendő. Így van-e vajon más irodalmakban is a teoretikusokkal: opciójuk kifejezése az általuk nem választottak leleplezésével, kiátkozásával, de legalábbis kicsinyítő megmosolygásával jár együtt — szinte törvényszerűen?

Igen: valószínűleg lesz Móricz-revizió. Mert semmi szükség Móricz-revizióra. Egy ilyen aktus szükségképp csak trónfosztás lehet, értékek elvitatása és meg- vagy letagadása: a magunk szegényítése. Nem arról van szó, hogy véte, hogy véte értékekhez ragaszkodjunk, riadtan féltve őket a reális felbecsüléstől, hanem arról, hogy az értékek rostálását legjobban elvégezi az idő: az energia végezzen értelmesebb, hasznosabb munkát. Például — hiszen irodalomtörténetről beszélünk — elfelejtett vagy egykor, nem olyan régen, érhetően vagy kevésbé érhetően véka alá dugott értékek megtalálását és felmutatását. Móricz-revizió most, amikor nem egy jelentős, sőt nagy prózairónk neve hiányzik a köztudatunkból, műveik a kezünkben? Igen, valószínűleg lesz Móricz-revizió, mert eldobni könnyebb, mint felemelni, szétszedni könnyebb, mint okosan összerakni, s ami nagyobb kísértés: még látványosabb is.

Sohasem értettem meg semmiféle kizáró, kiközösítő, felszámoló gesztust az irodalomban — például Gyulai Pál és késői követői hajszáját Jókai ellen. (Sajnos, ebbe Móricz is besegített néhány megjegyzésével, amihez joga volt, de ami mégis azért nem volt szép tőle, mert maga tenger ihletet — és nemcsak ihletet — merített Jókaiból: az ember ne köpje le örökhagyója sírját.) Mivel az irodalmi érték rejtett, de határozott összefüggésben van a társadalmi haladás eszméinek s a humanizmus eszményeinek képviselésével, és ez az egy csakugyan törvényszerű — nincs, nem lehet *jelentős író*, de még kevésbé *jelentős írói életmű*, akitől és amelytől ideológiai vagy lelki tisztátlansága miatt kell elfordulnunk. Hát akkor miért szabjuk csillagképekre az égboltot? Miért nem viseljük el hidegvérrel, hogy a Szentkuthy-csillagkép mellett ott ragyog a Móricz-csillagkép s a Déry-csillagkép, s a Németh László-konstelláció ott sugárzik a Jókai-galaxis szomszédságában? Miért nem vagyunk boldogok, hogy ilyen gazdag ég tündöklől fölöttünk, önnön dinamikája és mindenkori szükségünk szerint hol ebben, hol amabban a tartományában gyújtva egy-egy fényesebb *jelcsillagot*, anélkül, hogy ezáltal a többi elhalványulna?

Különben hadd csak, jöjjön a Móricz-revizió. Mi lesz ez gyakorlatilag: egy cikk, egy tanulmány, esetleg több tanulmány, vita a sajtóban és pánik a tankönyvkiadóban, hogy most hogyan kell Móriczhoz viszonyulni? Mi is kibírjuk, nemhogy egy ilyen magasan delelő csillagkép.

2. Személy szerint nem hiszem, hogy többet köszönhetek neki, mint nagyon sok más írónak, akiket a lélek s az intellektus legfogékonyabb éveiben olvastam. Olyan korba és olyan környezetbe születtem, amikor és ahol művei egy részének — s nagyobb részének — nem volt számomra közvetlen üzenete. Ezeknek, például a *Betyárnak*, csak másodlagos hatása legyintett meg: az idézett regény hőisében például nem annyira a világgal viaskodó paraszttal éreztem együtt, mint inkább a szenvedő emberrel.

Legnagyobb Móricz-élményem volt a *Légy jó mindhalálig*, és nézd el, ha ebből következően — meglehet, oktalanul általánosítva — azt hiszem, hogy ennek a prózának igenis lehet hatása a ma pályakezdő fiatalokra. Nem mondom, hogy van, csak hogy lehet. Bár lenne. Egyébként ha a teoretikusok elégedetlenek a negyvenes évek végéről, az ötvenes évek elejéről származó, azóta alig árnyalt Móricz-képpel, a lezárt élet s a tovább élő mű elméleti vetületével, itt az alkalom egy hasznosabb Móricz-revizióra, mint aminőre előző kérdésedben céloztál (s ami tulajdonképpen nem Móricz, hanem a róla alkotott kép revíziója volna, ön-revizió az elmélet részéről): fel kellene fedezni — ahogyan te a „vallomásos” Móriczot felfedezted — a potenciális világirodalmi jelenséget Móriczban. Turi Dani alakjának megalkotója, bármilyen jeles dudás legyen a mi csárdánkban, bármilyen fényes konstelláció a mi irodalmunk égboltján, nem világirodalmi jelenség, ellenben Nyilas Misi alakjának megalkotója igen: — tessék, magyarázzátok meg nekünk, hogyan van ez. Én csak érzem, hogy így van.

S még valami: dolgozzatok ki, az irodalomtanárokkal együtt, sokkal jobb módszert Móricz tanítására, mint aminővel nekünk tanították őt. Mielőtt a *Rokonok* bonyolult társadalmi relációrendszerének megértését követelnék meg egy mai középiskolástól (aki jóval több mateket tud, mint mi annak idején, s magasabb húsz centivel, de ugyanakkor infantilisabb), pontosabban mielőtt ezzel a követeléssel elriasztanók őt Móricztól, vegyük rá valahogy észrevétlenül a *Pipacsok a tengeren* elolvasására; a maga lelkét érzi majd benne a hősök és az író lelkével találkozni.

3. Megint egy olyan kérdés, amelyre megoszló válaszokat fogsz kapni, mert már eleve megosztóan fogalmaztad meg: anakronisztikus-e az az író, aki ma — Móriczhoz hasonlóan — közvetlen népnevelő szerepet és egyfajta vátesz- vagy inkább pátriárka-szerepet vállal? Igen vagy nem?

Mit válaszoljak? Asztalos Istvánt ezerszer láttam e szerep játszása közben (a szót nemcsak semleges értelmében használom, hanem kedélyes árnyalatában is: Asztalos tudatosan és élvezettel fűtyült a móríci partitúrából) — és nem éreztem korszzerűtlennek. Hja, ez több mint két évtizede volt, legyinthet valaki. Igen, de ma is minden második-harmadik céltársam népismereti kötetet szerkeszt, szabad-egyetemet patronál, iskolákba látogat, terepet jár, riporton bütyköl, találkozókön vesz részt, előadást tart, művelődési házak vezetőivel tárgyal: maholnap többet „közel”, mint amennyit tanul és alkot. Mondd azonban, hogy emiatt korszzerűtlen jelenség — és nem lesz igazad. Mondd, hogy a *körülmények* korszzerűtlenek, amelyek közepette minden egyebet elvárunk az írótól, csak azt az egyet nem, hogy teremts magányába húzódva nagy műveket alkosson, mert minden egyébre van szakképzett káderünk, erre az egyre nincsen — és közelebb fogsz járni az igazsághoz.

De ez még nem a teljes igazság. Hogy azt megtudjuk, tudnunk kellene, mit nyújt a közönségnek a közvetlenül, egy-egy művelődési házban, vagy közvetve, egy-egy könyv lapjain tulajdonképpen mindig a közönséghez beszélő író: tud-e olyat mondani, amit csak ő mondhat el, s amivel valamennyire is hozzájárulhat a közösség egzisztenciális és erkölcsi-szellemi épüléséhez. Korszzerűtlen az, aki magatartásában nem igazodik egy adott kor követelményeihez — márpedig az adott kor *legfontosabb* követelménye az íróval szemben, hogy tudjon ilyen „gyarapító igéket” szólni. Ha tud, akkor gyalogolva sem anakronisztikus jelenség, ha nem tud, akkor a kormánykeréknél is az a többi formai kérdés.

4. Móricz Erdély-trilógiája megmutatta, még egyszer és rangosan — Eötvös és Kemény szintjén (lám, őket meg sem említettem csillagképeink között) — megmutatta, hogy a múlt igenis ígér időszerű igazságokat, pontosabban tanulságokat, még pontosabban roppant hatóerejű *jelképeket* ki tudja honnan, milyen élettényekből leszűrt tanulságok kifejezéséhez. Csodálatos, hogy ezt itt nálunk olyan kevesen fedezték fel a maguk számára mint lehetőséget: Móricz trilógiájának megjelenése óta, az övéhez mérhető művel, tulajdonképpen csak egy író — Szabó Gyula. Ne restelljük bevallani, hogy az ő 1978-ban megjelent történelmi regényének, egy regényciklus első részének mély, felzaklató harangkongását még nem értelmeztük, még nem ocsúdtunk fel az olvasmány élményéből s fáradtságából — de annyit már sejteni vélünk, hogy a Szabó Gyula-konstellációban messziről felfénylő és messzire világító új csillagok születnek.

Nem érzem reális problémának, gondnak, hogy ma egyesek elfordulnak Móricz Zsigmondtól. Talán a könyvtárak olvasottsági statisztikájából se tetszik ki ilyesmi egyértelműen; ami a köztudatot, az irodalom továbbépítő lelkismeretét illeti, biztos vagyok benne, hogy az arányok megmaradnak. Bármelyik nagy író életművének sorsában előfordulnak efféle „élő“ és „halott“ klasszikussá válások, nem hiszem, hogy ez a folyamat — amennyiben van ilyen a Móricz-életmű esetében — különösebb kimagyarázásra szorul.

Az tény — bár szintén nem változtat Móricz Zsigmond értékein —, hogy egyesek az elmúlt évtizedekben más értékeink rovására, vagy azok elhallgatása, elhanyagolása mellett, árán — talán a könnyebb ellenállás vonalát követve — túl is hajtották kultuszát, egyetlennek kiáltották ki, s az ilyesmi után a legjőzanabb helyreigazítás, a higgadt, a szelid ellentmondás is „disszonáns“, legalábbis szokatlan, főleg a Móricz-életmű iránt elfogultak, az életművén lovagló fülében, semmiképpen nem az értelmes olvasók előtt.

Személy szerint sem írói indulásomban, sem „prózaírói szemléletem“ kialakulásában nem köszönhetek többet Móricz Zsigmondnak, mint amennyit nemcsak a tizes, húszas, harmincas években, hanem hosszú idővel utánunk is bármelyik induló fiatal köszönni fog az anyanyelvén író, előtte járó nagyok együttes hatásának, biztató és megtartó energiaátömlesztésének; sem alkatom, sem irányulásom nem kívánta, a jelek szerint, hogy különösképpen épp az ő kizárólagos hatása alá kerüljek, és mindig nagyon nagy alkotónak fogom tartani, kiváló művésznek, kérelhetetlen igazmondónak, fontos érvnek és tekintélynek a magyar nép valódi lelki és szellemi kincsei dolgában. Erdély-trilógiája az eddigi legmagasabb mérce, legnagyobb értékű példa, mely örökérvényvel bizonyítja, hogy történelmi múltunk kortárs író számára igen fontos, időszzerű témákat, igazságokat takar.

Ami a móríci zelszavakat illeti, azokkal ugyanúgy állunk, mint minden jelszóval: akinek efféle eszmei, szellemi behívó kell, hogy valahova odagyűljön, s szeret felszakraozni, annak ezután is jó lesz, a többi meg előkerül egyéb kiszámíthatatlan útjáról az úrnak; aki pedig se hivatott, se választott, annak meg teljesen mindegy, kinek jelszavával jöddögel, járkál.

Kocsis István • Minden előítéletől mentesen

1. Akik elfordulnak Móricz Zsigmondtól, azok furcsa, de elég könnyen felismerhető betegségben szenvednek. A betegség neve: közép-európai kisebbségi érzés. Fájdalmasabban: magyar kisebbségi érzés. Kórokozói e betegségnek: téveszmék és rosszhiszeműség.

Ha mégis akadna e betegségben szenvedők között, aki meg szeretne gyógyulni, annak nem ajánlhatok mást: olvassa elmélyülten, minden előítéletől mentesen és nyitott lélekkel századunk legnagyobb magyar költőit és íróit: Ady Endrét, Móricz Zsigmondot, József Attilát, Németh Lászlót.

2. Nemcsak a móríci életműnek kell hatnia, de követendő példává kell válnia a Móricz Zsigmond-írói magatartásnak is. Azért figyelmeztetek erre, mert bár mai irodalmunk — egyre többen ismerik ezt el! — európai rangú, irodalmi életünk bántóan, nevelésesen provinciális... Móricz Zsigmond nemcsak arra „vonná össze a szemöldökét“, hogy kicsinyesen marakodunk, hogy képtelenek vagyunk elfogulatlanul megítélni egymás alkotásait, hogy sajnálatos gyakorlattá vált, hogy már dicsérni se tudunk: a dicsérő cikkek álcázott támadások a megdicsért vélt vetélytársai ellen stb., hanem arra is, hogy publicisztikánkban, valamint ún. valóságirodalmunkban nincsenek jelen a ma (nem a közelmúlt — értsd: ötvenes évek —, hanem a folyó évtized, folyó év, folyó hó stb.) legégetőbb kérdései, többek között éppen nemzetiségi létünk napirenden levő kérdései...

3. Hogy volna anakronisztikus a Móricz Zsigmondéhoz hasonló közéleti szereplést vállaló író napjainkban?! Az anakronizmus, hogy a hiányról beszélhetünk!... Ezt az irodalompolitikai kérdést különben egy teljes *Korunk*-számban keltené megvitatnunk.

4. Történelmi múltunkban annyi a tragikus helyzet, hogy nem csodálkoznék, ha a következő évtizedben ezer történelmi regénnyel, valamint több száz történelmi drámával gazdagodna irodalmunk. Mint ahogy azt sem tartom véletlennek, hogy

Móricz Zsigmond egyik legjelentősebb regényének főhőse éppen történelmünk legnagyobb alakja, Bethlen Gábor.

5. Móricz Zsigmond, amikor a színházzal viaskodott, már sejtette, hogy a színház kezd rászorulni az öntörvényű, dramaturgiájában is eredeti dráma segítségére. Példamutató, ahogyan a maga sajátos, öntörvényű világát el akarta fogadtatni a színházzal.

Ma ebben a küzdelemben vajon nagyobb eredményeket érne el?

Az igazság az, hogy még mindig nagyon kevés színházi vezető ismerte fel, hogy egy-két évtized múlva már nem lesz közönsége a színházának, ha ez nem követ el mindent nélkülözhetetlenségét, behelyettesíthetlenségét bizonyítandó. De ezek a kevesek már azt várják az új drámairodalomtól, hogy legyen dramaturgiájában is eredeti, öntörvényű, és legeslegesősorban azt, hogy semmi áron ne mondjon le az öntörvényű drámai hősről, aki nélkül nincs tragikum a színpadon, nincs katarzis a nézőtérben (talán éppen Peter Brook figyelmeztette erre legtöbbször és legkevényebb szavakkal a színházi világot), igen, ezeket várják az új drámairodalomtól annak érdekében, hogy a színház eredménnyel igénybe vehesse segítségét nehéz helyzetében, a technikai civilizáció egyre nagyobb eredményeinek köszönhetően elkerülhetetlenül egyre nehezebbé váló helyzetében, amikor a néző katarziszigényét a mainál sokkal magasabb fokon kell majd kielégítenie... Különben a nézők egyre nagyobb hányada várja ugyanazt a drámairodalomtól, amit a jövő követelményeit felismerő színházirányítók (akikből legalább két tucat van már Európában és kétszer ennyi az egész világon), hisz egyre kevesebben járnak színházba csupán kikapcsolódni, szórakozni... A néző hovatovább igenis csak azért jár színházba, hogy katarziszigényét kielégíthesse. S e katarziszigény kielégítésében, csakis ebben legyőzhetetlen a színház! (Persze, milyen jó lenne az is, ha a *Korunk* néhány számát a tisztázhatatlannak tűnő tisztázására ajánlaná fel! Annak tisztázására például, hogy mi a modern tragikum, mi a modern katarzis, hogy miért fontosabb a katarziszigény kielégítése, mint a látvánnyal sokkolás stb.)

Mondottuk: van már néhány tucat olyan színházi vezető Európában és világszerte, aki egyre határozottabban tudja, mi a teendő, hogy a művészet temploma a harmadik évezredben is látogatott legyen...

Móricz Zsigmondnak talán mégiscsak megenyhülne a tekintete a színház jövőjén töprengve?

Csiki László • Az igazság természetéről általában és Móricznál különösen

1. Móricz-revizióról nincs tudomásom — ahhoz több őszinteség kellene: magunk iránt. Hiszen talán nem Móricz, hanem a valóságról és a realizmusról vallott szemléletünk szorul revízióra.

Viszont minden írónak — és igazságnak — van elévülési ideje. Ma elfogadjuk természetesnek (vajon miért?), hogy a magyar irodalom — a valósággal együtt és amiatt — késett, és sokszor hangerővel vélte pótolni a lemaradást. „Nyugat csapatjának keleti zászlója“ későn lobogott fel — „Ez okos elkésés: ez a magyarságod“ — és (éppen ezért) viszonylag hamar lelapadt: amikor követői kifogták a szelet a zászlóból. A hősiesen hátrább állót hamarabb utoléri — ez az irodalom (történetének) egyetlen igazságtétele. Vagyis: Móricz valóságírodalmát a valóság haladta túl, de irodalmi, szemléletbeli „elévülését“ inkább követői okozták: ráüledtek, elfedték — ők tudtak hizelegni a nyomorúságnak, az emberi kicsiséget akár hősiességgé magasztosították. Az epigon mindig kedvesebb és (mert) érthetőbb: azt mondja, amit várnak tőle. Móricz az igazságot (akarta). „Követői“ a kellemetlen igazságokat visszautalták a múltba (az amúgy is késő Móricz idejébe), s ezzel emberi jellegtől is megfosztották a világot. Nem a létező igazságot keresték, hanem érveket egy elvi-elméleti igazsághoz.

Az ő valóságanyaga ma részben osztályharcos kuriózum, emberi világa viszont kínzóbb és mélyebb annál, hogy mítoszteremtő realizmusunk követni vagy bár kedvelni tudta volna. Maradt a politikai igazságok nevében keresett szociográfiai „hite!“.

Tehát, ami a Móricztól való elfordulás „szubjektív vagy objektív okait“, „a világ, az izlés változását“ illeti: a világ sokat, az izlés (előnyére legalábbis) keveset változott, s a kettő közötti szakadék Móriczot is benyelheti.

Röviden: időzavar.

2. Meghatott és megijesztett (aztán elefedkeztem róla). Úgy voltam vele, mint ő Jókaiival: már azt is irigyen vágytam, hogy *annyi* könyvet írjak egy *ekkora* iro-

dalomban, s olyan nagy élet-tágassággal. Csakhogy nekem előbb alkotási problémáim voltak (melyekről később kiderült: világnézetiék), miközben neki nem a hogyan, hanem a *miért* volt a fő kérdése (s én, magammál, éppen ezt nem láttam). A „mit“ kinek-kinek külön ügye — minden kakas úr a maga szemétdombján.

Ő elkapta a romantika nagyviharának utófuvalátát, mely megváltást sugallt és az alkotó felsőbbrendűségét (elutasítva a szellemi-politikai munkamegosztást). En remélni sem mertem, hogy beleszólhatok a politikába; számomra az ő szándékainak meghirdetett beteljesülésével lezárultnak tűnt a történelem, és kizárt engem. Úgy tűnt, az marad, hogy az ő (vagy Ady, vagy más) indulatainak nagy-ágyújával lőjek a szürke verebekre. Az volt a problémám: hogyan lehet valaki forradalmár egy forradalom utáni korban — s megfeledkeztem arról, hogy minden kor forradalom utáni, és a forradalmaknak is van történetük... (Tanárainknak sikerült elhittetni az én nemzedékemmel, hogy a „nagy dolgokat“ megoldották, s mi — ha megfordulna ilyesmi a fejünkben — csak elenyésző ellenzék lehetünk, az „átmeneti nehézségek“ nevében beszélhetünk, sőt azok szülöttei vagyunk.)

Annnyira jutottam vele, hogy — mivel hatása már nem személyes és egyenes — egyszerűen a magyarság jobbik részéből valónak tartom, amilyen akad s lehet még. Lehetetlen, hogy minden nagy író messze régen élt volna...

3. Az igazi — mert máig ható — Móricz-jelmondat a *Kelet Népe*n olvasható, mint egy válaszra készítő apróhirdetés, keretben:

Hazugságot ne taníts! Igazságot el ne hallgass!
--

Ez akkor is igaz, ha a mindenkori bértollnokok szintén valamilyen igazság nevében szóltak, sőt szónokoltak. A kérdés az: *mikor* mi az igazság? Vagyis: ki ellen irányul az igazság?

Ő, aki tizenhat kilót fogyott az I-vel jelölt világháború alatt, és félt, hogy a II-ba belehal — tehát tudta, hogy a politikaival rokon hadiszerecsse forgandó és mulandó —, abba a szerencsés kényszerhelyzetbe jutott (politikailag!), hogy ki kellett adnia a jelszót (önmagának): „Hagyd a politikát: építkezz!“ Ez arra utal, ami Móricz művében nem mulandó, vagyis az emberre, vagyis az igazságra. Melynek ellensége az illúzió. A „megmaradni“ jelszava ez, s nemcsak az író számára.

A fájós lábú Móricz Zsigmond „gyalogolni jól!“ jelszava azért jó, mert minden ellene szól: a tájon átsuhanó és a nép fölé emelő gépkocsi és az ezer úton *közvetített* igazságok. Az egészséges szkepszis jelszava ez: ne higgy, csak önmagadnak. Az igazság mindig tárgyyszerű és személyes.

Az író tehát nem bízhat másban, csak önmagában: gyalogos élményeiben és változó igazságaiban, ugyanakkor — a művészet erejében bízva — egyedül önmagát tartva „általánosabb érvényűnek“. Ami benne időtállóbb: az mindig ellenzéki.

Ha Móricz-revizióról beszélünk, ezzel csak azt fejezzük ki, hogy nem hiszünk az általános és örök igazság létezésében. Ezért a „revízió“ nem sértő, és senkit nem kisebbit — az igazság természetére vall.

(A „gyalogolni jól!“ jelez még valamit: ha egy ember író lesz, kizárja magát osztályából, nem éli többé annak életét, ha pedig igen, akkor is csak az irodalomban és az alkotás „immanens“, külön törvényei szerint — s még ezt is csak abban az esetben, ha becsületes. Móricz tehát, érzésem szerint, a gyakorlati mellett egy alkotási, sőt alkotásilektani kényszerhelyzetet is megoldani vélt s akart a közvetlen megismeréssel. Ez végeredményben lelkiismeret és nem esztétika dolga.)

4. Móricz — az *Erdély-trilógia* kapcsán — önmagát vádolta meg, hogy foglyul ejtette a történelem, s Adyt idézi maga ellen, hogy ti. a történelem csak időszerű valóságok köntöse. Igenám, de a műből kicsápoló pillanatnyi szociológiai igazságok híján, a maga egységében és zárttságában az *Erdély* jó könyv, s a Báthori—Bethlen dilemma máig jelképes felmutatása két, lehetséges magatartásformának. (Lásd: „Hagyd a politikát: építkezz!“) Ez az „áthallás“ nemcsak a ma, hanem az általánosabb emberi felé mutat — a „levonható tanulság“ emberenként és koronként, helyzetenként más. Ha tanít, így tanít a szépirodalom: felmutat. Egy kardot felmutatva egyik öldöklésre, másik kohászatra, egyvalaki múzeumra, másvalaki egy másik jelképre gondol. De a kardot ki kell vonni és fel kell mutatni. Az igazság ennyi. A többi történelem, avagy emberek.

5. Móricz drámái, saját véleménye szerint, nem színpadra valók. Azt mondja: azért, mert nem szórakoztatnak, kíméletlenek... Értsd: nem a dramaturgia, hanem az élet — igazság? — szabályait tartják szem előtt.

Márpedig Móricz a drámában alkudott meg leginkább: valósággal, színpaddal egyaránt. (Azt is példázva: nem érdemes.) Elfogadta a tételt, hogy a néző jobb szeretet színházba, mint az életbe menni, sőt inkább menni akar az életből, a szín-

házba. Ezért mindig sikere lesz a steril — a csak-játék — színháznak. Ezt megértem, ha nem is értek egyet vele. (Létezne egy színház, mely úgy használja a játékot, mint az óvoda: a felnőttek munkájának és életének játszva tanulására. Ez hatalmas tett lehetne, de félek: illúzió. Csakhogy a mozgássá egyszerűsített gondolat ellentmondani látszik a „magasabb művészetet“ valló, még inkább a gondolati színházat akaró írónak. A dilemma az: megjeleníthető-e emberben a gondolat? (Fura kérdés, de a tapasztalat mondatja.) Hiszünk-e testünkben, triviális, hétköznapi szavainkban annyira, hogy azt is elhisszük: mindenki (!) jelen van az egész, az örök ember, vagyis a gondolat? Kifejeződik-e (kifejeződhet-e) az általános emberi (biológia, történelem és egyediség) egyetlen emberben egyetlen pillanatban?

A dráma az emberben való hit kétségeinek műfaja. Ezért örök, és ezért van állandó veszélyben. Ezért „lendül fel“ válságos történelmi pillanatokban — talán. Ezen a téren Móricznak csak a kudarcaiból lehet tanulni. (Más kérdés, hogy mit számítunk kudarcnak. Én Móricz „szinpadképes“ darabjait...)

Ott a baj, hogy Móricznak is a színház diktálta a dramaturgiát, s ő, bár lázadozva, de elfogadta a diktatúrát. Megpróbálta tetszetősékké tenni az igazságait — miközben nem voltak tetszetősek, „szinpadképesek“. Az igazság, persze, a színházban is, mindig sértő, mert egyszemélyes mivoltában is általános akar lenni: erőszakot tesz más (a nézők) akár lappangó igazságain. Brecht talán felismerte ezt — „az igazi színház nem egyesíti, hanem megosztja a közönséget“ —, de ennél többre ő sem vitte. Innen a színház kísérletei — és a lényegét illetően hiábavalók, bár sosem feleslegesek.

Legyen velünk Móricz igazságkereső szelleme.

Mózes Attila • A móriczi értelemben vett totalitás

Nem ildomos, hogy a többi nyilatkozat ismerete híján már jó előre föltételezzem: a közelmúltban indult fiatalabb prózairókra meglátásom szerint közvetlen hatása nem lehetett Móricz Zsigmondnak, aminthogy magam még kutatva sem tudtam fölfedezni semmilyen hatását indulásomkor, jóllehet ugyancsak ki voltam téve az igen különféle hatások sokaságának, szinte már tévelyegtem közöttük. (Bizonyíték erre Forrás-kötetem egy része.)

Azt is meg merem kockáztatni, hogy a móriczi prózának immár sosem lehet a jövőben az a közismert befolyása az indulókra, mint volt a kérdésekben említett korszakokban, s rögtön hozzá kell tennem: ez csak részben sajnálatos... A móriczi próza jegyében indulók ugyanis legelőször azt a totalitásigényt vallották, amelyet ma már nem fedezhetünk föl abban az értelemben regényíróinknál, novellistáinknál; hiszen Móricz életművében a társadalom szinte minden területét fölterképezi, a jelenségekről igyekszik nem tenciálisan szólni, hanem elmélyült teljességgel tanulmányozza könyveinek életerét, az intenzív totalitás olyan sűrítettségi fokát mutatva föl, mely példátlan az őt követő vagy vele párhuzamosan, egyidejűleg dolgozó írók bármelyikének életművében. Ebből a szempontból még Déry Tibor is messze mögötte marad, ami természetesen nem lehet értékkritérium műveire vonatkozóan, aminthogy e tény nem emel a móriczi életmű esztétikai értékén sem. De kisebbiteni értékét nem kívánom akkor, amikor a magam számára megállapítom: Móricz Zsigmond prózája, akárcsak a Roger Martin du Gard-é, még a XIX. század nagyrealizmusát menti át a XX. századi témák ürügyén (olykor még az „ürügy“ sem nyilvánvaló), epikája a leghagyományosabb értelemben vett nagyepika, tőle kimondottan irodalmi szempontú új irányzat nem indult, még ha kivételesen népes is követőinek táborába a húszas és a negyvenes években. Valóban: Móricz Zsigmond nem volt újító a szó irodalmi értelmében, mert az újításnál többre értékelt az idézett jelszóban más összefüggésben jelentkező *építkezést*, s véleményem szerint is ez a prózáiró legfontosabb feladata; ma már talán csupán ennyit vagyunk képesek megvalósítani a móriczi művek világában, szövegösszefüggésében jelentkező nem-tételes „parancsolatokból“, ha az építkezés fogalma egészen más jelentéssel telítődik is a mai író számára. Ilyen szempontból lehet töretlennek nevezni írói pályáivét: egyáltalán nem helyez hangsúlyt a formai kísérletezésre, formanyelve hagyományos — ezért közérthető és könnyen elfogadható —, egyetlen meghatározója talán csak világlátása-szemlélete, ami viszont (részben) már irodalom kívüli szempont, s ha az írók az említett korszakokban éppen a Móricz nevét tüzték zászlajukra, az csak azért lehetett így, mert adott társadalmi körülmények között becsületos íróember csak azokat az elveket vallhatta, mint Móricz. Az adott viszonyok és konfliktusok felszámolása azonban maga után vonta — természetsze-

rület — a móríci próza hatásának csökkenését vagy éppen teljes eltűnését a pályakezdőket tekintve, aminthogy viszonyaink között teljesen lehetetlen az a fajta nagyrealizmus, amelyet korunk szerteágazó problémarendszere közepette meddő dolog megkísérelni; a condition humaine ma már nem sokkalja az írók abban az értelemben, mint egykor, inkább árnyalataival hat, s mi sem természetesebb, mint hogy a mai próza ezekre a gyakorta igen rafináltan jelentkező árnyalatokra igyekszik összpontosítani, s a prózán belül ma már jól megfigyelhető egyfajta „szakosodás”. A móríci értelemben vett totalitás végérvényesen részeire hullott, s aki a cserepeket igyekszik ma összerakni azzal az igénnyel, hogy a prózában majd megteremtí az egységet, amely az átfogható világképünkől objektív okok miatt hiányzik, annak műve legjobb esetben is csak anakronisztikus lehet, rosszabb esetben pedig esélytelen szelmalomharc. És természetesen anakronisztikus ma már a hallgatóságnak, olvasóközönségnek gyakorlati tanácsokat osztogató író attitűdje is, s legalább annyira hiú és nagyképu az ilyen író, amennyire anakronisztikus jelenség, még akkor is, ha tanácsait mondjuk növegyeleti összejövettel egybekötött író—olvasó találkozó alkalmával adja meghasonlott matrónáknak, akik egyébként úgysem tudnak mit kezdeni a szíves utasításokkal. A tanácsokat — közvetlen gyakorlati tanácsokat — osztogató író lehetőségeiben nem is akarok hinni, mert alakja számomra eleve nevetséges, abban viszont már igen szeretnék, hogy az irodalom — közvetve — „harcis fegyver” lehessen, ám semmiképpen se a harcis fegyver „szerepét töltsse be”. Az irodalom ne töltsse be semminek a szerepét, mert abban a pillanatban már pótcselekvéssé válik — Móríc prózája azonban nem lett korában azzá, ugyanis az írónak megvolt az a mértéktartása, mellyel később éppen „zászlóvivői” nem bírtak.

Mint már az elején leírtam: nem hihetek Móríc Zsigmond közvetlen hatásának újraéledésében induló igazi tehetségeinknél, pontosan azért, mert ezeknek éppúgy kell számolniuk egy új kor új viszonyaival, amint Móríc is számolt a maga korában az akkori viszonyokkal. S amennyiben ábrázolástechnikában, stílusban, módszerben stb. Mórícztól indulnának, ezzel az indulással éppen őt tagadnák: az akkori korpépnek tökéletesen megfelelt Móríc írói szemlélete, magatartása, még az is, hogy a lehető legközvetlenebbül óhajtott olykor hatni kora emberére, ám mindaz, ami nála erény volt, ma csupán anakronizmus lenne; „a népeletet közvetlen közelből tanulmányozni” ugyan ma is (mindenkoron!) kell, de a hatásokra való közvetlen visszahatás lehetőségének még a reménye is elvesztett: nem lehetünk írók is, földreszállt megváltók is egyszemélyben, mert a mai árnyalatok már nem megváltást, hanem pontos, „árnyalathú” ábrázolást igényelnek csupán. Az író nem tarthat „hegyibeszédet” ma már, mert a hangos, okvetetlenkedő és közvetlenkedő szónoklat rontja a stílust, elvonja a figyelmet arról, amihez talán egyedül ért — a csupán esztétikai értékében közvetlenül irodalomról. Az pedig, ha orvosol valamit egyáltalán, nem messianisztikus voltával éri el sikerét, mert az árnyalatokat látó közönség gyanakvása talán még a valódi Messiásra is szemfényvesztőt kiáltana. Mindenki tegye a magáét úgy, amint azt (részben) kora közönsége elvárja tőle, vagy abból haszna van. Móríc Zsigmond is ezt tette a maga korában, nem pedig azt, amit — mondjuk — Jókai. Ilyen értelemben nem beszélhetünk semmiféle Móríc-revizióról: más kor más embere nem ítélkezhetik Móríc alkotói magatartása fölött a maga szempontjaiból mindaddig, amíg néhány, máig sem sárguló regénye-novellája nyomán fogalmat alkothatunk arról a korról, vagy átélhetjük írásainak világát. Az, hogy nincsenek „követői”, nem jelent revíziót, mert arra nem Móríc szorult rá, hanem — esetleg — a XX. századi magyar próza. Móríc Zsigmond-képünk ma már egyszerűen csak van: nem hatásában, hanem műveinek immanens esztétikai értékében él tovább, s ha valamire ma még figyelmeztethet, az csupán annyi, hogy az írók korához való viszonyulásának milyensége teszi minden időben.

Szócs Géza • Nem hiszek a másik oldalban

Vajon honnan tudja a *Korunk* szerkesztősége, hogy a Mórícztól elfordulók száma nem is csekély?

Mikor Kántor Lajos hozzáfűzte a kérdésekhez, hogy azért fontos válaszolnom, mert szükség volna valakinek a véleményére a *másik oldalról* is, az a kényelmetlen érzésem támadt, hogy tőlem most nemcsak elvárják, nosza, magyarazzam meg, miért is fordulnak el annyian Mórícztól, hanem egyben úgy szeretnék szerepeltetni, mint ezeknek a rossz fiúknak a szócsövét, üzenethordozó tolmácsát, közszemlére bocsátott példányát.

Különben nem hiszek a másik oldalban.

Ezért bocsátom előre, hogy véleményem nem képviseli egy „szembenálló táborét“, az „elfordulókét“, de még a „pályakezdő fiatalokét“ sem.

Válaszom a következő: egy prózaszemléletnek (egyébként semmilyen szemléletnek) nem szabad valamilyen- vagy valaki-centrikussá válnia. S ha azzá válik, akkor ezt le kell vetkőznie, és az irodalomban (és a képzőművészetben és a zenében és a gondolkodókban) általában van is annyi életrevalóság, hogy megszabaduljanak az egyetlen lehetséges szemlélet rögeszméjétől.

Hogy Móricz prózájának lehet-e még, a későbbiekben, olyan intenzíven meghatározó hatása, mint annak idején volt, nem tudom. Őszintén megmondva, nem nagyon hiszem. *Jelenleg* viszont, megítélésem szerint, *nincs* ilyen hatása. Tapasztalatom szerint pillanatnyilag egyetlen Móricz-mű sem rendelkezik azzal a népszerűséggel, egyetlen Móricz-műnek sincsenek olyan lelkes hívei, mint a vele kortárs művek egész sorának — a Praetól *A tardi helyzetig*, a Viharsaroktól *A minőség forradalmáig*.

Ami nem jelenti — persze —, hogy Móriczból halott klasszikus lesz. Ezekről a bináris alternatíva-felvetésekről — hogy valaki *vagy* az egész prózaszemléletet meghatározó vezéralak, *vagy* csak halott klasszikus lehet — le kellene szokni.

Móricz szerepének fokozatos, észrevehető háttérbe szorulása különben nyilvánvalóan nemcsak a hatás—visszahatás elvével magyarázandó; egy tizenéves fiatal értékválasztása sokkal spontánabb — nem érdekli, hogy milyen-centrikus a prózaszemlélet. Ezért én is hajlom rá, hogy — mint a kérdésben elrejtett figyelemreméltó válasz ezt sugallja is — a *világ* és az *izlés* változásával magyarázzam, miért hatottak rám mások sokkal erősebben, mint Móricz. Igen, a *világ* és az *izlés*. Ez a kettő.

Amit szívesen újraolvasok tőle: néhány vers, három kisregény (*Árvácska*, *Légy jó mindhalálig*, *Kivilágos kiviláradtig*), és ennél jóval több novella.

Olyan történelmi regényt, ami megközelítené a legjobb, nem-történelmi regényeket, eddig még nem volt alkalmam olvasni.

K E L E T N É P E

Keletnépek és Kisebbségek
VI. 80704-0704 II. SZ.

Főszerkesztő: MÓRICZ ZSIGMOND

Feliratokt. osztályunknál 05-20
TELEFONSZÁM: 930-440

Budapest, 1942. IX-2.

Édesem!

Nagyon kérek, hogy neharagudj, hogy nem tudok hosszú levelet írni, de beláthatod ha apuka beteg akkor nincs kedve az embernek viccelni, itt álok árva egyedül és tehetetlenül, nincs nekem senkim csak ő és most képzeld el agyvérzést kapott vasárnap reggelre, és azóta nem beszél semmit csak fekszik és alszik még nem is igen eszik, azt mondták az orvosok, hogy nem sok biztató van hozzá, hát mos aztán tehetetlen vagyok hogy mi lesz velem ha őt elveszítem, megfogok halni én is mert nagyon szeretem őt csak ő érte élek és senki másé ő volt nekem a mindenem, de erre nagyon kérek, hogy ezt nem szabad senkinek mondani, nem akarom, hogy hírbe menjen szegénynek az esete elég baj az neki hogy nem tud beszélni és az egész féloldala béna még az a szerepe, hogy jobb oldalt érte, mást nem írok, ha tutsz gyere, sok csók édesanyádnak és Neked kislánytoktól.

Erzsike-től

Móricz Erzsike (Csibe) levele Varró Dezsőhöz

A Korunk és a népi írók mozgalma

A Korunk egész fennállása során határozott kritikával fordult a Magyarországon berendezkedett ellenforradalmi konszolidáció ellen, s mindazokat a törekvéseket támogatta, amelyek támadni és bírálni akarták ezt a konszolidációt. Ez a támogatás elsősorban biztatást és sürgetést jelentett, a kolozsvári folyóirat határozottabb ellenállásra, bátrabb cselekvésre próbálta ösztönözni az ellenzéki csoportokat. Különösen a fiatal nemzedék mozgalmait, amelyektől azt várta, hogy egy újabb forradalmi fejlődés keretei legyenek. A paraszti érdekeket és kívánságokat támogató fiatalokat, akik táborba gyűlve hamarosan a népi mozgalomnak vetettek alapot, ekkor még lehetséges szövetségesnek tekintette a Korunk. Erre vallott Haraszti Sándor összegező tanulmánya: *A mai magyar irodalom ideológiai csoportosulásai*¹, amely az ellenforradalmi konszolidáció ellenzékével vetett számot, s az ideológiai erővonalak várható módosulását mérte fel. Ennek során tanulságos megállapításokat tett a szerveződő „népies” csoportosulásról is. „A népies csoport, vagy a »narodnik irodalom« — jelentette ki — teljesen bizonytalan körvonalakkal, tendenciákkal, szektákkal, ideológiai »kilengésekkel«, látszatokkal és anakronizmusokkal. Az egyetlen pozitívuma az a pszichózis, amely élénken elutasítja az uralkodó akadémizmust, sokkal határozottabban, mint a Nyugat-ellenzék, a kinti és benti (még a Nyugathoz tartozó) egyaránt. A »tiszta« irodalommal szemben nyíltan képviseli a »politikus« irodalmat, mégpedig olyan értelemben, hogy ez az irodalom legyen aktuális, »napi politikával« érintkező, tehát kritikuss, bajfeltáró, tükrözze a »valóságot«. [...] Ahogy erősödik a harc, jobbra is, balra is, az ideál határozottabb tartalmat kap, a vonalak tisztábban mutatkoznak, a csoport darabokra törik, az antikapitalista szándék konkrét formába éled. S lesznek majd olyanok, akik ragaszkodván az üres ideálokhoz, nagy kerülővel, a »valóságellenes« irodalom mellett kötnék ki, de lesznek viszont olyanok, akik a harc következetes vonalában a proletárságig jutnak el.” Ez utóbbi várakozás arra utalt, hogy a Korunk az ideológiai erőviszonyok tisztázódására számított, arra, hogy rövidesen a forradalmi törekvések határozottabb térnyerése következik. 1930—1931-ben még általános volt ez a feltételezés a forradalmi munkásmozgalmon belül. Tudjuk, hogy nem így történt: az európai fasizmus előretörése és vele az ideológiai erővonalak minden addiginál bonyolultabb összekuszálódása következett.

A fiatal értelmiségi mozgalmak mellett a Korunk érdeklődéssel és várakozással fogadta a fiatal irodalom képviselőit is, közöttük azokat, akik a népi író tábor vezéregyéniségei lettek a későbbiek során. Kodolányi János 1929-ben megjelent *Fiatall magyar költők seregzelemje* című tanulmánya a Nyugat „második nemzedékének” íróit: Szabó Lőrincet, Sárközi Györgyöt, Erdélyi Józsefet, Fodor Józsefet, Illyés Gyulát, Simon Andort, Illés Endrét és Pap Károlyt mutatta be.² Elismeréssel beszélt a fiatalok antikapitalista lázadó hajlamáról, őszinte útkereséséről és szociális elkötelezettségéről. Abból a meggyőződésből indult ki, hogy a polgári társadalom és irodalom általános válsága után már feltételezhető az „új társadalmi osztály” térhódításának jegyei éppen a „második nemzedék” irodalmi törekvéseiben. Sorra elemezte a fiatalok munkásságát, és elégedetten állapította meg, hogy a lázadók között akadnak olyan ifjú költők, akik már a munkásosztály harci rendjében keresik helyüket.

A születőben lévő népi irodalom több képviselője: maga a cikkíró Kodolányi, az elismeréssel említett Illyés Gyula, majd őket követve Veres Péter természetesen fórumot talált a kolozsvári folyóiratban. Nem lehet most feladatunk, hogy részletesen ismertessük a szövődő kapcsolatokat, az erősödő barátságot a népi írók és Gaál Gábor között.³ Sajnos, ez a szövetség nem lett igazán tartós, nagyrészt nem válhatta be a hozzá fűzött reményeket. Azt azonban mindenképpen meg kell állapítanunk, hogy a szerveződő népi mozgalom képviselői és a Korunk köre kezdetben egyformán bizalommal tekintett az együttműködésre. Kodolányi egy időben: 1929 decemberében és 1931 novemberében között a kolozsvári folyóiratban közölte legfontosabb publicisztikai írásait, Illyés Gyula 1932 decemberében, a Korunkkal folytatott viták ellenére is, itt adta közre *Hősökről beszéltek* című forradalmi poémáját, Veres

Egy nagyobb tanulmány rövidített változata.

Péter ugyanitt jelentette meg a *Gyepsor*, a *Napszámósénekek* és a *Számadás* néhány részletét. Tanulságos, amit Veres Péter önéletírásában lejegyzett a Korunk észtönző hatásáról; mint írja, a polgári radikális *Századok*ban megjelentetett publicisztikai és szociológiai művei után a Korunktól kapott először biztatást arra, hogy szépirodalmi műfajokban is számot vessen tapasztalataival.⁴

Gaal Gábor és a Korunk elsősorban azt várta a népi elkötelezettséggel induló fiatal írótól, hogy a forradalmi szocializmus táborában keressék helyüket. Fogadtatásukból nem hiányzott sem a jószándékú bíráló, sem a sürgető biztatás, a Korunk szerkesztője azonban ekkor még nem valódi szövetségi politikában gondolkodott: meggyőzni és megnyerni akart. Midőn azután látta, hogy az óhajtott integráció helyett a fellépő „népi” fiatalok külön mozgalmat szerveznek, szigorúbb lett a fogadtatás, ingerültebb a kritika, és a polgárháborús küzdelmek stratégiája kapott megfogalmazást: „aki nincs velünk, az ellenünk van.” Gergely Sándor a Bartha Miklós Társasággal folytatott vitájában ezt így fejezte ki: „ha hozzánk jöttök, ne csatlakozni jöjjetek és ne vezérnek, hanem adjátok fel maradéktalanul érdekeiteket, amelyek az uralkodó osztályhoz kötnek, vállaljátok a felszabadulási küzdelmeink mindennapi problémáiban való részvételt, közkatonáknak jöjjetek egyenként, nálunk nincsenek alosztályok, ahova betársulhattok. Csak kettő van: proletár vagy nem proletár, s így aki nincs velünk, az ellenünk van, értelmes ifjak, ezt értsétek meg!”⁵ Ezzel bekövetkezett a marxista folyóirat és a népi írómozgalom türelmetlen vitáinak néhány éves időszaka.

A viták már akkor megindultak, midőn a népi mozgalom igazából még meg sem született. Fábrly Zoltán 1930-ban *Tíz szomorú magyar év* című tanulmányában éles támadást intézett a *Nyugat* írói: Möriz Zsigmond, Babits Mihály, Kosztlányi Dezső és Karinthy Frigyes ellen, s ennek során elítélte Illyés és Kodolányi magatartását is, akik szerinte: „nem veszik észre, hogy ma a *Nyugat*ba írni annyit jelent, mint amikor Möriz Zsigmond és Karinthy — József főherceggel banketteznek.”⁶ Kodolányi külön megrovásban is részesült, minthogy „nem alkalmazza következetesen és egyvonalúan az osztályharc félreérthetlenségét”. Fábrly elfogultan türelmetlen bírálóat Gergely Sándor súlyosan sértő vádaskodása követte, amikor az 1930. évi Baumgarten-díjak kiosztása után rendre gyanúsította, sőt rágalmazta meg a díjazottakat: Juhász Gyulát, Tersánszkyt, Illyést, Erdélyi Józsefet és Kodolányit.⁷ Illyést és Kodolányit azzal vádolta, hogy a díj fejében elárulták a baloldali mozgalmakat, balra és jobbra egyformán „leadták névjegyüket és szerelmi vallomásukat”. Illyés önértékes nyilatkozatban utasította vissza a vádakat, e nyilatkozatra Gergely a gyanúsítások megismétlésével válaszolt.⁸

Kodolányi egész tanulmányt szentelt a Korunkban elhangzott kritikának, a vádaskodás ideológiai hátterét szerette volna megvilágítani. *Baloldaliság — a marxista kritika gyermekbetegsége* című írásában nem szorítkozott pusztán arra, hogy védelmébe vegye a támadott írókat, meg akarta jelölni a gyanakvó és türelmetlen kritikai gyakorlat forrását is.⁹ A marxista kritika körében jelentkező „mértékellenes romantikát” és „merev dogmatizmust” a magyar munkásmozgalom 1919 utáni súlyos helyzetéből vezette le. „Apáink generációja — állapította meg — a forradalom bukása következtében a megtorpanás lelkiállapotába esett, a fiataloké, akikben ég a cselekvés vágya, a romantikus dogmatizmus elvakultságának szélsőségeibe.” Ebből az elvakultságból következik a szüntelen gyanakvás, az áruást szimatoló bizalmatlanság, az, hogy a dogmatikusoknak „semmi sem eléggé szocialista és semmi sem eléggé baloldali”. „Ez a romantikus dogmatizmus — folytatta — hovatovább olyan ártalmassá válik, hogy a különben is nehéz helyzetben levő írókat elkeseríti, munkájukba vetett hitüket elveszi, s azt a meggyőződést plántálja beléjük, hogy éppen úgy ki vannak szolgáltatva harcostársaiknak, mint ellenségeiknek, és éppen annyira különállóak saját elvtársaik között, mint abban az osztályban, amely ellen harcolnak.”

Ezzel a véleményével Kodolányi meglehetősen magára maradt. A vitáik elé írott szerkesztői megjegyzésében Gaal Gábor is elhatárolta magát tőle, arra utalva, hogy a megfogalmazott ellenvetések képviselői „nem számolnak azzal a kétségtelen tisztaságú erőfeszítéssel, amit az igazi marxista írók ma — ép’ dialektikus szempontból leghelyesebben kifejtenek.” Gaal meg akarta nyerni Kodolányit, Gergely Sándor viszont gúnyos modorban utasította ki a haladó irodalom táborából, s írnyitotta az irodalmi reakció vezetőit, ő szerinte: Möriz Zsigmond, Szabó Dezső, Milotay István és Bajcsy-Zsilinszky Endre közé.¹⁰ Ezt követve Kodolányinak még két írása jelent meg a Korunk hasábjain. Gergely Sándorról írott tanulmányát már Gaal Gábor sajnálkozó levelének kíséretében kapta vissza. E levélben a kolozsvári szerkesztő arról értesítette, hogy nem önszántából ugyan, de kénytelen lemondani további munkáiról.¹¹ Kodolányi János és a Korunk együttműködésének ezzel vége szakadt.

A soron következő vita Németh László és a Korunk között robbant ki. Németh 1932 és 1936 között a *Tanúban* próbált számot vetni korának nagy európai és magyar kérdéseivel, valamint szellemi áramlataival. Ennek során érintette a marxizmus és a forradalmi munkásmozgalom problémáit is. A *Tanú* első számai nem egészen szerencsés pillanatban kerültek a Korunk kritikai mérlegére, a teret nyerő szektarianizmus, a népi mozgalommal szemben megnövekvő gyanakvás türelmetlen elutasításra vezetett. Szóke Pál egy rövid jegyzetben „az irodalom fasisztájának” nevezte Némethet.¹² A bizonyítási eljárás, igaz, elmaradt, az odakiáltott vád azonban egy időre elejét vette annak, hogy érvelő bírálat foglalkozzék Németh munkásságával. A megtámadott író *Világnézet* című levélsorozatában adott választ a *Tanút* ért bírálatokra, s ennek során kitért a szocializmushoz fűződő kapcsolatának problémáira is. Elvetette a történelmi materializmust mint merev világnézetet, amely szerinte nem lehet alkalmas a szüntelen változó történelmi folyamatok megítélésére, ugyanakkor elutasította a fasiszmust és általában minden tételes ideológiát.¹³

Ezt követte Molnár Erik *Nyílt levél Németh Lászlóhoz, a Tanú szerkesztőjéhez* című írása, amely abból indult ki, hogy Németh nem ismeri eléggé a marxizmus tanítását, s ezért röviden összefoglalta számára a dialektikus materializmus tételeit.¹⁴ Molnár elutasította azt a gondolkodásmódot, amely örökérvényű dogmáknak tartotta a marxi megállapításokat, a módszert tekintette fontosnak, nem a tételeket. Némethnek azzal a vádjával szemben, amely a marxizmust halott gondolatrendszernek tüntette fel, a szovjet társadalomban végbemenő történelmi átalakulásra hivatkozott. Németh válasza (*Válasz nyílt levélre*) amellett, hogy „vizsgát tett” a marxista filozófiából és közgazdaságtanból bírálója előtt, fenntartotta, sőt megerősítette és kibővítette a marxista elmélettel és a kommunista mozgalom gyakorlatával kapcsolatos korábbi állásfoglalását.¹⁵ E tanulmányban rögzítette a „harmadik út” gondolatát, végletes módon szembeállítva egymással a marxizmust és a szocializmust. A szektáriánus dogmatizmussal, a marxista ideológia vulgarizálásával azonosította a marxizmust, e tévedéséből következett hajthatatlan szembefordulása a forradalmi szocializmus elméletével és gyanakvása vitapartnerre iránt. Molnár az elfogultságra elfogultsággal válaszolt, Szóke Pál véleményéhez csatlakozott, és fasisztának bélyegezte Némethet.¹⁶ A végsőig elmérgesedett vitának nem lehettek érdemi eredményei, az ellenfelek ilyen módon még a szellemi küzdelmek terepén sem találkozhattak.

A Németh—Molnár-vita vezette be a kifejlődő népi mozgalom ellen indított frontális támadást. E támadást elsősorban Ujvári László tanulmányai folytatták, amelyek a népi mozgalom ideológiájával és politikai tevékenységével készültek számot vetni, elsősorban Németh Lászlót tekintve a mozgalom vezető egyéniségének. *Narodnikok a magyar irodalomban* című tanulmányában a népi mozgalmat, szembeállítva az orosz narodnyikok ellenzéki szellemű csoportosulásával és ideológiájával, az ellenforradalmi korszak hivatalos nacionalizmusával azonosította, s mint ilyent ítélte el.¹⁷ Azt kívánta megvizsgálni, hogy „milyen összefüggései vannak Németh Lászlóék irodalmi mozgalmának a fasiszmissal”. „E helyen — írta — azt az analízist kell elvégeznünk, amely kimutatja Németh Lászlóék ideológiájának fasisztikus elemeit, amelyek a fasiszt társadalom uralkodó ideológiájától elválaszthatatlanok, anélkül életképtelenek, nem is érthetőek, és kialakulásuk sem történhetett volna meg az alapbázis nélkül, ami nem egyéb, mint a fasiszt kapitalista társadalom. Nemcsak azonos törekvések, de azonos fogalmak és meghatározások mutatják itt a származás családfáját.” Súlyos vádak ezek, csakhogy Ujvári nem tudta őket kellőképpen bizonyítani. Németh vitairataiból: a *Marxizmus és szocializmus*, valamint az *Egy különítményes vallomása* című írásokból idézett, valóban azokból, amelyekben a *Tanú* írója élesen elhatárolta magát a marxista ideológiától és a forradalmi munkásmozgalomtól. Az idézett szövegeket azonban önkényesen magyarázta. Németh „védő rendről” és „erkölcsi” értelmű „fajról” beszélt, s noha ezek a fogalmak valóban nem voltak mentesek a Szabó Dezsőre emlékeztető faji romantikától, Ujvári mégis erősen leegyszerűsítette és eltorzította őket, midőn a *Tanú* gondolatmenetéből a nemzetiszocializmus „völkisch” ideológiáját és a fajelméletet olvasta ki.

Következő, *Narodnikiek a magyar irodalomban* című tanulmányában a „harmadik oldal” elemzését és az 1934-ben megindult *Válasz* bírálatát kísérelte meg.¹⁸ A *Válasz* különben sokrétű táborát meglehetősen leegyszerűsítve mutatta be, mint olyan írói csoportosulást, amely látszatra „kétfrontos” küzdelmet vállalt, valójában azonban csak a munkásmozgalom ellen küzd, minthogy „bal felé” polgári osztályérdekeket, „jobb felé” csupán egy feltörekvő nemzedék érvényesülési vágyát képviseli. A behatóbb marxista elemzést megkerülve egyszerűen abból a preconcepcióból indult ki, hogy a népi irodalom csakis fasiszta törekvések gyűjtőmedencéje lehet. „Itt nem az a feladatunk — jelentette ki —, hogy társadalomtudományi téve-

désekre mutassunk rá, hanem hogy a fasiszta elemeket felderítsük az új értelmiségi mozgalomban.

Ujvári László álláspontja ebben az időben nem volt kivételes. Maga Gaál Gábor hasonló gyanakvással és türelmetlenséggel ítélte meg a népi mozgalom és a *Válasz* törekvéseit. Veres Péterhez írt 1934. december 20-i levelében a következőket jelentette ki: „egyáltalán nem vagyok elragadtatva attól, hogy a *Válasz* csoportban jelentkezett. [...] A *Válasz* a magyar fasizmus második ellenforradalmi értelmiségi élcsapatának a tömörülése, nagyon ravaszul és nagyon megejtő varázslatossággal, ebben a csoportban Önnek nem szabad a nincstelen szellért reprezentálni, mert ezzel tovább fokozza azt a zavart, ami soraimban [!] az elnyomás következményei miatt különben is megvan.”¹⁹ Veres Péter válasza igyekezett megnyugtatóni a Korunk szerkesztőjét²⁰, Gaált azonban ekkor még nehezen lehetett megnyugtatóni. Következő, 1935. május 18-i levelében ismét hangot adott aggodalmának és nehezítésének: „A *Válasz* különben Önnek még nagyon keserű tanulságokkal fog szolgálni.”²¹ A *Válasz* azonban nem a balmazújvárosi paraszttirónak szolgált keserű tanulsággal, hanem a kolozsvári szerkesztőnek örvendetessel. A levélváltásban felvetődő nézeteltérés, még mielőtt igazán kibontakozhatott volna, szépen elsimult.

Közben az események haladtak tovább, a népi irómozgalom történetének egyik legválságosabb szakaszához érkezett. 1935. április 16-án Zilahy Lajos szalonjában a népi mozgalom vezető írói találkoztak Gömbös Gyula miniszterrelnökkel: megkezdődött az Új Szellemi Front rövid életű kísérlete. E kísérlet, egy különleges történelmi helyzet körülményei között, a középosztály jobboldali csoportjai és a népi mozgalom összefogására irányult, valójában eleve sikertelenül. Még részleges eredményt sem hozott azon kívül, hogy a népi mozgalom képviselői vélegles tapasztalatot szereztek az uralkodó rendszer reformigéreteinek hazug voltáról. Nemcsak a mozgalomnak voltak tervei a kormányzattal, hanem a kormányzatnak is a mozgalommal. Gömbös Gyula valójában durva manipulációs vállalkozásba fogott, a népi mozgalom megnyerésével szerette volna a rendszer tömegbázisát szélesíteni, és esze ágában sem volt megvalósítani az ígért társadalmi reformokat. A népi írók nagyot csalódtak a Front kudarca után, csalódásuk mindamellett termékenyítőnek bizonyult: a népi mozgalom radikálisabb fejlődésre kényszerült, s ennyiben az Új Szellemi Front csúfos kísérlete — a csalódottságot követő felismerés — a Márciusi Front kialakulását készítette elő.

A Korunk kritikusa, Ujvári László mindenesetre a korábban megfogalmazott gyanakvás és elutasítás teljes igazolásának tekinthette a kormányhatalommal való egyezkedést. Az *Új Szellemi Front Magyarországon* című tanulmányában²² nem kevés magabiztossággal nyilatkozott, de nem vállalkozott arra, hogy valódi marxista elemzéssel derítse fel az Új Szellemi Front létrejöttének okait és körülményeit, s nem vizsgálta azt sem, hogy a népi írók és Gömbös Gyula egyezkedésének milyen esélyeket adhat a történelem. Csak azzal foglalkozott, hogy minél élesebben megbélyegezze a népi mozgalmat, minél határozottabban azonosítsa a fasizmussal.

A népi mozgalom ellen vezetett kíméletlen támadások kétségkívül a Korunkra ható szektáriánus politika következményei voltak. Gergely Sándor és Ujvári László vitacikkjei ideológiai vonalukban koherens módon képviselték a bizalmatlan és kirekesztő művelődéspolitikát, azt a szektáriánus türelmetlenséget, amelyet Lackó Miklós — Lukács György nyomán — a messianisztikus szektarianizmussal szemben bürokratikus szektarianizmusnak nevezett.²³ Ennek a bürokratikus szektarianizmusnak nem kis szerepe volt abban, hogy a népi mozgalom több kiemelkedő személyisége is elidegenedett a forradalmi munkásmozgalom akkori politikájától és vezetőitől. Huszár Tibor mutatott rá arra, hogy ebben az időben Gaál Gábor állásfoglalása sem különbözött érdemben Ujvári vagy Gergely nézeteitől, noha mindig megfontoltabban és árnyaltabban nyilatkozott náluk.²⁴ Tóth Sándor ezzel szemben arra hívta fel a figyelmet, hogy a Korunk szerkesztője — a maga intellektuális alkata szerint — igyekezett tompítani a szektás nézetek és ítéletek bántó élességét, és olyan alapvető irodalompolitikai kérdésekben, mint Kassák Lajos és József Attila munkásságának megítélése, független álláspontra helyezkedett. Mindemellett magára Gaálra is szektás nyomás nehezedett, ez alól egy ideig ő sem tudta kivonni magát.²⁵

A Korunkban érvényre jutó szektáriánus befolyás elsősorban mégsem személyeken múlt, hanem a kommunista mozgalom általános stratégiájának akkori következménye volt. Az illegálisban dolgozó mozgalom a harmincas évek elején az osztályharc fokozódására és forradalmi helyzet kialakulására számított, félreismerte saját erejét és ellenségei hatalmát, nem bízott lehetséges szövetségeseiben: voluntarisztikus módon próbálta megoldani történelmi feladatait. Nem is gondolt a társadalmi középrétegek megnyerésére, elhanyagolta a szövetségi politikát. Ezek a mélyebben rejlő okok magyarázták a Korunk türelmetlen szektarianizmusát, a népi mozgalom ellen folyó értetlen támadásokat is. A Kommunista Internacionálé

VII. kongresszusának 1935-ben kezdeményezett népfrempolitikájára várt az az időszaki feladat, hogy lényegileg alakítsa át a kolozsvári marxista folyóirat és a népi mozgalom viszonyát.

A népi mozgalom ellen folyó támadás az Új Szellemi Front kísérletének néhány rövid hónapjában érte el tetőpontját, ezután nyomban a mozgalom megalapításának fordulata következett. A Korunk lassanként felismerte a népi írók haladó törekvéseit, átértékelte korábban hangoztatott elutasító véleményét, és a mozgalom néhány vezető személyiségében: Veres Péterben, Illyés Gyulában, sőt Németh Lászlóban már szövetséget keresett. A Korunk művelődéspolitikája 1936-ban újult meg igazán, midőn Gaál Gábor a Komintern népfrempolitikájának szolgálatába állította a folyóiratot.

A megváltozott irodalompolitikai és kritikai orientációt képviselte Szabó Imre *Új magyar mitológia* című tanulmánya, amely Németh László *Magyarság és Európa* című könyvének ismertetése során végezte el a népi ideológia tárgyilagosságot elemzését és érdemi bírálatát.²⁶ A népi mozgalom fellépését, ideológiájának kialakulását a magyar polgári fejlődés sajátosságával magyarázta. Szabó szerint a Nyugat-mozgalomban magukra találó liberálisok, éles küzdelemben a konzervatív irodalommal, a nép-nemzeti iskolával együtt elutasították a népi hagyományt is: „és így mozgalomuknak nem volt magyar gyökere.“ A magyar polgári kultúra fejlődése másként alakult, mint a nyugat-európai országoké. Míg Nyugaton a fejlődés kezdeti szakaszán „a polgárság demokratikus iránya egyre inkább magába szívta a népből jött elemeket, és kultúrkörét vertikálisan szélesítette, addig a magyarországi polgárság már kezdetben elvágta magát a gyökereitől, távol maradt a vidéktől s végeredményben a magyarság zömét kitevő parasztságtól.“ Ezt a fejlődési zavart az 1918–1919-es forradalmak sem tudták megszüntetni. A további fejlődés azt követeli, hogy mind a demokratikus törekvések, mind a kulturális mozgalmak tartós kapcsolatot találjanak a parasztsággal és a nemzeti hagyományokkal: „Új nedűt kell szivnia, új nekifutás, eredetiség, letisztultság, népi erő kell a magyar kultúrának, hogy így felgazdagodva közeledjék majd a szomszédos kultúrákhoz. Ez a fázis hiányzik a magyar szellemi életből; nem túlzott nacionalizmust jelentene az ilyen népi kultúra, de az egyedül lehetséges megoldást: az alsó, tájhoz, történelmi és sors-adottsághoz kötött népi sajátságok és az egyetemes európai kultúra elfinomultságának, fejlett tisztultságának összeolvadását.“ Szabó szerint a népi kultúra által történő megújulásban a népi íróknak természetes szerepük van: közöttük Németh Lászlónak is, akinek megszűnt folyóirata előtt most már zászlót hajtott a Korunk kritikusa.²⁷

Még Szabó Imrét megelőzve adott elégtételt Németh Lászlónak Gaál Gábor, aki 1936-tól kezdve sorra részesítette érdemi bírálatban Németh László műveit. Elsőnek a *Magyarok Romániában* című útbeszámolót, amely a kisebbségi sorsba került romániai magyarság helyzetével vetett számot; és minthogy elért a hivatalos revíziós politika szolamaitól, a jobboldali sajtó kereszttüzebe került.²⁸ Gaál úgy találta, hogy Németh, aki addig a középrétegekkel szemben a „kritikai apologetizmus“ állását foglalta el, most válaszütra érkezett, s minthogy még nem tudta egyértelmű módon a dolgozó osztályok mellett elkötelezni magát, „téveszmékkel viaskodik“, a „széchenyieskedés örvényébe“ került. E bírálatban még erősebb hangsúllyal volt jelen az elutasítás, mégis kitetszett, hogy a Korunk szerkesztője vára-kozással tekintett a Tanú írójára. A várakozás újabb jele volt az a kritika, amelyet Gaál a Gyásznak szentelt, mintegy felmérve a Németh László előtt álló utat.²⁹ Először a Korunk közönségéhez fordult, hogy magyarázatot adjon a regényíró iránt érzett rokonszenvére: „Az olvasó ne lepődjék meg, hogy így nyílvántartjuk Németh László útját. Mindig szívesen fordultunk azok felé, akiknek a homlokán a nyugtalanság csillaga ég. S a Németh Lászlón igen feltűnően. Bejárta ebben a nyugtalanságában a magyar irodalom középső rétegeinek minden bugarát, s minden lépésével egy másiknak fordított hátát [..], mert nem engedett az igazából.“

Gaál részleges közeledésére Németh László válaszolt. A *Következő lépés* című vallomások esszéjében nemcsak azon örvendezett, hogy Kurátor Zsófinak a Korunk körében sikere volt, hanem arra is felhasználta az alkalmat, hogy tisztázza viszonyát a szocializmussal³⁰: „Magyar reform nincs és nem lehet; országunk, melyet én egy korszerűbb szocializmus kísérleti góciává szerettem volna tenni, szocializmus és fasizmus jelentéktelen csataterévé vált. Hogy én e csatában csak a szocialista oldalhoz húzhatok: eldőlt évek előtt már, amikor a fasizmusokon még jóval több „huszadik századi“ máz volt, amellyel magukhoz csalhattak. Ma, amikor a fasizmusok lelke leplezetlenül áll, s a szocializmus „elméletéből“ is hallok egy-egy testvérhangot, mely reményt nyújt, hogy e testvérhangok a mozgalmon belül még megsokasodnak, a megíúsult reform nem a szocializmus oldalára dob, hanem a szocializmus oldalán talál.“ Abban, hogy Németh László e hitvallást megfogalmaz-

hatta, nemcsak a reformkísérlet csődjének, hanem a Korunk részéről tapasztalt elismerő bizalomnak is szerepe volt.

A Németh írói pályáját vizsgáló kritikusi érdeklődésből született Gaál Gábor *A „Tanú”-tól a „Bűn”-ig* című összegező tanulmánya, amelyet ma is a Némethtel foglalkozó kritikai irodalom fontos dokumentumaként kell számon tartanunk.³¹ Ebben a tanulmányban kapott először megfogalmazást az a (különben ma már vitatott) tétel, hogy Németh, az író következetesen meghaladta a *tanulmányíró*: regényeiben vagy drámáiban rendre belátta azoknak az eszméknek a képtelenségét, amelyeket esszéiben és társadalompolitikai programjaiban kidolgozott. A regényt és a tanulmányokat mégsem lehet elválasztani egymástól: „A *Bűnben* az lett látománnyá, kép és művészet, ami a *Tanúban* — sok ellentmondással — az esszé képfolyondárjai közt meghúzódó társadalomkritika.” Ezt a társadalomkritikát elismeréssel, egyszerűségi bírálattal fogadta a Korunk szerkesztője. A regény elvetette a reformkísérletek során megfogalmazott gondolatokat, de nem jelölt ki másik lehetőséget: „Így csak azt tudjuk meg, hogy a profetizáló szociográfia, a népbarátság nem az igazi út.” Németh művéből és egész elgondolásából, Gaál szerint, hiányzik az igazi eszmei „Gegenspieler”: a „homo politicus”, az az eszmei mozzanat, amely a társadalmi konfliktusok hathatós megoldásának igényét jelentené.

A Korunk szerkesztője most már szövetségesnek tekintette Németh Lászlót, sőt az ő munkásságában látta annak a szakadásnak az áthidalását, amely a legújabb magyar irodalomban az urbánus és a népi írók szigorú különválasztásában bekövetkezett.³² Ha bírálta valamiben, azzal a tudattal tette, hogy a megfogalmazott igények további előrejutását hivatottak elősegíteni. Szövetségesnek tekintette természetesen Illyést és Veres Pétert, igyekezett minél többet foglalkozni velük a Korunk hasábjain. Elismeréssel és várakozással fogadta a népi szociográfusok munkáit is. *A mai magyar szociográfia és az irodalom* című tanulmányában négy irodalmi szociográfiát elemzett: Féja Géza *Viharsarok*, Veres Péter *Az Alföld parasztsága*, Illyés Gyula *Puszták népe* és Remenyik Zsigmond *Bűntudat* című könyvét.³³ Máig érvényesen különböztette meg egymástól a tudományos módszerrel dolgozó szociológiát és a személyesebb jellegű szociográfiát. A szociográfiai munka, Gaál szerint, a népi irodalom egyik legjelentősebb eredménye, a művészi alkotás és a politikai cselekvés erőteljes ötvözete. „Valamennyinek — hangoztatta — élménye és tárgya a mai magyar társadalmi lét valamelyik szegmentumának *társadalmi oldala*, s ha némelyik vagy valamennyi ezt a társadalmi oldalt fel is parcellazza a szóban forgó népcsoport vagy réteg gazdasági, politikai és szellemi életének valamely szélesebb vagy szűkebb rajzára, anyagát mindig, mindegyik az irodalmi formákat jellemző totalitással és lezárással próbálja megközelíteni. Valamennyi zárt világ s mint minden forma: *hasonlat az egészről*.” A szociográfiai irodalom fellendülésében annak a „valóságirodalomnak” a sikerét látta, amelyet a Korunk mindig elvégzendő feladatként jelölt meg.

A népi mozgalom érdemi elismerése, a népi írókkal való szövetségkeresés igazán a Márciusi Front fellépése után jellemezte a Korunk irodalompolitikáját. A népi mozgalom képviselői, például Veres Péter, Tamási Áron és Darvas József, ezekben az években maguk is a kolozsvári folyóirat munkatársai lettek, s ha tevékenységüket néhány alkalommal bírálta is a Korunk, ez a bírálat nem lépte túl a méltányosság határait.³⁴ Ellenkezőleg, mint Gaál Gábor levelezése mutatja, védelmébe vette a népi mozgalmat, és a népi—urbánus viták szerencsétlen fellángolása idején szembeszegült a polgári radikálisoknak a népi írók ellen hangoztatott vádjaiival. Hatvány Lajoshoz és Remenyik Zsigmondhoz írott leveleiben³⁵ határozott hangon vette pártfogásába a népieket, és elutasította azt, hogy a népi—urbánus vita a Korunk hasábjaira is átszivároghék.

JEGYZETEK

1. *Korunk*, 1930. 171—175.
2. *Korunk*, 1929. 910—914.
3. Szerepüket a *Korunkban* már részletesen feldolgozta a kutatás. Vö. Csűrös Miklós: *Kodolányi János és a kolozsvári Korunk*. ItK., 1969. 81—86.; Jordáky Lajos: *Illyés Gyula és a régi Korunk*. In: *A szocialista irodalom útján*. Bp., 1973. 469—484.; Czine Mihály: *Veres Péter levelei Gaál Gáborhoz*. Új Írás, 1976. 4:109—110.; Bata Imre: *Gaál Gábor és Veres Péter kapcsolata*. In: *50 éves a Korunk. (A Petőfi Irodalmi Múzeum 1976. május 20—21-i emlékülésének anyaga)*. Szerk. Kabdebó Lóránt. Bp., 1977. 208—212.
4. *Számadás*. Bp., 1963. 454.
5. Gergely Sándor: *Az értelmes ifjúsághoz*. *Korunk*, 1931. 77—80.

6. Korunk, 1930. 321—329. (Később Fábry maga bírálta felül ezeket a szekteriánus nézeteit.)
7. *A Baumgarten-díj érdemesei.* Korunk, 1931. 158—160.
8. Korunk, 1931. 293. Gergely válasza: Korunk, 1931. 319.
9. Korunk, 1931. 395—399.
10. *Még egyszer a „Baloldaliság — a marxista kritika gyermekbetegségé”-ről.* Korunk, 1931. 476—479.
11. Kodolányi János szóbeli közlése alapján: Csűrös Miklós i.m.
12. *Az irodalom fasisztája.* Korunk, 1933. 79—80.
13. *Tanú,* 1933. 331—353.
14. Korunk, 1933. 861—863. Eredetileg Jeszzenszky Erik aláírással jelent meg.
15. Korunk, 1934. 150—156. Ugyanez a tanulmány a *Tanúban* *Marxizmus és szocializmus* címmel jelent meg: 1934. 81—88.
16. *Megjegyzés az előbbiekre.* Korunk, 1934. 156—160. Eredetileg Jeszzenszky Erik aláírással jelent meg.
17. Korunk, 1934. 905—909.
18. Korunk, 1935. 45—49.
19. *Levelek (1921—1945).* Szerk. Sugár Erzsébet. Buk., 1975. 274—275.
20. Czine Mihály: *Veres Péter levelei Gaál Gáborhoz.* Új Írás, 1976. 4:109—116.
21. *Levelek,* 290.
22. Korunk, 1935. 439—443.
23. Lackó Miklós: *A Korunk az 1920—1930-as évtizedfordulón.* In: *50 éves a Korunk,* 169—174.
24. Huszár Tibor: *A Korunk és a magyar szellemi áramlatok a két világháború közötti évtizedekben.* In: *50 éves a Korunk,* 130—134.
25. Tóth Sándor: *G. G. Tanulmány Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről.* Buk., 1971. 152—163.
26. Korunk, 1936. 901—910.
27. *Búcsú a „Tanú”-tól.* Korunk, 1937. 148—151.
28. *Magyarok Romániában.* Korunk, 1936. 77—78.
29. Németh László és Kurátor Zsófi. Korunk, 1936. 262—264.
30. *Tanú,* 1936. 1—2:78—84.
31. Korunk, 1937. 372—375.
32. Németh László új regénye. (*Kocsik szeptemberben*). Korunk, 1938. 477—478. G. G. aláírással jelent meg.
33. Korunk, 1937. 406—410.
34. Pl. Sándor Pál: *Illyés Gyula.* Korunk, 1938. 696—703., 752—759., 892—900.
35. Gaál Gábor: *Levelek.* 436—437. Vö. Hatvány Lajos: *Az Új Szellemi Fronttól a Márciusi Frontig.* Magyar Hírlap, 1938. január 16., január 23.

Móricz Zsigmondot ezer okból szeretem...
 (A Nyugat 1911. november 16-i számában megjelent Ady-glossza kézirata)

Ady Endre

- 7 -

„Móricz Zsigmondot ezer okból szeretem...” (A Nyugat 1911. november 16-i számában megjelent Ady-glossza kézirata)

Emberségből példát

*Az élet megjavítását akarom,
nem a halál kidiszítését.*

KÁNYÁDI MIKLÓS

Viszonylatok

(Székelykeresztúr)

„Ha valamilyen jó könyvről hallottam, abban jártam, hogy valahogy hozzájussak. Egyszer a keresztúri könyvesboltban azt mondja valaki a hátam mögött:

— Né, falusi ember, s könyveket kér...!

— Jóember — fordultam hozzá —, a könyv mindenkié.

Úgy ment ki a boltból, mint akit leforráztak.“

(Nagygalambfalva)

„— Na, írhat a fia a jó terméstről, Miklós bácsi, mert csúfság, ami van.

— Sándor nem ír újságcikket...!

— Hát...?

— Verset.

— Úgy mondja ezt, mintha a versöt is meg lehetne önni.

— A lélek is megkívánja a magáét. A jó vers pedig mindennél többet ér. Szívesen felhagynék akár több napi táplálkozással is, csak hogy jó verseket hallhassak.“

(Székelyudvarhely)

„Az orvosok kezén vagyok az udvarhelyi kórházban. Egy harminckét éves fiatalember halt meg a szemünk láttára. A nagy riadalomban Zaharia Stancu igéivel kellett vigasztalnom még az orvosokat is: *A halálban nincs igazság...*

Akkor kérdezte meg tőlem valaki:

— Mondja, Kányádi apó, mennyire rokona magának Kányádi Sándor?

— Anyyira, hogy azt szokta mondani nekem: apám.“

Galambfalvi üzenetek

Ismeretségünk nem mai keletű, bár szemtől szembe csak 1977 nyarán kerültem vele: amikor már mind a ketten úgy éreztük, hogy ennek a találkozásnak jóval előbb kellett volna megtörténnie. Akkor sem a riporter szándék vitt el hozzá, hanem a lélek parancsa. Látnom kellett végre azt az embert, akinek a tekintetét — látatlanul is — magamon éreztem, valahányszor új íráshoz kezdtem. Szerettem volna megköszönni, hogy évek óta kitüntetett figyelmével; hogy mindig a legjobbkor jutottam eszébe... Az utóbbi évek csüggeteg pillanataiban, ha valamitől új erőre kaptam, ösztönzést arra, hogy a megkezdett úton továbbhaladjak — úgy azt mindenekelőtt a nagygalambfalvi üzeneteknek köszönhetem.

Kányádi Sándor nemegyszer megállított utcán, szerkesztőségben, összejövetelelen: „Mondtam már, hogy édesapám a lelkemre kötötte, ha találkozunk, el ne felejtsek szólni neked...?“ Tudhattam: minden sorom megmértetik — főképp azok, amelyek a *Falvak Dolgozó Népében* jelennek meg —, s hogy ezentúl immár Kányádi Miklós bácsi színe előtt is helyt kell állanom. Amióta pedig Kányádi Sándor egy írói albumban megvallotta, hogy ő „csupán“ íródeákja édesapja igazmondó szavainak, azóta nemcsak az volt a fontos nekem, amire Kányádi apó esetleg rábólinthat: „na, ezért tényleg nem volt kár a drága papiros“; azt kezdtem vizsgálni, hogy vajon mi lehet az, amiért csóválná a fejét: „kár annak a papír, aki nem tudja megművelni.“

E miatt késlekedtem volna? A fejszóválásaitól tartva halogattam vajon a személyes találkozást? Ha így történt, akkor ugyancsak sokat veszítettem vele. Magyarázhatnám persze a sokféle szólító kötelezettséggel, az újságrással járó kap-

kodással, szertelenséggel — de jól tudom: nem ez a lényeg. A lélek — a szellem? — másképpen járja útjait, mint az ember. Meglehet, hogy valami alkati fogyatékoság is közrejátszott e késlekedésben: akikről tudva tudom, hogy valamennyire is számon tartanak, akik számára írásaim valamit is jelentenek, épp azok előtt vagyok a legfeszélyeztetettebb. Mintha attól tartanék: nehogy aprópénzre váltsam azt az erkölcsi tőket, amit írással csak gyarapítani szeretnék.

Az erőn feletti küszködés értelme

Előbb egy Székelyudvarhelyről — „a városból” — hazatérő fiatalasszony igazít útba, majd néhány Kányádi-vers segít — *A mi utcánk*, az *Öreg kút az utca szánán*... —, hogy további kérdezősködés nélkül is rátaláljak Miklós bácsi portájára. Bizonyára nem véletlen, hogy a *Fától fáig (1955—1970)* című gyűjteményes Kányádi-kötet nyitó verse éppen *A mi utcánk*. Tanúsítja: bár a költő megjárta már a történelmet, hogy honnan indult, percig sem feledte. Nem a megrekedés szimbólumaként kér helyet magának a versben ez a kis zsákutca, hanem épp ellenkezőleg: olyan általános emberi értékek foglalataként, amelyek birtokában az egyes beszéd-költője utat találhat mindenkire. Mert a tisztesség és becsület földje ez, ahol „még a sár is tiszta”. Ahol még a kövek is oly nagy becsben vannak, hogy verskellékként erkölcsi példázatnak állítanak emlékművet. Mielőtt benyitnék a kapun, egy „bestelen kő” előtt — mely nem azért került ide, hogy vasárnap délutánonként jó ülés essék rajta — azon tünődöm: vajon mibe kerülhetett Miklós bácsinak az erkölcsi példázat kiküzdése és megtartása? Vajon milyen felismerések irányították élete során tetteit, hogy értelmét látja még az erőn feletti küszködésnek is?! De sok időm nem marad a latolgatásra, mert amint benyitok, hirtelen ugyanaz a látvány villan elém — ma sem tudok szabadulni a felismerés erős érzelmi felhangjaitól —, ami számomra oly ismerős az *El-elsukló énekből*, Kányádi Sándor lírájának egyik, csúcserőtelmes képviselő darabjából. A költemény hőse áll előttem, amint éppen „viszi / élelmes pulykafiak, zsörtölődő / malacok közt az igét”. És ekkor már záporoznak, csattognak a kérdések: „De mi az ég haragjáért kell / még most is ezt a bestelen követ, / szinte élete árán, ide cipelnie! / Inkább az egészségével törődne. / Kész a ház, az unokákat is / kiszolgálja. Miért, kinek? // Nem volt elég a kőből? Piramist, / kőhegyet, kőegyet rakhatna isten / abból, amit eddigelé / kapa alól, / kasza alól, / eke alól, / kerék elől, / árokmartról, / patak-ágyból / rakásba, szekérbe dobált, / saroglyára emelt!”

A kapunyitásra ugyan felém fordította volt a fejét, de mintha mi sem történt volna, vágja tovább a répalapít. Elhúzták a delet, az aprójószágnak ennie kell. Minden egyéb mellékes ebben a pillanatban. Mint ahogy a frontvonalban, a becsapódó gránátok közt is az volt számára a legfontosabb, hogy idehaza a földek bevetetlenül ne maradjanak, s a fia, ha tud, menjen iskolába. Mert ez az élet megőrzésének és továbbvitelének a biztosítéka. Közelebb megyek hozzá, köszönök, és bemutatkozom. Erre leteszi a kezébe, felegyenesedik, tetőtől talpig végigmér, mint egy Veres Péter: vajon mennyire illek bele abba a képbe, amit az évek során kialakított rólam. S mielőtt megszólalna, az öröm kicsikóit futtatja végig a követ termő udvaron.

-- Hajnal a mezőn — hallom, és nyújtja is a kezét nyomban. Fél perc múlva pedig — miután meggyőződött, hogy szavai a kívánt irányba hatottak (én meg arról, hogy nem a nevek, hanem cselekedeteik alapján tartja számon az embereket) — a Kodály-parafázis következik:

— Nem lehet boldog az az ember, akinek nem öröm a zene...!

Otthon vagyok.

Az első kérdése: még mikor jövök? A második: ha már itt vagyok, ugye, maradok legalább pár napot? A közeli vonatindulás hallatára beáll ugyan egy kis szünet, de a következő pillanatban már tessékel befelé: olyan rég nem beszélte ki magát senkivel, használjuk ki gyorsan ezt a kis időt. Véletlenül tudom, hogy két nappal előbb járt otthon a fia. Olyan rég volt az, mintha nem is az idén történt volna. Ellenben az utolsó tíz pengőjét csak az imént adta át egy vöröskeresztes nővérnek — Józsa Magdus a neve, s 1944 végén történt Veszprémben —, hogy szerezen valamilyen hangszert vele. Minek az magának, hurrogták le a többiek, hisz énekelni sem tud tisztességesen?! Amire újból áttüzesedik a hangja a replikától: olyan erő lakozik az énekhangban, hogy az a legnagyobb kétségbeesés és nyomorúság közepette is a szívárvány hátára emelhet bennünket. Térül s fordul, és már hozza is a megsárgult tábori lapokat: önkéntes folklorgyűjtői buzgóságának dokumentumait. Mert Józsa Magdussal lejegyeztette azokat a népdalokat, amelyek a gyakori bombázások ellenére is életben tartották őket. Azt a tíz pengőt hát most

sem tartja kidobott pénznek: egy olyan nagy táborban mindig kell hogy akadjon valaki, aki tud bánni a hangszerral...

Pillanatokra magamra hagy, amíg kenyér, szalonna, túró és bor kerül az asztalra:

— Igya, mert a saját pincém bora! Az egyik ügyes ember a regátból hozott szőlőt, egy mázsát én is megvettem, a vejem kisajtolta...

Ezalatt azt próbálom felidézni, hogy vajon mit írhattam abban az 1970-es cikkben, amelynek címét — egy hunyorítás kíséretében — valósággal a kezem ügyébe helyezte: eddig gondját viselte, de a továbbiakban gazdálkodjam ismét én vele. Mert sosem lehet tudni: ha még jövök, megtalálom-e? Mindazzal persze, amivel ő megtette. A szerkesztőségi kötelezettség sok mindent előír a magamfajtanak, de a szóban forgó cikket nem penzumként, hanem benső törlesztés gyanánt írtam meg a falusiak hetilapjába. Hogy az aratók egyre apadó szektája ki ne tagadjon magából. Ezt érezhette ki Miklós bácsi is belőle: nem a hajcsárindulat állított a hasáb élére, hanem a meggondolkoztatás igénye. Hiszen az aratáshoz való viszonyulásban mindig a földművestársadalom közérzete jut kifejezésre. S aki ezt kellő mélységben érzékeli, az nemcsak a jelent tudja értelmezni: az aratási készülődésekből rálátni a jövődre is. Nem elég tetszetős elméleteket kerekíteni az elidegenedés világmeretű jelenségéről: legyen bátorságunk a lábunk elé is nézni. A paraszti életformaváltás is vet fel manapság nálunk olyan nagyságrendű kérdéseket — Marin Preda egy egész interjúkötetben taglalja ezeket —, hogy ezekből kiindulva el lehessen jutni az emberiséget foglalkoztató gondok számbavételéig. Épp eleget halljuk, tapasztaljuk — bár még mindig nem a kellő összefüggések közt érzékeljük —, hogy a földműves ember is kezd elidegenedni munkája tárgyától: a földtől. S hogy iratlan törvény lett: bármi lehet, csak a föld mellett ne maradjon, csak földműves ne legyen a gyerek. Amivel épp azok érthetnek a legkevésbé egyet — ha sorsukat egyetemesebb összefüggések közt szemlélhetnék —, akik a körülmények hatalmát ilyen szokatlan hatású törvénné szublimálták. Hiszen létkérdésünk, hogy valamennyiünket — földműveseket és minden rendű és rangú műveseket — megtartsion szeretetében ez a föld.

„Felháborodtam mindenki bajáért“

— Úgy felháborodtam mindig mindenért, mintha a világ dolgaiért én volnék a felelős... A minap is nem hozzám jöttek az emberek? Csináljak már valamit, mert a borjuk úgy bögnek a hízaldában, hogy emberi fül nem bírja azt elviselni. Pedig jó pénz adnak értük az olaszok... Dr. Nagy Miklós kéne hogy eljőjjön egyszer már ide, biztos, hogy egykettőre rendet teremtene. Megvették a drága kaszálógépet 14 000 lejért: egy hónapja odakint veri az eső a ciheresben...! *A kaszálógépet nem azért vesszük, hogy az eső verje* — Nagy Miklós cikkében aláhúztam ezeket a sorokat, és elküldtem az elnöknek...

— Ilyen jól ismeri dr. Nagy Miklóst?

— Hogyné! *A Bivalytenyésztésből*, a *Háziállatok takarmányozásából*, a *Pillantás a világ mezőgazdaságára* című igen tanulságos könyvéből. A *Falvak Népe*ben megjelent írásait is félre szoktam tenni magamnak. Nagy tudományos emberünk ő nekünk. Csak figyelnének többen a szavára.

Türelmét veszti — mondja — mindenért, ami manapság csak „apróságnak“ számít, amire olyan könnyen legyintenek a legtöbben. Egy-egy rossz vetés vagy szántásban hagyott véték láttán valósággal fizikai fájdalmat érez; s ez az érzés nem kíméli törődött, betegségekkel küszködő testét akkor sem, ha írásban észlel hasonló véteket:

— Nem tudom, hogy osztályozzák a szerkesztőségben a cikkeket, de az utóbbi időben sokan 1-est, 2-est, 3-ast kapnak tőlem...

— Az 1/c-t jobban fizetik például, mint az 1/a-t...

— Én 100-ast szoktam írni arra, amelyik a nép szívéhez szól, és hasznára van az emberi gondolkodásnak...!

Könyvei teletűzdelve papírszeletkével, újságszegélyekkel. *A Pillantás a világ mezőgazdaságára* különösképpen. Mintha valamilyen előadásra lenne előkészítve. Am az újságszegélyek sem állnak üresen. Ilyen feljegyzéseket olvasok: „1970. szept. 4-én egy igazi rossz eljárásra világított rá Ferencz S. István író a *Hargitában*, ezzel a címmel: *Ha ezt tudtuk volna...*“

— Aki csak olvas, attól könnyen elrepül a szó, cserbenhagyhatja az emlékezete, s épp akkor nem lesz keze ügyében a jobb sorsra érdemes gondolat, amikor

a leginkább kellene. Aki olvas és közben jegyez, annál biztosabban megmarad... A fogságban úgy hívták: megyebíró. „Örökké ír a megyebíró” — mondták. Feljegyeztem a velünk történt dolgokat. Más papír nem volt, hát tábori lapokra... Még istállót is olyant akartam építeni, hogy a tehének faránál újságot olvashassak.

Mindent a legnehezebb földműves munkákhoz viszonyít: a szántáshoz, a kaszáláshoz, az erdőléshez. Értéktudatának központi rendezőelve: a munka. A tisztesség és becület fogalmának nála ugyancsak a munka a színvonal. Nem tanítjuk meg tisztességesen dolgozni a gyermekeket — ezen zsörtölődik naphosszat. Úgy nőnek fel, hogy kaszálni sem tudnak. Rossz rájuk nézni, ha netán mégis szerszámot fognak. Nem a gyerekekre, hanem a szülőre haragszik ilyenkor, arra, aki — „ahelyett, hogy tisztességre nevelné utódát” — még azzal biztatja: vigyázz, kisfiam, ne dolgozd agyon magad! A szellemi munka ugyancsak kín, gyötrelm annak, akinek ebből kell megélnie és másokat éltetni, de milyen szellemi munkás válik abból, aki még a mindennapi gondok legyűrésében sem szerez kellő jártasságot?! Hisz mégiscsak könnyebb ezekben tiszta helyzetet teremteni, mint eredeti gondolatokért megküzdeni. Akit már gyermekkorában úgy nevelnek, hogy a nehezségektől megkímélik, az életben aligha boldogul az.

— Ej, ha Sándort hibában értem volna annak idején, nem is tudom, hogy mi történt volna velem...!

Úgy mondja ezt, hogy el kell tűnődnöm azon: vajon akkor kinek kötötte volna a lelkére az alábbi kaszás-történet tanulságait:

„Rólam is majd emlékezzél / megvizült hátamon az ing / mint a bűjdosó kossuth lajosén / mikor a törökhöz folyamodott / megvizült hátamon az ing / olyan úgy beszédet vágtam ki én is / rossz lábom a kapunyílásba vetve / nehogy becsaphassa az orrom előtt / mert akkor oda az egész virrasztás / égen volt még a / hajnalcsillag amikor / odaültem a kapujába / nehogy elszalasszam ma is / megvizült hátamon az ing / akár a szegény kossuth lajosén / fél kezem a kapukilincsen a másikkal / botomat szorongattam mint a torkomat / a visszanyelt szavak / finomnak kellett lennem / különben nem érek célt / s ott rothad az a kicsi rossz szénám / akárcsak a tavaly a kicsi rossz / szénám amit a tagútban kaszáltam / a tagútban harmadában amit régebben / nagyidő elleni harangozás fejében / a minden háztól kijáró kupa / búza mellé ingyen jussolt a / falutól a harangozó / megvizült hátamon az ing / amíg kértem a mérnök urat / adna egy fogatot / arat a nép / mindenki a mezőn / áll az iga / ingyen eszik a ló / közérdek is hogy az a kicsi rossz / széna fődél alá kerüljön / a harmada csak az enyém / a harmada / majd meglátjuk úgy dél felé / hé-te-hé hé-te-hé / sulhintotta felém a szót / úgy dél felé / hogy suhant volna válaszul a bot / de akkor oda a cél a kicsi / rossz szénám hé-te-hé csavarni / lehetett volna az inget a hátamon / mint a szegény bűjdosó kossuth lajosén // ott égje el a tűz / vagy ott rothadjon ítéletnapig // s már nem is a lába / a botja hozza / az én hetvenen túli / földig alázott / édesapámat“ (Részlet a *Halottak napja Bécsben* című poemából).

Az elhanyagolt gyümölcsfák ...

„Írtam 1977. jan. 16-án: Újév napja világos volt. Vízkereszt vizet eresztett. Hó nincs, fúj a szél, a juhok még kijárnak...”

„A tegnapi jól dörgött: a nép azt tartja, hogy ilyenkor jó termés lesz.”

„A mai tudomány is azt mondja, hogy a régi tapasztalatokat tiszteletben kell tartani.”

„A cseresznyefák virágzását rossz idő találta 1977 áprilisában. De azért harmadtermés lett volna, ha van, aki megőrizzé a kártevő rovaroktól, kártékony madaraktól. Ezek azonban június 20-án olyan erőszakra vették magukat, hogy mind egy szemig leették. Máskor nem így lesz, ha megleszek, de ehhez reményem semmi. Az elhanyagolt gyümölcsfák mi vagyunk...”

Panaszolja, hogy testét — hetvennegyedik évét tapossa — tizenháromféle nyavalya szaggatja. Nappal még eltelik valahogy, de éjjel... Sem aludni, sem olvasni...

„Csont és bőr. / Kirojtosodott idegek. / Nyílt áramkörök. // Bal lábfejét akna tépte. / Bottal biceg, kopott térde — megbicsaklik olykor-olykor / követ termő udvarunkon. // Minden időváltozáskor / mintha vész, mintha ráspoly, / isten életlen baltája / venné csontjait munkába. // Koponyásodó fej. / Csiszolt idő. // Szemgödre barlangjaiban / Prométheusz csintalan unokái / ugrándoznak a lopott tűz körül.”

— Egy szép napon a lámpa kialszik, s maga még élni fog — mondta az udvarhelyi szemorvos.

Látása annyira meggyengült, hogy nem tud már olvasni — ez a legnagyobb bánata. Mert őt a könyvek tartották életben.

— Sokan semminek tartják a könyveket is. Azt hiszik, úgy könnyebb, ha nem töltik meg hiábavalóságokkal az agyukat. Még álmomban is azt az álmodt, amelyikben a könyvekkel foglalkozom.

Könyvet mindenkinek!

— Könyvet mindenkinek! Könyvet mindenkinek! Szép könyveknek szép könyvszekrényt! Olyan a ház könyvek nélkül, mint az ember lélek nélkül!

Legalább fél évszázada hirdeti a maga körében azt a gondolatot, amiért az UNESCO az 1972-es esztendő a könyv nemzetközi évének nyilvánította. A könyv az ő istene, az értelem. Az első világháború értelmetlensége — amikor minden vágya az volt, hogy tanulhasson — az édesapja helyébe állította: az eke szarva mellé.

— 1904-ben születtem... A harmadik osztályt sem jártam ki, amikor a pap-tanító kihirdette: aki olyan sorsban van, mint én, annak nem kötelező az iskola. Tizenkét éves koromban már két tehénnel gazdálkodtam...

De a könyvet nem tudta kivenni a kezéből semmiféle emberfeletti hatalom. Ezért írta 1945 telén — Coburgban kelt tábori lapon — a fogságból haza: minden ott pusztulhat, de ha hiszel magadban, fiam, menj iskolába!

— 1944. augusztus 2-án indultunk Székelykeresztúrról a frontra. Sándort láttam magam előtt végig meg a kicsi leánykámát: ott álltak mezítláb, amikor búcsúztattak...

Tudja, hogy köszöntünk egymásnak a harctéren és a fogságban? Adjon isten életünkre való időt. Nahát, '46-ban csak hazakerültem, s az első kérdésem az volt:

— Hol van Sándor?

— Odavan fuvarozni.

Estére aztán előkerült ő is:

— Hát, te Sándor, mezítláb hagytalak itt s mezítláb talállak.

Ajánlottam, hogy legyen mesterember.

Ősszel elmegyünk az erdőre, s azt kérdi tőlem:

— Hát akkor mikor megyek inasnak...?

— Akár ebből a helyből is elindulhatsz — mondtam.

El is indult. Másnapra itthon volt.

— Beiratkoztam, de az iskolához pénz is kellene...

Hazajöttem tojásért — ez lehetne a címe annak a könyvnek, ha Sándor egyszer már megírná, hogy mi mindenen ment keresztül abban az időben. Szorítottak a beadásért. Mindenért nagy baj volt. Olyan cudar körülmények közt nőtt fel, hogy rossz érzés fog el még ma is, amikor rágondolok...

„Halhatatlanságot fuvarozó“ papírszeletek

Nem tudom kihagyni a kérdést: írt-e valaha is verset? Nem, nem írt; olvasónaplóba illő feljegyzéseket viszont egy életen át. A verseket különben sem írni kellene, hanem *élni*. Mert az az igazi vers, amelyik akkor születik, amikor az élet továbbvitele valamilyen oknál fogva lehetetlenné válik. Ó: élt. Vagyis: küzdött. Az értelmes élet ígézetével megáldva emberhez méltó életvitel kialakításáért küszködött. Aligha hihető, hogy csak a saját érdekében. Bizonyára a kultúrával való bensőséges kapcsolata teszi: ő azt is tudja, amit környezetében mások még csak nem is sejtjenek. A megrendült értéktudatú faluközösségnek, hogy továbbra is történelmi teherbíráásra alkalmas *közösségnek* lehessen nevezni, általános emberi értékeit megőrizve, és az együttélés formáit tökéletesítve, magasabb fokú éleleteszményt kell követnie.

Kéznel van-e — kérdem — az olvasónaplója? Szükségünk lehet rá, hiszen kevesen vannak, akik ilyen jó gazdái lennének mások továbbadásra érdemes gondolatainak. Könyveket vesz elő a már ismert — „halhatatlanságot fuvarozó“ — papírszeletekkel. Tamási, Móricz, Zaharia Stancu gondolatai népesítették be a minden-napjait — ezt veszem ki a szavaiból, de a felsorolást hirtelen abbahagyja. Kutyal-kodik az emlékezet — mondja rosszállóan. Majd újra nekiiramodik, mintha valami nagy terhet kellene felcipelnie egy tetőre, s a következő megsusszanáskor már tudom: talán nincs is olyan nép, amelynek szellemi nagyjai fel ne keresték volna őt Nagygálfalván. Le kellene gépeltetnie ezeket a feljegyzéseket — biztatnám

Miklós bácsit. S hogy ne maradjon csak a biztatással, magam látok hozzá a munkához.

1969. febr. 20.: Az igazság szükségszerűen mindig azé, aki osztogatja. (Liviu Rebreanu)

1970. jan. 31.: Magamat vendégeltem meg... Vásárban is áldomást iszik a gazda, hát még, amikor egész életét elcseréli. (Beke György)

1972. febr. 20.: Csak a bőségben mutatkozik az emberi szív a maga igazi mivoltában, és ritka az az ember, aki minden körülmények közepette megőrzi igazi arcát. (Ioan Slavici: *A kincs*. Fordította Lőrinczi László.)

Dátum nélkül (Dr. Kahána Ernő *Az orvosé a szó című* könyvében). Diderot francia író majdnem 200 évvel ezelőtt azt írta: Az az ország, amelyik a földművest nem teszi érdekeltté a mezőgazdasági termelésben, menthetetlenül koldusbotra jut.

Ugyancsak dátum nélkül: Mivé lesz az ember, ha remény nem éltetné? (Liviu Rebreanu)

Utolsó kívánság

Nem kis bölcsesség, józan értelem szükséges ahhoz, hogy az egyes ember a körülmények hatalmán felülkerekedhessék; hogy munkás élete példájával — ha szükség mutatkozik rá, még halálával is — új törvényt szabhasson. Kányádi Miklós bácsi, úgy tűnik, végigszenvedte a felbomló paraszti világ minden kínját, de minden tetteivel, indulatával, gondolatával annak az értéktudatnak a tűzhelyét táplálta, melyről mai világunkban csak emberségünk feladása árán mondhatnánk le. Élete nem volt értelmetlen — emberségből példát mutatott —, tehát a halála sem lehet az. Amikor a feljegyzések közt rábukkantam az egyetlen gépelt lapnyi írásra, amelynek Kányádi Miklós a szerzője (*Kányádi Miklós utolsó kívánsága arra nézve, hogy milyen legyen a temetése*), az első gondolatom az volt: vajon nem követtem-e el valami szentségtörést azzal, hogy kézbevettem? Hiszen olyasmiről van szó, ami csakis a családtagokra tartozik. Megnyugtat, hogy nemcsak rájuk. Sokkal tágabb közösséghez kíván szólni benne, a meggondolkoztatás igényével. Hogy a másolással ne töltssem az időt, megengedi, hogy magammal vigyem. Arra kér csupán, hogy mielőbb adjam át Sándornak:

„ÉN, KÁNYÁDI MIKLÓS, 1976. január 13-án felkerestem lelkipásztoromat, és arra kértem, hogy írja le utolsó kívánságaimat, melyeket temetésemről már régebben elgondoltam. Éveken keresztül fontolgattam: vajon helyes-e, amit akarok? Bármire gondoltam, mindig visszatértem előbbi szándékaimhoz — és azokat helyénvalóknak találtam. Gyermekeimmel ezeket már évekkal ezelőtt közöltem. Bizom gyermekeimben; hiszem, hogy utolsó kívánságaimat teljesítik, és temetésemet akaratom szerint rendezik. Szerény temetést akarok, mert együttéreztem a háborúban elesett bajtársakkal, de szerettem és embernek néztem azokat is, akiknek nem járt ki a temetési pompa. A mások gondolkozása, véleménye nem szabad hogy befolyásolja gyermekeimet, sem temetésemet. Ezért kérem és meghagyom, hogy temetésem a következőképpen történjen:

1. Temetkezési helyem édesapám ölében legyen, a kertben.
2. Koszorút koporsómra és síromra ne tegyen senki.
3. Temetésem után evés-ivás ne legyen, ennek helye a disznó halála után van, nem az én halálom után.
4. Zenekar sem koporsóm mellett, sem a síromnál ne muzsikáljon.

A fentieket azért íratam le, hogy örökre megmaradjanak; hogy az élőknek jó példát adjak; hogy életük értelmét ne a külsőségekben, lakmározásokban keressék, hanem az emberségben, tisztességben, szerénységben — az élők megbecsülésében. Az élet megjavítását akarom, nem a halál kidiszítását. Életet és nem halált akarok, ennek megfelelően:

5. Kívánságom az, hogy síromon virág nyíljon. Ennél szebb tiszteletet nem akarok, nincs is! Úgy gondozzák síromat, ahogy én gondoztam az édesapám sírját. Nagyalambfalva, 1976. január 13.

S. k. aláírás“

Időtlen példázat

Nézem az órám, indulnom kell. De még egy kérdés néhány percig visszatart. Feltűnt ugyanis, hogy egész beszélgetésünk alatt még csak célzást sem tett Miklós bácsi arra, amire pedig titokban bizonyára büszke: azért mégiscsak volt foganatja, s nem akármilyen, annak a Coburgból küldött tábori lapnak:

— Soha senki előtt nem hivalkodtam azzal, hogy az én fiam költő! — kapja fel a fejét indulattal.

Hogy milyen messzire látszik el az, amit a két Kányádi az életben csinált? Kész a monumentális portré. Időtlen emberi vonások rajta. De nem attól válik döbbenetes hatású költeménnyé az *El-elcsukló ének*, mert a költő az édesapjának akar emléket állítani vele. Pedig minden mozzanat, amiből építkezik, tárgyszerűen valóságos, és életrajz szerint is hiteles. Ugyanaz a viszonyulás válik nyilvánvalóvá a költeményben is, mint amire — eljövetelemtör — Miklós bácsi figyelmeztetett. Minden eredendő bensőségesség ellenére teljesen esetleges az, hogy ők egymáshoz tartoznak — és egymást építik tovább az időben. Az számít csak, hogy ennek a léleknek a drámája — a konkrét életösszefüggésektől függetlenül is — mennyire egyetemes érvényű összefüggéseket világít meg, miként sugározza — a költő tollán immár időtlen példázattá válva — a körülmények hatalmát elszenvadó és mégis értelmes emberi élet lényegét: a küzdelmet.

A lélek egyensúlyáért, az emberség elvének a megmaradásáért.

„Csont és bőr. / Kirojtosodott idegek. / Nyílt áramkörök. / Koponyásodó fej. / Csiszolt idő. / Szemgödre barlangjaiban / Prométheusz csintalan unokái / ugrándoznak a lopott tűz körül. / Tücsök cirpel, pillangó szállong / a szemgödörök alig kapaszkodó / bokrai közt. / Délutánok nyugalma / honol a homlokon. / De bennebb, a láthatatlanban, / sasra vár türelmetlenül / a megkötözött: kéz a kín. / Vér kering már a láncban. / Zene a csörrenés. / Amputáció lenne a szabadulás. // A ló s az eb beledöglének, / az ember beleszokik.“

A kiskapu már rég becsukódott mögöttem, mégsem megyek el egyedül tőle. Kíséretül mellém szegődik a hangja:

— Adjon isten életünkre való időt mindnyájunknak!

1978. április

KÁNYÁDI SÁNDOR

MÁJUS

dulakodásban szétrugott tüzek
füstje esípi a szememet
ítéletidő záporába fulladt
tüzek füstje mardossa torkomat

tehetetlen két tenyeremmel
milyen szánnivalóan
gyámoltalanná maszatoltam
valamikori elszánt arcomat

ÚJSÁGOLVASÁS KÖZBEN

egyesületek alakulnak
társaságok sőt akadémiák
fognak össze egy-egy
kiveszőfélben lévő
fű fa virág madár
sőt rovar védelmére
jó volna gondolom
jó volna ama füvek fák
virágok madarak
sőt rovarok
családjába tartozni

E versek közlésével köszöntjük az ötvenéves Kányádi Sándort.

A VILÁG HANGJAI

Csönd kellene. Hadd legyen hallható,
mint más időkben, hogy ropog a kályhában a fa,
s ünnepi kopog a tóka
a falu templom-udvarában,
hadd legyen hallható: ég a lámpa,
és állnak a jelenben a tárgyak,
az asztal, a szekrény, a szék,
a magas, sápadt virág a sarokban,
s hallható legyen a költő gondolatainak
lírai, kecses suhogása...

Csönd kellene,
és késő kellene, hogy legyen,
gondoljunk persze a szeretőinkre,
álmodozunk állandóan egy ausztráliai házról,
pirinkó, zöld-befutotta, meghittség-előzönlötte
házról, szerény, apróka házról
álmodozunk, színes-lenyomat-házról,
áhitatos, patriarchális, tornácos
házikóról Ausztráliában,
vagy egyenesen Argeş megyében,
avagy, óh, uramisten,
Neamţ megyében!...

Szerettem volna, ha csöndesen elbeszélgetnénk,
keressük figyelmesen a szót,
ráérősen, oktatólag,
meg-megforgatva, elejére s visszájára,
meg-megkoppintva gondosan, fogaink élén
próbálva aranyát,
s megnézőn fogait, elvégre
nem ajándék ló...

De hát nincs idő és nincsen csend,
nincsen felejtés,
hanem hatalmas, végzetes szél fú,
másodpercenként ezer kilométeres sebességgel,
ez a vihar röptében letépi a kalapok alól
a fejeket, és lesodorja őket
keresztutak porába; orkán;
hatalmas hullámokat kavar,
elviselhetetlenül dülöngél rajtuk
golyóbisunk...

Ah, nem! nyilván
ez nem kéjtutás,
nyilván nem lobogtathatjuk kedvünk szerint
egymás felé zsebkendőnket, lelkünket,
a kozmikus század embereinek, akik vagyunk,
megrendítően érzelmes gondolatait,
megrendítően vakmerő gondolatait nem lobogtathatjuk,
nem! és még egyszer: nem!

Kénytelen leszek tehát ezért
egy időre visszafordulni utamból,
kénytelen leszek egyelőre lemondani
elragadó kirándulásaimról a holdra,
kénytelen leszek ezért hozzátok fordulni —
nem holmi szédítő suttogással,

nem az emberi csodálkozás megszokott kis kiáltásaival,
zseb-sikolyokkal,
hanem talán egyenesen egy szónoklattal,
nagy szavakkal (és persze, túl sok szóval),
nagy és nem becézett szavakkal, vérző szavakkal,
nem lesznek mindig válogatott és gondosan fényesített szavak
lángból zúgva kitörők,

nagy meghökkenés lenyűgöző sugarában,
súlyos nyugtalanságban.

Kénytelen leszek ezért
nagy pert indítani a Föld ellen,
amelyben belekről lesz szó,
belekről,
belekről...
amelyben tuberkulóziról lesz szó
(német k-val!) és könnyekről,
gyertyákról, dicsőségről meg vérről,
földről, fényről és veritékről,
amelyben rólam lesz szó, tisztelt uram,
a műrost-termelésről
és talán az apokalipsziszről...

Akkor pedig, tessék,
hadd támadjanak fel az emlékek,
idézzük meg az idők keceses szellemét,
a történelmet idézzük,
a napot,
az erdőt,
az anya érdes, édes tenyerét,
bátyám sápadt és időnek előtte
ráncos homlokát — tisztviselő
a nagy kőolajipari cégnél —
idézzük meg az éjszakát,
a francia vasúti hidakat
és 1942 telét
és New Yorkból a Szabadság szobrát,
idézzük meg az öreg, vörös Volgát,
és jó kartársam,
Haimovics Mandy emlékét,
Jézus Krisztus elvtársat
és elkerülhetetlen tintatartómat...

Ahó, ahó, ti tarka műzsák,
ti éhes műzsák, bűnös műzsák,
ahó, ahó, ti szagos műzsák,
ostoba műzsák, bűnbánó műzsák!...

— A SZÓ AZ ELSŐ SIRATÓASSZONYÉ!:

„Dögök meg gödrök. Hús. Fekélyek.
Nyitott sebek. Zsigerek. Vér.
Szétroncsolt hús. Bél. Tört kezek.
Kezek. És fél kezek, fél lábak.
Szemek. Üres szemgödrök. Fejek, törzs nélküliek.
S törzsek — fejtelniül. Vér. És ember.
Szétzúzott csontok. Rácsos csont-dobozok.
Csont-kosarak. Üres dobozok. Fehérek.
Csontgolyók. Fehérek. Égettek. Porcok.
Csigolyák. Emberek. Elmeszesedett csontok.
Több csont, mint kő
szerte a világban. Alig-alig törnek keresztül rajtuk
a füvek, virágok... Csontok“...

— A SZÓ AZ ÉRZELMES FELEDÉKENYÉ:

„Gyerekek, gyűjtsetek ócskavasat,

gyűjtésük össze az összes ócskavasat, beleértve a patkót, a döglött lovak valamennyi patkóját. Szép játékszereket gyártunk majd, tankokat, ágyút, rakétákat... Ne feledjétek a patkókat, a patkókat!"...

— — — — —

— A SZÓ AZ ERDŐT ILLETI MEG!:

„Az éjszaka csöndes és hűvös magvából hirtelen lecsaptak rám és előzöltek a lágok, hömpölygő ólom, bádog, furesa, óriás, tűztojást-hordó madarak. A fenyők, a nyírfák, a bükkök égtek szálegyenesen, jajjal, nagy ember-sikolyokkal, ami nem vall a fák természetére...

Aztán az emberek özöne; égtek a fájdalom tüzeiben, s bizodalommal vetették magukat zöld, megmentő hullámaimba. Millió tüdőből fújtam rájuk nedveimet, az égbolt veres sütőjébe. Az emberek, ügyetlen, elszokott vadak, odukat kerestek...

Azután olykor-olykor kimentek a vasútig, a közeli városig s boldogan tértek vissza vértől nyirkos kézzel, s meleg örömük hosszan belerezgett esténként dalaikba. Suttogva, tűnődve daloltak, fegyvereikre hajtották homlokuk, rólam énekeltek s a nagy folyó vizeiről, a kékszemű asszonyokról és a vasúti pályától mindig vértől piros kézzel tértek vissza, mind kevesebben tértek vissza, míg végül csak egy gyermek maradt, sárga hajú, félpucér, véreskező gyermek...

Farkasaim megkegyelmeztek neki, medvéim messziről, szelíden nézték, míg egy reggel meg nem érkezett egy sárga hajú, vasba öltözött gyermek, vörös kezű gyermek, és álmában megölte — amit az én vadjaim meg nem tesznek"...

— — — — —

— ÉS SZÓL AZ APOKALIPSZIS ÉNEKESEI:

„Az első világháború nem volt eléggé világháború. A második világháború nem volt eléggé világháború. Most több az esély. Nyolclábú békák születnek és születnek agy nélküli gyermekek. Keressétek fel teljes bizalommal Stronciumbád fürdőhelyét! Forduljatok bizalommal a Stronciumpalace szülészethez! Csakis a stronciumbergi valamint stronciumgrádi árumintavásáron szerezhető be teljes bizalommal a gyertya! De szeressétek egymást, amíg van idő, minden jót, s esetleg egészséget! Hallgassatok meg, hangom erős, fiatal vagyok, szép és erős, magas lóra, a kétségbeesés

nyergébe ültem. Szeressétek egymást, míg van rá idő! —
nem mondhatom itt ki nektek az igazi szót,
a szép, erős szót, lihegve ezt súgja egymásnak
csödör és kanca, kakas meg tyúk,
a bika és a tehén — de az istenre kériek! szeressétek egymást,
míg van idő rá: szépen és erősen!
Rohanvást, hullámokban vessétek el magvatokat,
a végső örömet üvöltve!
Mondom, míg van idő, szeressétek egymást! —
Halálfélelmükben, hátukban tüvel,
a lepkék lepetéznek.
A Nemere iszonyatában, a virágok elszórják
utolsó magvaik. Fiatalok, hatalmasak és szépek,
szeressétek egymást kétségbeesetten, míg van rá idő,
maradjon nyomotokban, kilővellt sugarakban
a termékeny, habzó szerelem,
mint a tűzoltó fecskendők
életmentő magömlései! ...
Szeressétek egymást, míg ...“

— „Bocsáss meg neki, Uram, mert nem tudja, mit beszél!
(szól a FŐPAP) Az igazat mondom néktek:
Az Isten teremté a világot, és az ember
teremté az Istent ...“

— „Tévedés! Hazugság! ...“ (szól
a FŐ FORGALMISTA,
s keverednek a hangok. Hangzavar.)

— „Csönd legyen, kérem! ... (az
EMBERFELELOS szól)
Csak rendre kérjétek szót!
Beszéljünk az emberekről. Mi emberek
hallatlanul sokat fejlődünk. Mi emberek
a XX. században vagyunk. Fiatalabbak vagyunk
az erdőknél meg a köveknél,
az égbolt kísérteteinél
s a tengerek s a tüzes, járatlan földalattiságok
kísérteteinél.
De mi megértünk mindent és vezényelünk:
a természetet a hatalmunkban!
A természet például sosem tudott, sosem tudhat
annyiféleképpen tüzet rakni,
amennyiféleképpen mi;
mennyi mindent tanultunk, aprólékos fürkészésben,
azóta, hogy az égi villám
félelmetes-vörös fájáról
első ízben letéptük
az első, félnék ágat!
Hatalmasak vagyunk, mi emberek,
mindenhatók! ...“

Nézzetek fel:

a csillagok között imhol látható a Narancsszínű Bolygó.
Ott emberek vannak. Látnak bennünket. Ők is megmondják nektek,
hogy igazam van. Halló, halló!
Hé, ti ott fent, ti mit tudtok,
jóemberek, jó nitrogén- vagy szilícium-emberek,
mit láttatok, ismeretlen, valószínű lények,
ti, a nagy káoszban keringő, ki tudja miféle fa
láthatatlan levelei,
mit láttatok ti odafentről,
sápadt bolygótokról, amelyet nyilván Földnek neveztek?
Tegyetek tanúvallomást! ...“

— SZÓL EGY HANG A NARANCSSZÍNŰ BOLYGÓRÓL!:
„Ő, ami benneteket illet, nálunk

minden világos. Hosszas kutatómunkával tudósaink megfejtették furesa titkaitokat. Sokáig az a hiedelem uralkodott, hogy füst meg láng évszakaitok, amikor borsözszemek természetes színei mélységesen fölbolydulnak, a láng meg a füst, a lobogó örvények, melyek fényében óriási hegyeitek élebbben csatogtatják veres-kristály állkapcsaikat — sokáig az a hiedelem uralkodott, hogy — közönséges vulkán-kitörések . . .

Most azonban tudjuk. Ragyogó tudósunk, Sávós-B 803, végre kiderítette apró csillagotok bizarr jelenségeit, a vörös gőz és láng és füst hatalmas, fényűző, időnként fölcsapó kitöréseket, melyek olykor 300 pillanatig is eltartanak, máskor csak 100-ig; az utóbbi időben mind kevesebb ideig tartanak, olykor mindössze 5-6 pillanatot, rövid pufogások, s minél rövidebbek, annál erősebbek, irtózatosabbak, egész bolygótok színét átalakítják, a kozmoszba hatalmas, erős gőz-tölésereket lövellnek, kolosszális piros gőz-buborékot, amely a színképelemzés szerint finom, körmönfont szénvegyület, misztikus fűtőanyag, amelynek a ti zavaros és metaforikus nyelveteken az a neve, érthetetlen neve, hogy vér. Most már tudjuk . . .

Ó, a ti furesa, görcsben vonagló évszakaitok, a színek bámulatos dagály-korszakai, amelyek a zöldeskék, áttetsző hajnaloktól (száz, ezer pillanat óta dalolják meg romantikus költőitek) átúsznak a méreg-vörös, kőd-súlyos árnyalatokig, ragacsos-nyirkos alga-tűzig, s amelyek a mi bolygóinkon vészes, általános mész-vesztéséget, homok-ömléseket okoznak, a boruló irodalmi irányzatok föllángolását és kétségbeesett, túlzott W 25-forte vitamin-fogyasztást . . .

Aztán komorló, gyászos árnyalatok következnek: hosszan nyúlik föl fojtó fűstötök, kozmosz-mérgező, vörösen szennyes füst, amelyből lassan kihunynak a fény-töredékek, — sápadt, fehérek, hosszú gomolyagok szállnak még egy ideig, mögöttük szomorú, kísérteties tisztaság, amelyen áttetszik a hamu, pernye és salak: orcátokra kiül az anya-szén, fénytelenül és komoran —ó, szén bizonytalan nemzetsége! — orcátokra kiül színetek lényege és csillagotok megmutatja igazi arcát: egy szem bors a kóosz kíméletlen darálójában! . . . Ilyenkor, miattatok, a képtelen vegyi hírek miatt, miket a térben szerteszórtok, nálunk éretlenül hull le a gyümölcs az ágról, pusztul a virág, mintha tűz-nemere ütötte volna meg, a fák fájón kicsavarják húsa-fosztott ágaitak s fölmutatják a hajnaloknak —

a nagy igazságok, a lényegek égőve alatt,
amelyet mindig ti bontok meg,
ti, meddő, torz, növényi cseppkövek,
kő-göndörületek, —
felmutatják a szilíciumot,
anyánkat, méhünket ...

Ilyenkor

az asszonyok 68 százaléka idő előtt
elvetél, a költők
az elkerülhetetlen vég izalmában,
a hamu és a szén uszító színének bővületében
szenvedélyes, logikátlan, rab himnuszokat zengnek
a kopasz énekesnőhöz, a házak kozmikus hulláihoz,
a császárhoz és az égbolt Nagy és Lényeges Likaihoz,
amik isten néven ismeretesek.
Ilyenkor nálunk újból kitörnek
a szent háborúk a hidrogén és a szilícium között,
amelyek legalább 5000 pillanatra megállítják
útján a bolygót.

Ó, a ti furesa, tragikus évszakaitok,
rettenetes válságaitok a szén
anyagcseréjében — a könyörtelen összeférhetetlenség,
amely minden 100 pillanatban legalább egyszer
kitör hatalmasan, végzetesen,
szénből való agyatok kérge
és bolygótok szénből való kérge között,
amin jártok! ...

Mi haszna aztán, ha később,
szétszórván a föld hamu-héját,
visszatértek zöldeskék, áttetsző
korszakotokba, amelyet századok óta
megénekelnek romantikus költőitek, mi haszna,
ha ebben a boldog évszakban
milliónyi mikroszkopikus lényt látunk
ellenállhatatlan emelkedésben, kecsesen lebegni a kékben,
körbe-keringeni, mint egy szivarka-füstkarikában,
égboltotok üveglapjait törölgetve gondosan,
törölgetni a ködöt, a kormot, a pernyét,
tisztogatni aprólékos, egzaltált buzgalommal
égboltotok üvegét, amely újra
kékes-zöld fészke a boldog,
átkozott szén-magocskának! ...

Mi haszna! ... Megtudtuk, elmondták (kiváló tudósunk
Sávós B 803-as bizonyította!):
agg és agóniás bolygó vagytok,
új Mars! Majd tiutánatok is
titokzatos csatornák maradnak,
melyekre a kozmosz újszülöttei, a nitrogén
vagy a szilícium, vagy az előnytelen szén
mélyéről életre kelt csillagok
millió pillanatot költenek-pazarolnak majd, százezernyi
magasba-szökését a kozmikus gőznek,
leleményes tekervényeket,
hogy megfejtsék kínos haláluk titkát ...
Ez vagytok hát. Egy Vég. Szomorú vég-rezgése
egy nagy, szorgalmas,
tehetséges elemnek, a szénnek,
amelynek végleges eltűnését
nemsokára megkönnyebbülten,
de nagy szomorúsággal is köszöntjük! ...

— „Tévedés! Hazugság! Rágalom!” (szól a FŐ FORGALMISTA).

— „Dögök és gödrök. Csontok...” (szól az ELSŐ SIRATÓASSZONY).

— „Szeressétek hát egymást, míg van rá idő!...” (szól az APOKALIPSZIS ÉNEKESE).

— „Az Isten teremtő...” (szól a FŐPAP).

Hallszik a GYERMEKEK KARA:

— „A házatok a Föld,
megvédjük házatok,
az égen odafönt
örökké szállni fog,
örökké szállni fog!...”

— „Hencegő örültek voltak... (szól a 3866-OS ESZTENDŐ FŐ RÉGÉSZE)
a méheket irtották ki, holott
a bolhákat akarták... A lovak nemes
nemzetiségét kioltották, elrontották
a természet magától értendő egyensúlyát, s nem tudták
helyreállítani. Vadak. A tengerbe dobták
munkájuk gyümölcsét, tengerit, kávé,
hogy biztosak legyenek benne: az éhínség megmarad.
S bárhol tüntek fel angyalok közöttük,
orv, hahotázó golyókkal fogadták őket.
Roppant veszedelmekkel a kezükben járkáltak,
vaksin hasznukat keresték és meghaltak,
meghalt az úton egyik a másik után, hiába,
és hatalmas pusztítást okoztak, és abban
megölték csecsemőiket és anyjukat is...”

— „Hazugság! Rágalom!”... (szól a FŐ FORGALMISTA. Hangzavar).

— „Csendet kérek! (szól az EMBERFELELŐS).

Kérjetez rendre szót!
Beszéljünk az emberekről. Mi, emberek,
hallatlanul sokat fejlődünk! Mi, emberek,
bátor, diadalmas kísérletezők vagyunk —
megvetjük a halált, fajunknak szárnyat építettünk,
emberi talpunk
az ég csillagaira lépett s a szennyes mindenséget
tisztá, fénylő, kezes anyagokká alakítottuk,
miket a természet nem ismert. Kikísérleteztük
a műszivet és a józan, okos eszt,
feltaláltuk az új érzelmeiket és szabályokat,
melyek révén az ember emberré lett, a csücsig emelve
igazi lényegét:
homo homini faber. Mi, emberek,
hatalmasak vagyunk, halhatatlanok”... Stb.

Hallszik a GYERMEKEK KARA:

— „A mai naptól pedig
a Föld jó és szelíd —
Pusztul a háború!
A Földünk él: örökgig!
És virágba borul!...”
Stb.

BODOR PÁL fordítása

Véleményem szerint...

Nem először írom le, hogy aszfalton, pontosabban külvárosi „krumpliflaszteren“ nőtt gyermek voltam, falut csak vonat ablakából láttam. Mégis elég sokat tudtam a föld népéről. Mert olvastam Móricz Zsigmondot. Amikor aztán a negyvenes évek elején, tizenhét évesen Tunyogi Béla barátom házában, a Kolozs megyei Bádok faluban nyaraltam, s becserkésztem a környéket (amelyről Mikó Imre *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című könyvét írta), néhány falusi asszonyban a *Sok kinok asszonyát* láttam, ha a réten kaszáltunk, nekem a *Kaszások a fák alatt* jutott eszembe, élt ott néhány apadó vagyonú földbirtokos, velük kapcsolatban *Az úr a tornácán* ötlött fel emlékezetemben, s valamennyi duhaj legényben Türi Danira ismertem.

Ma is így vagyok; a falusi embert félig-meddig most is a Zsiga bácsi szemével nézem. S azt hiszem, valamennyi parasztábrázoló írónk munkáján kimutatható a móriczi jegy. Hogy ő is vett át Jókaitól, s tanult Gárdonyitól? Akármennyi igazság is van ezekben a „rábizonyításokban“, tagadhatatlan tény, hogy irodalmunkban ő az első igazi parasztábrázoló. Írt ugyan a falu népéről már Kemény és Eötvös, és folytatta Mikszáth, Benedek Elek, Petelei, Thury, Szabó Dezső, Krúdy, Gyarmathy Zsigáné, Gyalui Farkas, Bársony István, Makkai Sándor, Berde Mária és mások, azonban a Móricz parasztjaihoz képest az övéké csak mellékfigura vagy megszépített jámbor istenföld földműves, esetleg megvadult, fékevesztett lázadó, de a szürke hétköznapiak, az át nem festett, „meg-nem-poétizált“ élet kapásait és kaszásait, napszámosait és béreseit, summásait és pásztorait, kisgazdáit és nagygazdáit ő mutatta be a legvaskosabban, a legdrámaiban, a leghívebben, a legélesebben.

Máig sem világították meg ezt az igazságot a maga teljességében. Én csak annyit nyújtanék adalékkul e kérdésszövevény kibogozásához, hogy Móricz nagy tehetségén, jó szemén és népszerűtetén túl „kezére játszott“ ebben maga a kor is. Zola, Tolsztoj, Reymont s mások munkássága révén a paraszt a világirodalomban „polgárjogot“ nyer, de a közelebbi valóság is erre inti Móriczot. Az ő idejére válik végzetesen akuttá a földkérdés (miután két forradalom sem tudta megoldani), s a földhiány nyomán fellépő szörnyű nyomor. A társadalmi ellentétek kiélezettsége a végsőkig fokozódik, a meg-nem-oldottság iszonyító torzulásokat okoz; az egykézestől az arzénes mérgezésekig, a szektázás néma forradalmától a kivándorlásig. És Móricz óriási érdeme, hogy mindezt meglátta, föltárta, megírta.

Ezzel pedig sok mindennek az elindítója, szülője, kútfeje lett. Ha jól meg-gondoljuk, kiderül például, hogy a „gyalogolni jó“ elvének meghirdetésével és gyakorlásával ő honosította meg a falujárást, a falukutatást. Járta ugyan már előtte a vidéket Jókai, sokat barangolt Benedek Elek vagy Zajzoni Rab István, s az ő korában Krúdy vagy Komáromi. De Móricz az, aki ezt programjává tette.

Ismeretes, hogy annak idején színészek és politikusok, jogászok és írók, diákok és festők, hivatalnokok és katonatisztek legfőbb tanyája, fóruma (de sokaknak munkahelye is) a kávéház volt. Nálunk nem alakult ki a kluboknak olyan hálózata, mint az angoloknál; a vándorlás, utazás, táborozás nem öltött olyan méreteket, mint a németek Wandervogel-mozgalma, az agora, a piac sem vált az eszmecserre színterévé, miként a déli népeknél szokás. A kávéházban „csináltuk“ a történelmünket. Nem tudnám megmondani, hogy megfontoltan-e, avagy csak a nép megismerésének vágyától hajtva, de tény, hogy Móricz egy idő múltán hátat fordított a kávéházak világának, az ahhoz tapadó életstílusnak, s állandó „terepjárásával“ megteremtette a nép között élő, a valóságot szemmel tartó és annak változásairól állandóan tudósító, érzékeny szemű (és szívű) író típusát, magatartás-modelljét. És befolyása alatt nemcsak az írók, de a néprajzosok, szociológusok, politikusok, színészek, egyetemi hallgatók egyre növekvő rajai járták a falut.

De így történt ez az egyke kérdésével, a kertgazdálkodás, az öntözés és korszerűbb házépítés, az egészségesebb táplálkozás és egyéb kérdések dolgában is. Újra

csak hangsúlyozom, nem Móricz volt az első, aki az egykéről szolt, vagy akit a paraszti házépítés foglalkoztatott, de ő vetette föl mindezt olyan ékesszólással, akkora nagy népféltéssel, s annyi kitarással, közügyi hevülettel, hogy szava már nem rekedt meg a szűk orvosi, gazdasági, tanügyi vagy építészeti körökben, hanem országos gondná kerekedett; utána már nem hallgathattak a kérdésre a politikusok vagy a papok, a tanárok vagy a tanítók, a mérnökök vagy a szociológusok s legkevésbé az írástudók. Programot adott a legkülönbözőbb szakmák népért aggódó tagjai egész nemzedékeinek.

Hogy ez mit jelentett akkoriban, maga a móriczi mű példázza a legjobban. Nemcsak a kezdeti, de még az élete delén írt novellái, színművei, regényei is tele vannak kávéházi jelenetekkel, dzsentrikkel, vidéki udvarházakkal, dáridózó megyei urakkal, dámákkal. Évek múltán azonban, amint rájön a gyaloglás ízére, egyre több az alakjai közt a szegényember, az urasági cseléd, a küszködő törpegazda, majd a proletár. A tetőzés ebben a tekintetben két *Rózsa Sándor*-regénye. Impozánsan ívelő fejlődés, gazdagodás; kevesen jártak be ekkora és ilyen tiszteséges utat irodalmunkban.

Mai napig is izgalmas téma számomra, s irodalomtörténetileg még el nem döntött kérdés, mennyiben volt ő a népi írók szellemi atyja, a népi irodalom megkapó kiterjedésének, mozgalomává való széles terebélyesedésének az (egyik) elindítója? A mély elemzésű válasz kötetet érdemelne, én csak arra emlékeztetnék, hogy valamennyi országos gond, amelyet a népi mozgalom nagy hullámverésű művekben tárgyalt a földreformtól az egykén át a népfőiskoláig, azt Móricz Zsigmond mind-mind úttörőként vetette föl; ami azonban számomra még inkább perdöntő, az a hozzáállás: a népi írók a móriczi magatartás- és életvitel-modell valamennyi szép vonását a valóságfaggató terepjárástól a megdőböntött adatközlésig, a jobbító reformok erélyes sürgetésétől a gyakorlati népnevelő munkáig mind-mind magukévé tették, továbbvitték, s ez magyarázta — sok minden mellett (lévén szó írókról, a tehetségükről sose feledkezzünk meg) — addig példátlan irodalmi tömeghatásokat, politikai viharokavarásukat.

Hadd szűrjem le végül is, ami mindebből következik: Móricz Zsigmond vatesz volt, szellemi vezér. Néhány évvel ezelőtt Cs. Szabó László fejtegette, hogy a magyar nép egyenesen áhítja, hogy szellemi atyja legyen, vateszimádó nemzet. Igaza van, a mostoha történelemből, de kultúratisztelésből is ered ez. Abban viszont már vitakoznék vele, hogy a két háború között Babits volt-e a magyar kultúra csillaga, miként ő állítja. Petőfit, Jókait, Mikszáthot, Adyt vajon Babits követte volna a „trónon”? Én kétem. Tény, hogy mint a *Nyugat* vezetője Babits kulcs-helyen állott, igen gazdag műveltsége, européer alkata, pompás versei, fordításai, nagyszerű tanulmányai mind-mind odavezettek, hogy írófejedelem legyen. Pontosabban: az irodalom fejedelme. Hanem a vatesz több ennél; az ő hatása szétágazóbb, sokréteűbb, mélyebb s a kor politikai körülményei között: fölrázóbb. Ilyen „hatalma” — szerintem — annak idején csak Móricz Zsigmondnak volt.

Hadd tegyem hozzá azonban mihamar, hogy Móricz különleges vatesz volt, sajátos korszakban. Hozzá képest „könnnyű” dolga volt Petőfinek vagy Vörösmartynak, előremutató, föllendülő időben, majd forradalom idején voltak vateszek. Többé-kevésbé ez mondható Ady Endréről és korára is. Móricz Zsigmond azonban egy óriási világgég után, két forradalom vereségét követő fehérterror, ellenforradalom, neobarokk ókonzervatív restauráció, a meghasonlás és reményvesztés, a stagnálás és visszaesés idején volt szellemi vezető. S mi mást tehet ilyen korban az, aki mégis tanítani, serkenteni, buzdítani törekszik, és kiutat keres a forradalmi apály mélyvölgyéből és elvezető utat a nemzethalál sírszéléről? Mi mást tehet, mint hogy a kitarító, lankadatlan építkezést mutatja föl példaképnek, mi mást tehet, mint hogy a legjelentetlenebb aprómunkát is, a legparányibb eredményt is értékel, számon tartja, fölbecsüli, mert az is előbbre visz, az is segít valamit, az is ellensúlyozza, mint tett, mint cselekvés, mint az élniakarás jele a letargiát, az apátiát, a pusztulást, és (talán) oszlatja a sötétséget. Ezzel magyarázható, hogy a polyvás téglavetéstől a rizstermesztésig, a homokmekkötéstől a szikes talaj digózásáig annyi mindennel foglalkozott, oly sok mindent hirdetett.

Hogy meglepett, amikor — még a háború előtt — több olyan sorát, nyilatkozatát is olvastam, amelyből kitetszett, hogy erdélyinek tekinti magát. Milyen alapon? — kérdeztem magamban. Hiszen szülőfaluja kívül esik határainkon, de a történelmi régmúltban is csak időnként tartozott az erdélyi fejedelemséghez. Móricz pedig nem élt ezen a földön hosszabb ideig, s annyi sem kötötte őt ide, mint például Mikszáthot a fogarasi képviselőség.

Csak később értettem meg, miről van szó, különösen az Erdélyt bemutató trilógia olvasta nyomán. Számára Erdély amolyan „választott szülőföld”, mint amilyen Kós Károlynak, Körösfői-Kriesch Aladárnak, Debreczeni Lászlónak Kalota-

szeg, Adynak Várad vagy Tömörkénynek a Szeged vidéki rónaság. S Erdélyre nem a kies völgyekért, a fenyvesekért vagy a várkastélyokért esett a választása, hanem azért a bölcsességért, amit ennek a tájnak a népe (és okosabb vezetői) megtestesítettek előtte: a nemzeti, nyelvi, vallási türelmességben, az ügyes — két pogány közt egy hazáért — folytatott sikeres egyensúlyozásban, a békéhez való ragaszkodásban, a sok háború közti kevés nyugalmi időszak szorgalmas kiaknázásában, a takaros építkezésében, kultúrapártolásában. Nevezzük nevén a gyermeket: főleg Bethlen Gáborról van szó. A nagyságos fejedelem bölcs országlása, gazdaságfejlesztése, nagyvonalú külpolitikája, népnevelő gondoskodása volt Móricz Zsigmond eszményképe. Ő jelentette számára az erdélyiséget. Azt a szellemet, amely roppant szorításban, mostoha időkben nem kockáztatott, nem bocsátkozott Báthori Gábor-i felelőtlen kalandokba, nem vitte romlásba az országot, hanem apró lépésekkel, megfontolt haladással vezette a jólét ösvényén.

Nincs olyan régi példa, amelyet napjainkra egészében érvényesnek lehetne mondani. Móricz Zsigmond eszményképe, váteszi magatartása, írásmódja (az Erdély-trilógiában például sok az elnagyoltság) vagy életvitele fölött is alaposan eljárt az idő, de érvényes helymegelő keresése, útcövekelő iparkodása, népnevelő buzgalma, egész arra irányuló igyekezete, hogy hatni, nevelni, buzdítani, munkára bátorítani tudjon.

Händel, Georg

Talán mégsem kellene kifütyölnünk Händelt...

Hajdanában valamikor angol földön Georg Friedrich Händel mester muzsikája bizony nemegyszer megbukott. Előfordult, hogy nem tetszett a főuraknak, nem tetszett a polgároknak, nem tetszett a szakmabelieknek, nem tetszett tehát senkinek csodálatosan nagyerejű művészete. Orgonajátékát gyilkos gúnyrajzzal honorálták, megbuktatták operavállalkozásait csakúgy, mint oratóriumelőadásait: mellőzték a főrendek, kifütyölték a polgárok, s ha tehettek, talán még a szizmadianasok is. Majdnem minden életrajza idézi egyik jólélkü kortársának szánakozó sorait: „Könyvet csalt szemembe a nagy, a szerencsétlen Händel látványa, amint leverten, kimerülten, komoran ült a hangversenyteremben... Az is bántott, hogy a közönséget értetlennek, rosszízlésűnek, sőt durvának kellett látnom...“ A teljes igazsághoz tartozik azonban az is, hogy a barokk zene titánjának nagy bukásait rendre hatalmas sikerek követték. Ilyenkor aztán az angolok nemzeti zeneszerzőjükként istenítették a hazájukba telepedett „kedves szász óriást“, s frissen bemutatott mellődiáit egyaránt lelkesen dalolták-fütyölték a királyi udvarban vagy a londoni piacereken ténfergő úri vagy éppenséggel nem úri léhűtők — meglehet, hogy éppen ugyanazok, kik korábban kifütyölték!

Harmincöt esztendei elkeseredett harc, négyszeri mélybetaszítás után végre kivívta Händel a végleges győzelmet: 1747 tavaszán bemutatta Londonban a *Júdás Makkabeus* című bibliai tárgyú oratóriumát, mely minden rendű-rangú hallgatója körében forró sikert aratott. Händel öregkori remekművében Anglia népe önmagát fedezte föl, és önmagát ünnepelte. Ugyanis midőn egy elszánt — és a franciákkal cimboráló — Stuart-trónkövetelő seregével nemcsak a Hannoveriek trónját, hanem London békéjét is fenyegette, föltámadt s győzött a „lázadók“ felett a brit hősiesség; a diadalmármoros Anglia pedig az ószövetségi apokrif iratokból ismert, hajdan a szír zsarnokság ellen sikerrel harcoló Júdás Makkabeus zsidó hadvezér győzelmeiből saját dicsőségének himnuszát hallotta kizengeni. Es Händel „hazafias zenei népdramája“ valóban a brit szabadságmozgalom ügyét szolgálta mint hatalmas erejű megidézője a függetlenségét védő tömeg hangulatának.

Katonai győzelmük után a fenyegetettség nyomása alól felszabadult londoniak egyszerre elfelejtették, hogy nem sokkal azelőtt még a Händel szinpadát frívól gúnynal kifigurázó *Koldusoperának* tapsoltak, s szinte egyik napról a másikra fel-

tétlen híveivé szegődtek barokk zenét kiteljesítő zsenijének. A *Júdás Makkabeus* politikai sikere készítette elő, indította el Händel többi remekének befogadását. S a zenetörténet tanúsága szerint 1747 tavaszától mostanáig sem Angliában, sem a kontinensen, sem a kontinenseken, tehát sehol a világon nem fűtyölték ki többé szárnyaló lendületű szenvedélyes zenéjét.

Mostanáig — írom —, mert az idej hangversenyévadban megtört ez a közel harmadfélszáz esztendő sikorsorozat: Händelt megint kifűtyölték, mégpedig Székelyudvarhelyen — és éppen a *Júdás Makkabeust*!

Föltételezem, hogy nem a szerző személye vagy műve, nem is az előadás színvonala miatt sivitott át az udvarhelyi Művelődési Ház nagytermén a nemtetszés áthatóan éles fűtyszava. S tény, hogy nem az egész közönség fűtyölt, hanem csak egyvalaki. De ő aztán annál hangosabban: bizonyára két ujjá segítségével. Pedig ez az ismeretlen „tiltakozó” — az érkezését és távozását jelző hangos ajtócsapódások bizonyították — nem sokáig, csupán néhány másodpercig hallgatta Händel oratóriumát az Udvarhelyen bérléses hangversenyen vendégszereplő marosvásárhelyi filharmonikusok előadásában. Tehát nem a színvonal miatt, hanem az „efféle” zene ellen „általában” — mondhatnánk: a kultúra ellen általában — tiltakozott ilyen fűsértő módon...

Az előadás a protest-fűtty ellenére persze folytatódott. Szalman Lóránt kar-mester, Kriza Ágnes, Edit Simon, Mihai Zamfir, Ionel Pantea énekesek, valamint a zenekar és a filharmonia vegyeskara teljesítették kötelességüket, befejezték Händel oratóriumának előadását.

A fűtty után (és a fűtty ellenére) mégis meghallgattuk a római követ tenorjának békeszózatát: „Oh, boldog béke, áldott csend...” Végül pedig a finálé hatalmas Allelujáját a közönség lelkes tapsa követte. Aztán — szokás szerint — a művészek újból meg újból kijöttek, és mosolyogva hajlongtak: köszönték az ünneplést...

Az én fülemben azonban nem a mesterien fokozott finálé, nem is a közönség tapsa, hanem egyre csak az a bizonyos, az az altszóloba élesen behasító fűtty visszhangzott és visszhangzik mindmáig.

Jól tudom, hogy efféle incidensre bárhol a világon sor kerülhet, ahol nem őrzik elég éberem a koncerttermek bejáratait. Mégis ez a hazai fűtty egyre visszhangzik a fülemben.

Úgy vélem ugyanis, hogy ez nem az általános felelősségre, hanem sajátosan a mi felelősségünkre figyelmeztet, arra, hogy nem elég bezárni a barbárság előtt a hangversenytermek ajtait, mint ahogyan nem elég golyóálló üveggel vagy akár a legcsodálatosabb riasztóberendezésekkel óvni a műkincseket. Ne tartsuk a koncertek vagy a tárlatok hirdetéseit a kultúraterjesztés befejező aktusának! Bizony nem szabad Székelyudvarhelyen sem — vagy bárhol a világban — megelégedni, megelégednünk a koncertjegyek vagy bérletek eladásával. Bizony nem elég egyik-másik iskolából a nézőtérre terelni „hangverseny-közönségnek” a diákságot, melynek jó része aztán, ha éppen nem is fűtyöli ki a jobb sorsra érdemes előadóművészeket, de lehetőleg a hátsó sorokba húzódva többé-kevésbé hangosan eltrécselget, vagy előveszi a másnapi leckét, hogy zenekari (olykor éppen oratóriumi) kíséret mellett magolja a fizikát vagy a természetrajtot. Mint ahogyan a székelyudvarhelyi fűttytelen hangversenyeken is rendszeren történni szokott.

Az udvarhelyi és nem udvarhelyi hasonló körülmények között zajló fűttyös és fűttytelen „ifjúsági” koncertek — vagy akár színi előadások — tanulsága nyilvánvaló. Ahol lehetőség van rá, megfelelő módon elő kell készíteni a zenével — vagy akár a színpadi művészettel — még csak most ismerkedő hallgatóságot az előadások élvezetére. S vajon melyik középiskolánkban nincs erre mód, lehetőség?

Bizonyval megérné a fáradságot a Händelt kifűtyölőkből vagy a hangversenyeken beszélgetőkből Händelt fűtyölőket, Händelről beszélgetőket nevelni! Például olyan valódi zeneélvező koncerthallgatókat, akik a hangverseny után egy-egy részletet élvezettel el-elfűtyölnék vagy énekelgetnek. Mondjuk akár a szóban forgó oratórium híres győzelmi kórusát: „Nézd a hőst, a győztes hőst, síp-pal-dobbal várjuk őt...”

Katona Adám

Szilágyi András 75 éves

Messziről érkezett a romániai magyar irodalomba — Prágából, ahol tanult, s Párizsból, ahol első, nagy sikerű könyvét megjelentette. Messziről jött, de a honi föld, a honi földet művelő szegényparaszt-réteg üzenetével: „nagyon fáj”-kiáltással, s az együttélők testvérisége szükségének, az elnyomottak forradalmisága éleződésének hirdetésével.

Nem véletlen, hogy a messziről jöttet, akire a harmincas évek romániai magyar irodalmi életének jeleseivel s a közvéleménnyel együtt a hatóság is felfigyelt, a *Korunk* fogadta munkatársai, barátai sorába; és nem véletlen az sem, hogy ő maga is a *Korunk* felé tájékozódott, a folyóirat körében keresett — és talált — barátokat. Ennek majdnem fél évszázada, az akkori gárda legnagyobb része már nincsen; mi megmaradtak és mi újak azonban ugyanúgy barátunknak, elvtársunknak tartjuk őt, mint Gaál Gábor és köre.

Majdnem fél évszázada munkása, harcosa a romániai magyar irodalomnak Szilágyi András. S ahogy pályáját kezdte, úgy is folytatta: példamutatóan a honi valósághoz kötődve, a valóság megismerését és feltárását tartva feladatának. Köszöntjük őt hetvenötödik születésnapján, s köszönjük, amit kaptunk, amit tanultunk tőle.

KORUNK

Paulovics László: Móricz-illusztráció

A szótértés előfeltételeiről

Megkéské reagálok. Vállalom az ódiomat, mert a hallgatás ezúttal mulasztás lenne. *Sajtóvitáink seregszámlája* című tanulmányom a *Korunk* 1979. 1—2. számában olyan szövegkörnyezetben jelent meg, amely megkérdőjelezi legfőbb konklúziójának, a szótértés imperatívuszának a hitelét. Maga a kérdőjel Aradi József (*Miért nem értjük egymást* című jegyzete (106.)). Azért szólok mégis rejtetten polemizáló szövegkörnyezetről, és nem csupán egy kurta jegyzetbe foglalt fenntartásokról, mert Aradi szerkesztői leleménye e jegyzet sugalmazott fenntartásait ugyanabban a számban két további írással (*A Naphta-dosszié. Egy vita kontextusai* — A. J. dokumentum-összeállítása [8—17.] és *Nem értjük egymást? Dialógus, nyelv, ideológia* — A. J. folyóiratszemeleje [147—149.]) erősíti fel, teszi nyomatékosává. Ezek mintegy hangvisszaverő falként a jegyzet akusztikáját hivatottak szolgálalni. Bevezetőben még annyit, hogy ezeket az írásokat Aradi messzemenő előzékenységgel bocsátotta rendelkezésemre még jóval megjelenésük előtt. Csakhogy akkor már — és egészen mostanáig — én olyan határidős obligáció rabszolgája voltam, amelyet még rövid időre sem tehettem félre. Ez az oka késedelmeskedésemnek.

1. *A Naphta-dosszié* — az én tanulmányom viszonylatában csupán egy gesztus, egy grimasz: A. J. — ahogyan találoan nevezi — egy „antidialógus”-t mutat be, a francia *La Quinzaine littéraire* 170. (1973) számából — a „máshol sincs az másképpen” jegyében. Ez van — sugalmazza az olvasónak ez az „összeállítás, egyként mutatva be egy kisstilű pletykaanyagot mint kolportálójának szegénységi bizonyítványát, s ennek nyomán és ürügyén egy tipikusan „meddő vitát”, példázatul A. J. jegyzetéhez és sajtószemelejéhez: íme, hogyan „nem értik egymást”. Persze, a nemzetközi folyóirattermésben akadna példa pozitív, termékeny vitára is. Bizonyára talált volna ilyet A. J. is, ha szerkesztői buzgalomát más szándék fűti. De hát: ő ezt tartotta fontosnak hangsúlyozni. Én viszont tanulmányomban azt tartottam fontosnak hangsúlyozni, hogy bármily tekintélyek is nyomósítsák az ilyen negatív példákat, azok számunkra nem lehetnek irányadók. Azt írtam — ha szabad magamat idéznem: körülményeink követelik meg tőlünk, „hogy e téren sok másnál különbekké váljunk. Ha úgy tetszik, hát ama kisebbségi humánium jegyében, amely üres frázis marad, ha belső viszonyainkra képtelenek vagyunk alkalmazni.” (35.)

2. A. J. sajtószemelejében az igazi trouvaille az, ahogyan a címe visszakérdez: *Nem értjük egymást?*, és így saját jegyzetének a címét visszahangozza: (*Miért nem értjük egymást*). Ez a sajtószemele két nagytekintélyű szerzőnek, Jürgen Habermasnak és George Steinernek a nyugatnémet *Merkur* 1978. 4. számában publikált egy-egy tanulmányát recenziálja. Mindkét tanulmány a nyelvi kommunikáció megértési nehézségeinek kérdését boncolja. Habermas problémája az, hogy a mai sajtó nyelve a tudományok, kiváltképpen a mai társadalomtudományok korszerű fogalom- és terminológiarendszerének szükségszerű asszimilációja következtében érthetatlenné, idegenné vált a hagyományos fogalom- és terminológiarendszerrel rendelkező olvasó számára, Steiner pedig az interperszonális nyelvi kapcsolatok nehézségeit vizsgálja a bonyolult — osztály-, nemzedéki, ideológiai stb. alapon — tagolt modern társadalomban, ahol közvetítő, összekötő funkciója mellett tapasztalható „a nyelv megosztó, elkülönítő, elrejtő, titkolózó funkciója” is.

Aki A. J. jegyzetét és ezt a recenzióját csupán tájékozódási igénnyel olvassa — márpedig a többség idejéből csupán ennyire futja —, az úgy vélheti, hogy A. J. jegyzetét Habermas és Steiner igazolja, mintegy hitelesíti azáltal, hogy más-más sajtóban mutatja fel általános érvényét. Az azonos témán túl a leghatásosabban a két írás egymásra utaló címe sugalmazza ezt. Csakhogy a lényeg a címen és a témán túl kezdődik, például a hozzáállás kérdésénél. A két írás elemzőbb összevetésekor pedig az derül ki, hogy mind Habermasnak, mind Steinernek merőben más a kérdéshez való hozzáállása, mint az Aradié. A recenzióból is szövegszerűen kiderül, hogy mindkét nyugati szerző a megértés nehézségeiről beszél, nem pedig lehetetlenségéről, mint Aradi a nemzetiségi közélet vonatkozásában. (A recenzió

szövegéből az következik, hogy Habermas nem az újságolvasó végleges lemaradása, hanem a sajtó támasztotta intellektuális követelményekhez való felzárkózása perspektívájában intranzigens, Steiner pedig tudatos erőfeszítésektől vár eredményt: „a közös [...] nyelv hiányának áthidalása mindnyájunktól nagyfokú tudatosságot követel. [...] egymás megértése reflexből céltudatos aktussá [...] kellene hogy váljék.” Aradi viszont azzal kezdi, hogy „megcáfolható tény [...] nem értjük egymást”, és azzal végzi, hogy „mi itt a kizárólagosságok nyelvén monologizálunk”. — Ami önjellemzés: telitalálat!

3. A. J. jegyzetét, ezt az öt bekezdésre osztott ötvenöt sornyi szöveget azért érdemes jobban szemügyre venni, mert paradox módon ötvöződik benne egy sajátos gondolkodási modell egy ettől sajátos módon eltérő stílussal, nyelvi formával.

Előbb az utóbbiról. A töprengő szöveget egyfajta pátosz, az etikus ember megrendültségének a pátosza lengi át. Ez megemeli a szöveget, és az — lebegni kezd. Mint a délibáb. Ez a szöveg gyakran úgy mutatja meg magát, hogy — rejtőzködik. Gyakran csak sejtet, csak sugalmaz — nem mondja ki, csak körülírja magát. Első személyben fogalmazza meg azt, amit harmadik személyben akar gondolatni az olvasóval. Ennek a szövegnek többnyire hiányoznak a határozott kontúrjai, összemossódnak, belemosódnak a háttérbe.

A Bálint György-féle tintahal értelmes védekező reflexe ez: sugalmazásos közvetett közlés. Olyan közlésforma, amelynek az egyenes, tiszta beszéd kényszerű részleges feladása az ára. Am az, hogy valamiről le kell mondani, hogy valamit fel kell adni, feltételezi annak — ez esetben a világos gondolatnak, az átgondolt mondanivalónak — előzetes teljes birtoklását. A sikerülésnek itt ez a titka. Meg a szellem fokozott fegyelme, meg a felelősségtudat — mind az ügy, mind az olvasó iránt. Publicisztikánknak, elméleti és esszéirodalmunknak ez a több mint fél évszázados leleménye — a tintahal-reflex — mindig is megnehezítette az olvasó dolgát. De meg is tanította odafigyelve, értelmezve, értelmesen olvasni.

Aradi József nem mond le a gondolatközlés e kényszerű módon bonyolultabb formájáról: vállalja — és legjobb írásaiban mesteri módon műveli. Érvényesül ez a törekvése — ha nem is teljes sikerrel — a szóban forgó jegyzetében is. Azért nem teljes sikerrel, mert ebben az írásában a fennebb tárgyalt eljárás mód egy másikkal interferál. A kettő első olvasáskor a megtévesztésig hasonlít egymásra. Közös jegyük: a talányosság. Csakhogy míg az első esetben a talány felfejthető, megoldható, s az eredmény: az értelmes üzenet, a másik esetben értelmes üzenet hiányában a talány megfejthetetlennek bizonyul.

Ez a második eset az igényes Aradinál csak esetlegesen előforduló, alárendelt zavaró mozzanat. S ha szóvá teszsem, hát csak azért, mert sajnos annál népszerűbb fiatal tollforgatóink körében, és terjed — aranka módjára — különböző publikációinkban. Ezek az esszé igényével jelentkező írások úgy születnek, hogy a szerző megelégszik azzal, hogy a problémát megoldás helyett (probléma az, ami megoldásra vár) a paradoxon szintjén ragadja meg. Megelégszik a paradoxon meghökentő hatásával. Más szóval, amit írásában exponál, az — a meg nem gondolt gondolat. (József Attila „öspatkánya”, mely az irracionális kórját terjeszti közöttünk.) Az eredmény: orákulumszerű kinyilatkoztatások, dononai kétértelműségek, vagy absztrúzus elvontságok. Ezeket a szövegeket valóban nem érti az olvasó — mert szerzőjük adós maradt értelmessé tételükkel. Negatív hatásuk jelentős és kétirányú: kedvét szegi az őszintébbeknek, leszoktatja őket az olvasásról, ezzel egyidejűleg szellemi tájainkon nemkívánatos módon elszaporodnak nyomában az egymást csodáló harusperek.

4. Aradi jegyzetének azért szubsztanciális vonása a paradox jelleg, mert szövegének eleve türelmeséget kölcsönöz boncolgató-töprengődő nyelve egy olyan gondolkodási modell kifejező formája, amelynek lényege az, hogy abszolutisztikus, hogy ennek következtében zárt, kizárólagos, nem tűr semmiféle viszonyítást. E gondolkodási modellnek pedig szükségszerű attribútuma a türelmetlenség — annak ha nem nyílt, hát rejtett formája. E gondolkodásmódból fakadó lényegi türelmetlenségen az ellentétes előjelű hordozó, a nyelvi forma olyan nem lényegi, felületi módosulásokat eszközöl, amelyek megnehezítik felismerését. Például: néhány kulcs-tételtől eltekintve a szöveg semmit sem mond ki egyértelműen, hanem csak sugalmazza az egyértelmű abszolutizálást. Hogy ez miként valósul meg az írásban, azt itt az első két bekezdésből példázom. A kulcs-tétel (a minden továbbit eleve meghatározó sarktetel, gondolatmenetnek már idézett premisszája) ellentmondást nem tűrő kinyilatkoztatás, és így hangzik (1–2. sor): „megcáfolható tény [...], hogy nem értjük egymást.” A gondolatmenet minden további lényeges láncszeme e premisszából szükségszerűen következik, és pedig szükségszerűen ugyanilyen apodiktumjelleggel, még akkor is, ha a tépelődő kétely hangnemében fogalmazódik meg. Amiként azt az egymásra lícitáló kérdések sora is illusztrálja, amivel az első be-

kezdés folytatódik, és befejeződik. Az első, kimondottan szónoki kérdés: „egyáltalán: érthetjük-e, lehetséges-e értenünk egymást” — az olvasó gondolkodásának az irányát hivatott megszabni. És sorjázik még további három hasonló kérdés. Közülük egyet vegyünk közelebből szemügyre: „Vajon a megértés imperatívusza nálunk miért mindig az egyetértés vezényszavaként csattan?” Publicisztikai telitalálat ez is, ahogy „a megértés imperatívuszát” — amely önmagában még valami magasztos erkölcsi parancs képzetét sugallja — kaszárnyaudvarok hangulatát idéző műszavakkal kapcsolja össze. A hatás — biztos. Mert ugyan ki emlékezne szívesen kiképzőmértesterék stílusára. Nos, ha így állunk — gyűrűzik tovább az olvasó gondolkodása —, ha ez az ára, ha csak egyet szabad érteni, ti. a vezényszót, akkor inkább pokolba a szótértés trójai falóval. Amit egyébként — Aradi ezt is csak sejteti, de félre nem érthető hangsúlyokkal — valami ösrosszá misztifikált idegen hatalom ügynöke próbál becsempészni a nemzetiségi köztudatba. (Az ügynök ott ágál, ugyanabban a számban, csupán 70 oldallal előbb!)

A következő bekezdésben Aradi József Bretttert idézi, aki szerint egy körkapcsolásos vitában „tisztázódhattak volna egymás megértésének előfeltételei”. Aradi nem hisz ebben, de Brettterrel szemben ezt csak feltételelesen mondja ki: „lehet, hogy — a vitatkozás bölcs logikája szerint — semmi sem tisztázódott volna.” A feltételes fogalmazás csomagolásából „kiszerezve” itt megint egy apodiktikus kinyilatkoztatással nézhetünk szembe: a vitatkozás bölcs logikája az, hogy nem tisztáz semmit. A szöveg mögött pedig ott az óvás: ne dőljetek be a demagógiának, nem igaz, hogy lehetséges termékeny, eredményes, építő vita is. Ezek után a bekezdést logikus módon azzal zárja, hogy Bretter párbeszéd-szándékát, bár „tiszteletreméltó”, de „elvetélt szándéknak” minősíti.

És így tovább. Tulajdonképpen bármely bekezdés bármely részösszetevőjét fognók vallatóra, ugyanaz a szellem fedné fel önmagát, amelyet a fentiekből is megismertünk. A szöveg mentén pedig — ha a nyelvi forma megnehezíti is a nyomon követést — a gondolatmenet logikai láncszemei szigorúan következnek egymásból, és kapcsolódnak egymásba. A jegyzet első sorának indító tételétől megkerülhetetlenül vezet a gondolatmenet a teljes (nyelvi) atomizáltság végkövetkeztetéséhez (ötödik — utolsó bekezdés), ahol „a többes számba került sajátosságok [...] — párbeszéd híján — egymást kizáró ellentétekben értelmezik önmagukat, de főként egymást” a „kizárólagosságok nyelvén” monologizálva.

(Illetve nem egészen. A negyedik bekezdés végén az egész gondolatmenet logikáját megtörve önkényesen beékelődik a premisszájának foglyává vált szerző irracionális vágya, és felvillantja... illetve csak feltételes formában: felvillantáná; ti. a makacs rákérdezés [talán] „felvillantáná az egyet-nem-értők egymást-értésének: a *dialogusnak* a lehetőségét”. De ismétlem: ez az interkaláció nem a jegyzet-író elméleti előfeltevéséből következik, hanem annak ellentmondva, idegen testként szerepel a szövegben. S ezzel nem azt mondom, hogy gyakorlatilag lehetetlenség. Különbösen az itt idézett szöveg csupán változata a klasszikus megfogalmazásnak: mielőtt egyesülnénk, és ahhoz, hogy egyesüljünk, előbb el kell határolnunk magunkat.)

A hiba — mint mondtam — Aradi abszolutizáló, tehát a kizárólagosság és zártság jegyében strukturálódó gondolkodásában van. Ez a gondolkodás esetünkben féligazságokat abszolutizál. A sokrétűen tagolt modern társadalomnak nyelvi tagolódásából (dialektusok, szak- és rétegnyelvek, köznyelv, a sajtó nyelve, irodalmi nyelv, ideologikus nyelv, hivatali nyelv stb.) adódó konszenzus-*nehézségeket* Aradi nemzetiségi társadalmunkra vonatkoztatva az egymást értés *lehetetlenségévé* fejszti. Egy nemzetiség, melyet közös anyanyelve fűz össze — ha szó szerint vesszük Aradit —, nyelviileg megosztott lenne. Nincs közös nyelve. Ez így abszurdum. És ha nem ismerném a *Szótörténeti Tár* „abszurdum” szócikkét, illetve 1850-ből datált példaszövegét — nem is bocsátanám meg ezt Aradi Józsefnek.

Persze én sejttem, tudni vélem, hogy a „nem értjük egymást” dogmáját Aradi csupán a nemzetiség — mondjam így — aktív értelmiségére (esetleg csak az írók körére) vonatkoztatja. (Csakhogy szövegében sehol hajszálnyi utalás sincs ilyen szűkítésre. Ebből pedig — ha valóban így gondolta! — még egy abszurdum következik: nemzetiségnek és intelligenciájának azonosítása, a — bármily fontos, mégiscsak töredéknyi — résznek az egészszel való összetévesztése, s ebből további olyan gyanús furcsaságok, hogy: ha intelligenciája a nemzetiségért van, nemzetiségi érdekeket szolgál, ez a fentiek alapján egyenlő azzal, hogy önmagáért van, saját rétegerdekeit szolgálja!)

Aradi a konszenzus *előfeltételeit* kéri számon jegyzetében, és bár nem mondja ki, kétséget sem hagy az iránt, hogy szerinte ezek híján nem érthetjük egymást. Minthogy azonban tőle erről többet nem tudtam meg, magam próbálom magamnak tisztázni: mik is lehetnek *előfeltételei* a szótértésnek — például kettőnk között.

Az első, amit találok, egy *objektív feltétel*. Objektív, mert tudatunktól függetlenül meglévő, csak tudatunk nem független tőle egyáltalán. Ez pedig a magyar nyelv szókészlete és nyelvtani rendszere lenne. (Úgy vélem, hogy a magyar nyelv írott nyelvtana és nyolc kötetre rúgó értelmező szótára a konszenzus elégséges kiindulási alapjának tekinthető.) Merésznek tűnhet tételemmek, hogy ugyanis anyanyelvünkön lehetséges a szótértés, általánosabb érvényű elvi alapja van. Amióta ember él a földön, tömegméretű mindennapi gyakorlatának evidenciája szolgáltatja szilárd alapját annak az egyetemes érvényű általánosításnak, hogy az emberi nyelvek, minden létező (vagy lehetséges) emberi nyelv, az egymástól lehető legtávolabbiak is, egymás között kommunikációképesek, és ebben az emberiség nembeli egysége nyilvánul meg. Márpedig, ami az általános szintjén érvényes, annak valamilyen konkrét formában a sajátosság szintjén is érvényesülnie kell. Tárgyszerűbben: valóságunk mai sokrétű tagolódása bármily bonyolult tagolná is anyanyelvünket réteg-, nyelvekre, ez nem nyelvi megosztottság, hanem legfeljebb olyan divergenzia jelentkezése, amely okozhat megértésbeli nehézségeket, de nem a szótértés lehetetlenségét. A bármennyire tagolt anyanyelv mégiscsak egy és osztatlan, s ez az egység biztosítja a legelterőbb idiómái közötti kommunikáció lehetőségét. Az anyanyelv tehát, mint objektív előfeltétel, adott. Nem kell érte a szomszédba mennünk.

Van a szótértésnek *szubjektív előfeltétele* is — a *gondolkodás nyitottsága*. Ez ott kezdődik (de csak kezdődik), hogy a partner álláspontját, koncepcióját, érvrendszerét komolyan veszem, tehát vita tárgyává teszem. Megtisztelem partneremet azzal, hogy egészében és összetevőiben is kritikailag megmértem, és valóban kimutatom, hogy mi tarthatatlan belőle. És végződik ott, hogy ami ellenállt a kritikai vizsgálatnak, azon a magam álláspontját, koncepcióját, érvrendszerét is lemérem. És ami ennek során könnyűnek találtatott, azt kiselejtezem. De mindezt már kifejtettem említett sajtóvita-tanulmányomban.

Lehet, hogy az értelmes, érthető beszéd, a termékeny dialógus még más előfeltételeket is megkíván, de úgy gondolom, már ez a kettő is elegendő ahhoz, hogy a továbbiak felől szót érthessünk.

Tóth Sándor

A romániai magyar könyvkiadás problémáiról

A *Korunk* egy régebbi (1977. 7.) számában Herédi Gusztávnak *Tűnődés könyvekről* címmel közölt tanulmányához szeretnék hozzászólni.

A szerző az utóbbi hat-nyolc év romániai magyar könyvkiadásával foglalkozik, számba veszi a megjelent könyveket: nyelvtudományi, irodalomtörténeti dolgozatokat és összefoglalókat, szótörténeti tárat, művészettörténeti, néprajzi és iparművészeti, történelmi, ismeretterjesztő munkákat, emlékiratokat, monográfiákat és albumokat.

Egyetértek az írottakkal, inkább azt szeretném szóvá tenni, amiről Herédi Gusztáv nem írt, nem is írhatott. Azt kifogásolom, hogy a felsorolt — egyébként minden elismerést megérdemlő — könyvkiadók nem vállalkoztak közgazdaságtudományi munkák kiadására.

1. Sok félreértés származik abból, hogy az átlagműveltségű olvasók jelentékeny része hajlamos az iskolában tanult politikai gazdaságtant azonosítani a közgazdaságtudománnyal; vagy ha nem, akkor sem ismerik tárgykerét, ezért tisztázniuk kell, hogy a közgazdaságtudomány, amely a társadalomtudományok egyik legfontosabb ága, a gazdasági jelenségek, kategóriák és törvények feltárásával, működésük vizsgálatával és alkalmazásával foglalkozik. Alapja a politikai gazdaságtan, mellette azonban a közgazdaságtudományok rendszerébe tartozik az alkalmazott közgazdaságtan, amely a politikai gazdaságtan törvényszerűségeinek felhasználására és a konkrét gazdasági folyamatokban való felhasználására törekszik. Ide tartoznak: a) az ágazati gazdaságtanok (ipar-, agrár-, közlekedési gazdaságtan és a kereskedelem gazdaságtana); b) vállalati gazdaságtan (a vállalat tervezésével, vezetésével, szervezésével, eredményeinek elemzésével, belső mechanizmusával foglalkozik); c) funkcionális gazdaságtanok (népgazdaságtervezés, pénzügytan, munkagazdálkodástan stb.). Önálló tudományággá különül el a közgazdasági elméletek története is.

P. A. Samuelson Nobel-díjas amerikai közgazdász szerint a közgazdaságtudomány így jellemezhető: „legrégebb a művészetek közül, és a legújabb tudományok egyike — valójában a társadalomtudományok királynője.“

C. P. Snow, a tudós és regényíró, a „két kultúra“ elkülönülésének kérdésfelvetője szerint a közgazdaságtan része mindkét kultúrának: olyan tárgy, amely mind a humán tudományok, mind a természettudományok tulajdonságait képes egyesíteni. A művelt emberek két évszázadon át a közgazdaságtanban meglették az élet emberi értékeit éppúgy, mint az euklideszi geometria logikai szigorúságát, amely a közgazdasági alapelvekben tárulkozott fel. Hogy a közgazdasági elemzés esztétikai struktúráját megérezzük, olyan logikai érzék szükséges, amelynek révén rádöbbenhetünk arra, hogy az ilyen szellemi konstrukciók az embermilliók számára valóban élet-halál jelentőségűek szerte a világon. Természetesen a szépség önmagában nem elegendő — teszi hozzá Snow.

A közgazdaságtudománnyal szemben — a természettudományokkal összevetve — sok objektív nehézségre szoktak utalni: a) a közgazdaságtudomány által tanulmányozott rendszer — különösen e szó tágabb értelmében — állandó mozgásban van; nemcsak a gazdasági jelenségek és az összefüggések változnak állandóan, hanem a gazdaságot övező és fejlődését mélyrehatóan befolyásoló — helyenként meghatározó — politikai és társadalmi háttér is; b) tudományunkban nincsenek olyan általánosan elfogadott állandók (például a fény, a hang sebessége) és olyan univerzálisan használt mértékegységek, mint a természettudományokban; c) a gazdasági jelenségeket befolyásoló emberi magatartások és intézményi rendszerek országoktól, a gazdasági fejlettségtől, a társadalmi-gazdasági rendszertől függően változnak; d) a közgazdaságban nincsenek, vagy alig vannak *mindenki* által egyformán elfogadott tételek, hiszen egyrészt különböző társadalmi-gazdasági formációk és ezekhez kapcsolódóan ellentétes érdekelemek vannak, s azokból különböző felfogások szűrődnek le, amelyek azután egymás mellett, párhuzamosan élnek és léteznek.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy gyakran túlértékeljük a természettudományok eredményeit. Az utóbbi években a korábbi lendületet természettudományi derülítés némi pesszimizmusnak adott teret (például a Római Klub előrejelzéseiben). Ez a borúlátás feltehetően egyrészt azzal függ össze, hogy makrorendszerben (biológiai egyensúly, az ember környezete stb.) a természettudományok eredményei, illetve az adaptálásukból keletkező helyzetek nem egyértelműek, másrészt a természettudományok sem tudnak biztos választ adni sok alapvető kérdésre.

Az emberi és a társadalmi magatartás komplexitása miatt nem remélhetjük, hogy a közgazdaságtanban elérhetjük a természettudományok pontosságát. Nem végezhetünk olyan ellenőrző kísérleteket, mint amilyenekkel egy vegyész vagy egy biológus dolgozik. A csillagászokhoz hasonlóan túlnyomórészt meg kell elégednünk a „megfigyeléssel“. Szerencsére válaszainknak nem kell több tizedes pontosságúknak lenniük, ellenkezőleg, ha az ok és okozat általános irányát helyesen sikerül meghatároznunk, akkor már hatalmas lépést tettünk előre.

De ezzel természetesen nem elégedhetünk meg. A közgazdaságtant mint tudományt számos ok miatt tanulmányozzuk. Közvetlen oka az, hogy sok olyan kérdéssel foglalkozik, amelyek mindannyiunkat a legközelebről érdekelnek, ismeretük szükséges az egyén és a családok problémáinak megértéséhez, a fejletlen és a fejlett országok kormányainak segítése céljából, az emberiség álmainak beteljesülését elősegítő gazdasági növekedés érdekében, a válság és az infláció elkerülése céljából. „A biztonság azonban — miként Adam Smith mondotta — egy nemzet számára még a bőségnél is fontosabb. Maga a fennmaradás is a gazdaságtól függhet.“

Wassily Leontief orosz származású amerikai Nobel-díjas közgazdász (az input-output rendszer atyja) szerint: „A közgazdasági vizsgálódások fokozatos mélyülésének és szélesedésének folyamata természetesen szorosabb kapcsolatba hozza a környező területeket. A modern közgazdaságtan hatékony munkamegosztás alapján szoros együttműködésre lépett a technikai-mérnöki tudományokkal. A többi társadalomtudomány határterületeit azonban még kevéssé kutatta fel, és viszonya hozzájuk nem annyira a tevékeny együttműködés, mint a határvillongás, amikor mindkét fél igényt támaszt olyan kívül eső területekre, amelyeket jelenlegi elemzési erőforrásaival sem elfoglalni, sem megtartani nem képes.“

2. A mai kor jellemző vonása, hogy a nagy kérdések megválaszolását a tudománytól várja. A követelmények között első helyen szerepel a tudományos eredmények átvétele a gyakorlatba. A gyakorlatot azonban általában leszűkítjük a technikára, és nem vesszük észre, hogy a gazdasági ismeretek milyen jelentős szerepet játszanak a társadalmi tudat és annak különböző megnyilvánulási formái kialakításában.

Figyelemre méltó, hogy a közvéleményben kialakult műveltségi presztízssorban a közgazdaságtudomány nem megfelelő helyet foglal el. Pedig, ha például va-

lakt — mondjuk — sohasem hallott Tolsztoj vagy Beethoven, Rembrandt vagy Balzac műveiről, ezzel legalábbis aligha illik hivatkozni, viszont széles körben „elfogadott” műveltségi hiány, ha valaki nem ismeri a beruházás, a piackutatás, az ár-fogyam-lebegtetés, a reálbér vagy a termelői és a fogyasztói ár fogalmát.

Természetesen sokkal többről van itt szó, mint definíciós ismerethiányról. Sokakban bizonyos gazdasági hiedelmek, mítoszok élnek. Középiskolás, egyetemista korából mindenki tud valamit a közgazdaságtanról. Ez az ismeret hasznos és egyben megtévesztő, mert természetes emberi dolog a felszínesen „hihető” dolgok elfogadása. A *kismértékű tudás veszélyes lehet*. Alaposabb vizsgálat után a közhiedelmek valójában értelmetlenségnek bizonyulhatnak.

Ebben az összefüggésben aligha kétséges, hogy az általános műveltség és a társadalmi fejlődés szoros kapcsolatában különleges hely illeti meg a közgazdaságtant. Nemcsak mint a társadalomirányítás fontos tudományát, de mint az általános műveltség nélkülözhetetlen elemét is.

Ma elsősorban a műszaki és a természettudományok teszik lehetővé, hogy a modern technika növekvő mértékben járuljon hozzá a termelőerők fejlődéséhez, viszont az utóbbi évek kutatásai megmutatták, hogy a szocialista társadalom irányításába bevonandó tudományok köre nagyon kiterjedt. A szocializmus építése nem egyszerűen gazdasági, műszaki vagy kulturális feladat, és nemcsak a szocializmus anyagi-műszaki alapjának megteremtését követeli meg, hanem a gazdasági kérdésekben is jártas — szocialista embert is. Társadalmunk építéséből, vezetéséből ezért részt kérhet és részt vállalhat minden olyan tudomány, amelynek tennivalója van a szocialista ember kialakításában. A helyes gazdasági-társadalmi döntések megkövetelik minden lényeges társadalmi összefüggés, törvényszerűség figyelembevételét, legyenek azok gazdaságiak vagy szociológiaiak, statisztikaiak vagy lélektaniak. Helytelen döntések éppen abból szoktak származni, hogy bizonyos összefüggéseket elhanyagolnak, fontosságukat a döntés szempontjából nem ismerik fel, s kellő ismeretek hiányában nincs mód az összefüggés megbízható felmérésére.

Nem értek egyet azokkal, akik a tudományok gyakorlati funkcióját a természettudományokra és a műszaki tudományokra szűkítik le, s a technika és a technológia jelentőségét a termelés korszerűsítésében nemcsak elsőrendűnek, hanem kizárólagosnak tekintik. A legmodernebb technika sem érhet el optimális termelési határfokot, ha nem párosul a gazdaság irányításának és szervezésének korszerű színvonalával. Ezért a társadalomtudományok egyike, a közgazdaságtudomány éppúgy termelőerővé válik, mint a technika és a mögötte álló természettudomány. Különösen vonatkozik mindez napjainkra, amikor az új gazdasági mechanizmus kiemelt szerephez juttatja a közgazdaság tudományát.

Az utóbbi években, jobbra a gazdaságirányítás társadalmi igényeiből következően fejlődik a közvélemény gazdasági tájékoztatása és tájékozottsága. Ezt egész sor tényező indokolja, hiszen a vállalati döntések, az üzemi demokrácia kiteljesedése, a világgazdasági folyamatok hazai hatásai a megalapozottabb gazdasági ismereteket és tájékozottságot feltételezik. Éppen ehhez a magas társadalmi követelményszínhez igazodva *tűnnek elő a közgazdasági ismeretek fehér foltjai*.

A legkorszerűbb technika, gazdálkodás, gazdaságirányítás és gazdaságszervezés sem lehet elég hatékony, ha nem párosul az emberi képességek és készségek megfelelő fejlesztésével, a szocialista gondolkodás kibontakoztatásával, a gazdasági folyamatok széles körű megértésével, a tömegeknek a döntésben és a végrehajtásban való részvételével, a munkahelyi demokrácia és általában a szocialista demokrácia szüntelen tökéletesítésével. Aligha kell bizonygatnunk, hogy mindebben a közgazdaságtudományok összességének kutatómunkája csakúgy, mint eredményeinek *terjesztése és népszerűsítése* jelentős gyakorlati szerepet tölthet be, és kell hogy betöltsön.

3. Nem szabad megfeledkeznünk Marx és Engels útmutatásairól, amelyek szerint a *közgazdaságtan alaptudomány*. E meghatározás vitathatatlan igazságát nemcsak elméletileg és logikailag igazolták, hanem a társadalmi fejlődés gyakorlata is megerősítette. A közgazdaságtudománynak kialakulása kezdetétől az volt a hivatása, hogy elméleti alapot nyújtson és igazolja az egyes társadalmi formációk, az egyes uralkodó társadalmi-politikai rendszerek gazdasági bázisának a létezéshez való jogát. A társadalmi élet minden láncszemének ma minden korábbinál nagyobb mértékben szüksége van a szocialista termelési viszonyok időszerű kérdései mélyreható elméleti kidolgozására, a fejlett szocializmus törvényeinek feltárására.

Napjainkban a világgazdaságban zajló folyamatok és a velük járó jelenségek jó része a múlt tapasztalataiból levont hagyományos törvényszerűségekkal nemigen magyarázható. Az ezeket vizsgáló tudományok kutatói mind gyakrabban újszerű összefüggéseket, mozgatóerőket és következményeket figyelhetnek, illetve állapíthatnak meg. Ráadásul a világgazdaságban a felgyorsult ütemű változások — a gazdasági fejlődésben kiváltott rendhagyó jelenségeken kívül — mind a természet és a

társadalom kapcsolatának harmóniájában, mind a társadalom életkörülményeiben esetenként nemkívánatos hatásokat idézhetnek elő. Ezért a nagy iramú fejlődés felvetette új problémák ismerete, megoldásuk keresése nemcsak a szaktudományok művelői, valamint az irányító szervek döntő-cselekvő munkatársai számára nélkülözhetetlen vagy elkerülhetetlen, hanem szemlélet- és magatartásformáló hatásuk folytán a társadalom széles köreivel való megismertetésük is kívánatos.

4. Mivel a tudomány eredményei napjainkban az emberi tudás, a technikai haladás, a gazdasági fejlődés szintemelésén kívül a társadalmi együttélés normáit, sok vonatkozásban az emberiség jövőjének alakulását is megszabják, a tömegeknek joguk, mi több, kötelességük a sorsukat meghatározó kérdések alternatíváinak döntéseibe beleszólni. Ez egyben a demokratikus fejlődés alapvető követelménye.

Minden állampolgárnak joga van a jelenségekből különböző véleményeket kialakítani, de azt hiszem, hogy mindenkitől elvárható a tudományos megközelítés minimuma: megismerni a tényeket, ismereteket szerezni és a véleményeket szembebesíteni.

Jobb híján közvéleménykutatásnak fogadom el a másfél évvel ezelőtt *A Hét* mellékletével (*TETT*) kapcsolatos 31 hozzászólást. Talán nem érdektelen ismertetni a javaslatok megoszlását. Legtöbb „szavazatot” — négyet-négyet — kaptak a következők: lexikonok és fogalommagyarázatok, matematika és közgazdaságtudomány (!); hárman-hárman javasolták az ürrepülést és a fizikát; két-két személy a tudománytörténet, építészet, orvostudomány, technika és a számítógépek ismertetését kérte; egy-egy hozzászóló javasolta a következőket: természettudomány, kémia, földtan, biológia, csillagászat, irodalom-, művészet- és zenetörténet, mező- és erdőgazdálkodás, valamint más kérdések ismertetését.

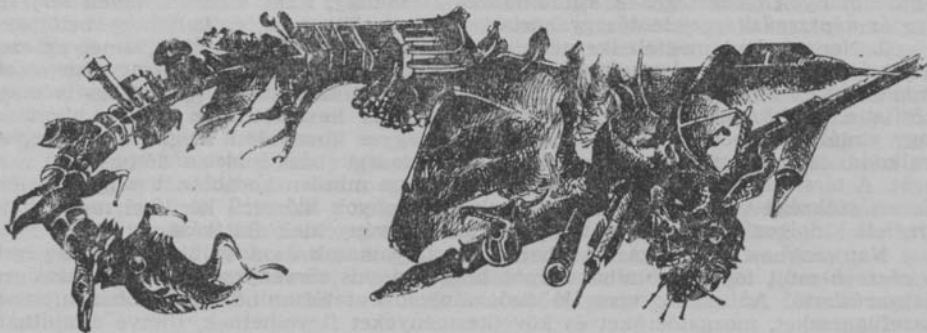
Bizonyos mértékben az ismertetett eredmény is igazolja véleményemet: az ismeretek rendszeres terjesztésével és az új kutatási eredmények ismertetésével, a vélemények ütköztetésével a közgazdaságtudománynak az eddigieknél következetesebben kell részt vennie a köztudat alakításában. A mai társadalmi fejlődés bonyolultsága és sokrétősége az eddiginél nagyobb mértékben teszi a könyvkiadók, a folyóirat- és lapszerkesztőségek (elsősorban a *Korunkra*, *A Hétre* és az *Előrére* gondolk) feladatává, hogy segítsék a közgazdaságtudomány képviselőinek, művelőinek ez irányú erőfeszítéseit. A könyveknek, tanulmányoknak, cikkeknek egyaránt kellene szolgálniuk a nagyközönség részére az ismeretterjesztést, a szakemberek számára pedig a tudományterjesztést.

Herédi Gusztáv szavait idézem: „Nagy válalkozások kora — az ismert patinás jelzővel jellemezhető korszak ez (amely egyébként ma is tart) mind a kiadók, mind a szerzők teljesítményében. A Politikai Könyvkiadó, a Kriterion, az Eminescu, az Albatros és a Dacia olyan művek kiadására vállalkozott, amelyekre eddig kiadó nálunk igencsak átalott időt, munkát, pénzt, papírt kockáztatni.”

Mivel mi a közgazdaságtudománnyal nem önmagáért foglalkozunk, hanem azért a fényért, amelyet áraszt, reméljük, hogy „a nagy vállalkozások kora” a közgazdasági írók számára is megteremtí a közlés lehetőségét.

Ne feledjük C. F. Powel, Nobel-díjas angol fizikus figyelmeztetését: „A tudományos kor az összes tudomány és technika bonyolult kölcsönhatásának terméke. A probléma az, hogy biztosítsuk ezek arányos fejlődését, mert bármelyik téren is mutatkozik lemaradás, az a haladás egész frontját gyengíti.”

Papp József András

Simon Sándor rajza

Gyermekünk és az olvasás

Napjainkban a könyv mindjobban összekapcsolja az egyformán gondolkozó embereket. A könyv, az olvasás egyre inkább lehetővé teszi, hogy a legtávolabb falvakban élő emberek is bekapcsolódjanak az országban zajló politikai és szellemi élet áramkörébe. Könyvolvasó társadalomban élünk, mégis sokan, főleg falusi emberek, úgy vélik, hogy a könyv amolyan szórakoztató eszköz, csak időtöltésre szolgál, legfeljebb arra jó, hogy elvonja a gyermeket a tanulástól vagy éppen a munkától. Ma, amikor nincs kellő arány és egyensúly a humán és reál tantárgyak tanításában, önkéntelenül is felvetődik bennünk a kérdés, hogy meglesz-e a jövőendő nemzedéknek az a többlete, a humán műveltség, ami az embert mindenkor gondolkodó, gazdag szellemi élettel élő emberré tette. Az élet jelenségei azt bizonyítják, hogy olvasottság nélkül nincs igazi műveltség. A jó könyv alakítja egyéniségünket, gazdagabbá, fogékonyabbá, érzékenyebbé tesz a világ és embertársaink dolgai iránt, jobban, mélyebben láthatjuk, érthetjük meg a körülöttünk kibontakozó életet, pozitív és negatív megnyilvánulásait.

Az elmondottak tudatában és érdekeben felmérést végeztem. A vizsgálat egy hatvan tagú, tíz-tizenégy éves gyermekekből álló közösségnek az olvasással kapcsolatos eredményeit, hiányosságait, a könyvellátással összefüggő gondjait tárja fel egy városközeli faluban, Marosszentkirályon.

Mint általános iskolában tanító magyartanár tudom, hogy az első olvasmányélmények a legmaradandóbbak. Ezért féltő gonddal vigyázok arra, milyen könyvet adok tanítványaim kezébe, hogyan irányítom olvasásukat. Azt tapasztaltam, a gyermek számára a könyv egyfajta játék, nemes játék, amelynek értelme, hogy a gyermek belehelyezkedik egy más, külön valóságba, beleéli magát egy más, számára nagyszerűbb ember helyzetébe, és ideig-óráig ezt az életet játssza-éli. Ebből következik, hogy a könyv számtalan hatása közül ebben az életkorban az érzelmi hatás a legerősebb. A könyv segítségével értő olvasókká tudjuk a gyermekeket nevelni, akik később önmagukat is nevelik a könyvek tartalmi szépségeivel és formai gazdagságával.

Vizsgálódásom első lépéseként felmértem a hatvan tanuló otthoni könyvállományát. Az eredmény a következő volt:

<i>A könyvek száma</i>	<i>A gyermekek száma</i>	<i>A könyvek száma</i>	<i>A gyermekek száma</i>
150	1	17	4
70	1	15	5
50	1	12	6
48	1	10	7
30	5	8	2
24	3	7	4
22	2	6	7
20	3	4	2
19	3	3	3

Ez nem sok, de nem is kevés. Biztató, hogy évről évre gyarapítják könyvállományukat, ami pár évvel ezelőtt elérhetetlen vágyalom volt ugyanitt, ugyanilyen korú gyermekekkel.

Az otthoni könyvállományt kiegészíti az iskolai könyvtár, amely összesen 4963 szépirodalmi és politikai könyvvel rendelkezik, valamint a falusi könyvtár, amely szintén hozzáférhető a tanulók számára.

Mit olvasol a legszívesebben? — tettem fel írásban a kérdést a kisközösség tagjainak.

Meséket, főleg varázsmeséket, történeti mondákat; izgalmas történeteket, főleg indiántörténeteket; történelmi regényeket; utleírásokat; fantasztikus regényeket.

A szinte naponta felvetődő kérdésre, hogy szülei engedik-e olvasni a gyerme-

ket, érdekes válaszokat kaptam, amelyek felfedik az olvasással kapcsolatos hiányosságokat.

30 tanuló akkor olvashat, ha jó jegyet visz haza; 15 tanuló akkor olvashat, ha nem követett el semmiféle csintalanságot sem az iskolában, sem otthon; 9 tanuló egyáltalán nem olvashat, szülei véleménye szerint inkább tanuljon; 6 tanuló nem nyilatkozott.

Vannak-e olyanok köztetek, akiket ösztönöznek az olvasásra? — faggatóztam tovább.

A 60 tanuló közül csak 16 felelt igennel. Ellenőriztem a válaszokat, és megállapítottam, hogy a 16 gyermek apja vagy anyja szintén olvasó, könyvszerető ember. *Miért tekinted nemcsak kellemes szórakozásnak, hanem hasznos foglalkozásnak is az olvasást?*

Sok jó jegyet szereztem az olvasás következtében magyarból.

Jó fogalmazásokat írok, amióta sokat olvasok.

Sokat javult a helyesírásom. [Főleg a vizuális típusú tanulók vallották ezt.]

Nagyon megszerettem a történelmet.

Legkedvesebb tantárgyam lett a földrajz és az állattan. [Csak fiúk vallották.]

A gyermekeket eleinte a képzelet világába való elvagyodás szoktatja rá az olvasásra. De ebben a világban, a mesék birodalmában megmaradni — lehetetlen. Tanári kéznek kell vezetnie a gyermekeket a mesék világából a valóság felé. Előbb az indiántörténetek, aztán a történelmi regények, majd a tudományos-fantasztikus könyvek világába kell eljuttatni. Útközben pedig megismertetjük az elbeszélések, regények középpontjában álló hősök jellemével, innen majd a megfelelő időben eljut az ember és a társadalom kapcsolatának felismeréséhez, ettől kezdve majd annak függvényében vizsgálja a múlt és jelen kapcsolatát, az emberek életét és a társadalmi problémákat.

Azt hiszem, nem fedek fel titkot, amikor elmondom, hogy az olvasásra való rászoktatás egy városhoz közel levő faluban a legnehezebb munka. Sokat változott a helyzet az utóbbi évtizedben, de még mindig sok gátló körülmény adódik. Íme néhány közülük:

a biztos, gyors olvasás hiánya négy elemi elvégzése után (szülők és tanítók együttes hibája); a szülők helytelen álláspontja az olvasást illetően; a televízió, amely rengeteg idejüket felemészti, és le is szoktatja őket az olvasásról; valamennyi tanár egységes ráhatásának hiánya; a szülők, szomszédok előtt a gyermeknek hallgatnia kell az elolvasott könyvről, nem divatos téma ebben a környezetben, s így nincs lehetőség könyvek megbeszélésére, pedig ez fejlesztené gondolkodásukat, lehetővé tenné kifejezőképességük gazdagodását. Így viszont csak passzív befogadói az olvasottaknak.

Megfigyelésem szerint a regények hősei nemcsak a gyermekek érzelmi kultúráját alakítják, gazdagítják, hanem példaképek, amelyek egész életükben hatással vannak rájuk. Az említett kisközösség tagjaira a legnagyobb hatást a faluról városba került Nyilas Misi szenvedései, nagy akarateréje tette. Sokan rajongtak Baradlay Richárdért, Nemecsek Ernőért és Bornemissza Gergelyért. A Kőrösi Csoma Sándorról szóló regény, *A nagy út* hőseit is befogadták eszményképeik közé. A lányokra Jókai Mór *Szegény gazdagok* című regényének Henriette-je, *Az arany ember* Noémije tette a legnagyobb hatást. A VIII. osztályban Vörösmarty Mihály mesedramájának Tündéje a fiúk és a lányok kedvelt nőalakjává vált. Budai Nagy Antal és Besze Anna szeretetreméltó hőseivé lettek gyermeki képzeletviláguknak; talán azért is, mert közösen olvastuk el a kisregényt, és így az olvasás során alkalmas volt felvillantani a hősök sok ragyogó tulajdonságát. A közös olvasás nagy élménye tanulóimnak, mert ilyenkor a könyvvel kapcsolatos problémákat azonnal meg lehet beszélni. Erre azonban kevés lehetőség adódik, inkább a szükség kényszeríti rá. *A Csongor és Tünde* című mesedráma esetében hatékonyabb volt szerepekre osztva, mintegy oratóriumjátékszerűen olvasni, a *Budai Nagy Antal históriája* című kisregényt pedig azért olvastuk közösen, mert a tanulók nem jutottak hozzá megfelelő példányszámban. Sajnos, az olvasásnak erre a formájára nem nyújt lehetőséget a tanterv, pedig ez biztosítaná az élményszerűséget.

Az imént elmondottakból egyenesen következik egy súlyos probléma felvetése: a könyvtárak ellátása az életkornak megfelelő könyvekkel. A házi olvasmányok legnagyobb részét általában nem lehet megfelelő példányszámban beszerezni a könyvtárak részére, vagy egyáltalán nem jelent meg az utóbbi tíz évben, s így a tanulók nehezen jutnak hozzá. Ilyenek például a Verne Gyula-regények, Saint Exupéry: *A kis herceg*, Kós Károly: *Budai Nagy Antal históriája*, Németh László: *Kocsik szeptemberben* stb. *A Tanulók Könyvtára* sorozatban sokkal több kötelező házi olvasmányt ki lehetne adni, az elfogyottakat pedig újra kiadni, ami nagyban elősegítené a tanulók rendszeres olvasását.

Az olvasás fejleszti a gyermekek képzeletvilágát, képzelőtehetségét, formálja nemzetiségi öntudatukat, nemes nyugtalanságot olt a lelkükbe, újabb művek felkutatására és elolvasására ösztönöz, s mindez emberileg formálja, színessé, gazdaggá teszi egyéniségüket, az összetettebb, magasabb rendű gondolkodáshoz s ezáltal gazdagabb szókincshez, mondatszerkesztéshez vezet. Az értelmesen olvasó gyermek már a VIII. osztályban eljut a nyelv szépségeinek felfedezéséhez. Vörösmarty Mihály *Csongor és Tündéje*, Kós Károly *Budai Nagy Antal históriája* című könyve stílus szempontjából két külön világ, a tanulók mégis mindkét író stílusának szépségeit élvezték, s a maguk szintjén értően jellemezték.

Tíz-tizennégy éves korban a legtöbb gyermek a mesét, a történetet élvezi még a hosszabb művekben is. Innen vezet az út az elbeszélő költeményeken, balladákon, tájleíró verseken át a lírai költeményekhez. Tapasztalatom szerint a versek megszerettetése fáradságos munka. Sok verset kell ebben a korban könyv nélkül megtanítanunk, hadd izlelgessék a szép szavakat, költői képeket. A vers a maradandó élmény ebben a korban, nem a hozzá fűzött magyarázat.

„A könyvek tanítottak meg olvasni, írni — vallotta Gaál Gábor. — Ezek becsültetik veled a világot. Az embereket. Ezek mélyén él a legjobb haza, a legjobb világ és a legjobb ember. Összes ideáljaid, vágyaid, szerelmed. Mindegyikből a Tiszta. Ezek a könyvek őrzik célkitűzéseikkel a legtisztább és a legképrázatosabb életet, mely normája, vágya tiednek. Nekik köszönheted tudatod, érdeklődésed, kíváncsiságod. Nem hagytak el soha. Folyton kísérték. Ők voltak a leghívebbek hozzád.“ Egész életét a könyvnek, a tudománynak szentelő és általuk egy emberibb világ megteremtéséért küzdő igaz ember üzenete ez, és igazsága napról napra erősebb, időszerűbb. Időszerű most, a Nemzetközi Gyermekévben is, hiszen a világ ínségesebb tájain élő gyermekek jogfosztottságát és kiszolgáltatottságát nemcsak az mutatja, hogy nincs elegendő táplálékuk, hanem az is jelzi, hogy nincs módjuk megismerkedni a betűvel, a könyvvel, az olvasással, ami ma már az elemi létszükségletek közé tartozik; nélküle nincs tudás, haladás és fejlődés; szokatlanul ható megállapítás, de nélküle nincs kenyér sem.

Gergely Róza

Bene József:
A halálra táncoltatott leány

Két tűz között — Bethlen Gábor 1616-ban

Az 1615-ös *Nagyszombati Egyezmény* Bethlen Gábor erdélyi uralkodásának erkölcsi, diplomáciai és politikai győzelmét szentesítette. A békekötés pontjainak értelmében Habsburg Mátyás német-római császár megbízottjai útján elismeri Bethlen Gábor fejedelemségét, s kötelezi magát, hogy a továbbiakban megvonja támogatását a különböző erdélyi trónkövetelőktől. A „tracta” arról is rendelkezik, hogy a császáriak által megszállott Huszt, Kóvár és Nagybánya visszakerül Bethlen Gábor fennhatósága alá. A fejedelem tekintélye megnövekedett, uralma a török birodalom és a Habsburg-impérium határmezsgyéjén bizton meggyökerezett. A császári udvar későbbi fegyveres és diplomáciai sakkhúzásai azonban gyakorlatilag holt betűvé változtatják az egyezmény pontjait, főleg ami a trónkövetelők nem-támogatását illeti.

A legsúlyosabb veszélyt Homonnay György — Zemplén megyei főúr, Khlesl bíboros, császári tanácsadó rokona — jelentette. Homonnay azt állította, hogy a fejedelmi széket a „vén Rákóczy Zsigmond” neki ígérte. Világosan látta, hogy az udvar nyíltan nem támogathatja trónigényeit, ezért Radu Şerbannal szövetezik. A vajda a korabeli magyar nyelvű források szerint 1611 szeptemberében veszítette el Havasalföld trónját, s a császáriakhoz menekült. Uralkodása alatt kifejezetten törökellenes politikát folytatott, országát a Habsburg-birodalom felé közelítette, s nem vette észre, hogy egyre inkább a terjeszkedni vágyó Habsburgok uszályába került, akik csupán eszköznek tekintették Erdélyt, Havasalföldt vagy Moldvát megszerzésében.

1616 februárjában Radu Şerban a császár környezetében tartózkodik, s ígéretet kap, hogy visszaülletik trónjára, amennyiben minden erejével támogatja az udvar hódító lépéseit. Şerban tervében szerepelt lengyel segélycsapatok toborzása, hogy Alexandru Movilă moldvai vajdának minden katonai segínyt megadjon egy esetleges török ellentámadás kivédésében, s majd innen csapjon be Erdélybe, ahol Bethlent kell kivetnie székéből.

Ugyanez idő alatt Homonnay a török előtt igyekszik lejáratni az erdélyi fejedelmet. Meghallgatást nyer Ali budai basánál, akiről köztudomású volt, hogy Bethlen személyes ellensége. Ali basa hajlandónak mutatkozik Homonnay erdélyi trónkövetelését támogatni a Portán. A cselszövő főúr 1616 februárjában felajánlja a Portának Lippa, Borosjenő, Karánsebes és Lugos várait és birtokait egészen a Vaskapuig.

Bethlen idejében értesül minderről, hiszen levelezésben áll híveivel és ellenfeleivel egyaránt. A köréje fonódó háló szétfeszítésére főkövetét, Balassi Ferencet küldi Konstantinápolyba. Balassi képzett diplomata, ismeri a divánban uralkodó ellentéteket és a basák megvesztegetésének módzatait, így módon befolyásolhatja a szultán tanácsának döntéseit. Thurzó Györgyhöz intézett március 7-i levelében Bethlen vázolja Balassi megbeszéléseinek eredményét:

„A mi főkövetünknek is Ali passa vádlására, az Homonnai uram s egyéb idegen akarattal levő emberek nagy ígérések miatt, sok veszedése volt az vezérékkel; mert bizonyosan és hűt szerint mondja ez mi orátorunk, hogy Homonnai uram Erdélynek tíz esztendeig való adóját, egyszersmind megadni ígérte volt a töröknek, és nemcsak Lippát, Jenőt, hanem mind az egész Vaskapuig Erdélyen kívül való földeket. Ki miatt Ali passa teljes tehetőségével azon volt, hogy a mi főkövetünköt az portáról öhozza küldjék Budára, fejét, életét kötötte, hogy ő a fejedelemség változtatásával azokat a tartományokat és várakat hatalmas császár kezébe ejti. De nagy sok okoskodásával főkövetünk, hogy a császár portájáról egy rabja szolgálja portájára küldessék, viszont a vezéréknek persvadealván [meggyőzővén], Ali pasának ott benn irigyi lévén, attól elállottak, hogy oda küldenék, de derék választ neki [mármint Balassinak] is meg nem adtanak.“

Balassi követsége végső fokon kudarc: ha Bethlen évekig elodázhatta Lippa átadását — melyet trónralépése előtt kényszerűségből a töröknek ígért —, ezáltal az oszmán hatalom fenyegetései annyira nyilvánvalóak és kemények, hogy a vár átadása nem halogatható tovább.

A portai orátor (szószóló) szorongatott helyzetében Konstantinápolyból ugyanolyan világosan látja azt, ami az erdélyiek számára sem kétséges többé. Péchy Simon kancellárhoz fordul, és Lippa megadására biztatja a fejedelmet:

„Azért, uram, az mi Lippa dolgát nézi, hogy az mint valóban két tűz között égünk, mesterség kell hozzá, mint maradhassunk meg az miatt... ha Erdélynek és fejedelmünknek megmaradását akarjuk, meg kell annak lennie.“

A „két tűz“ emlegetése nemcsak afféle stílusfordulat. Homonnay és Szerban vajda Lengyelországban gyűjtött hadán kívül a Duna vonalától délre, közvetlenül a folyó mellett Kanizsától a torkolatig százezres nagyságrendű török had állomásozik Szkender pasa, bosnyák beglerbég parancsnoksága alatt. Szkender feladata: büntető hadjáratot vezetni Alexandru Movilă moldvai vajda ellen, aki lengyel hadakkal elűzte trónjáról elődjét, Ștefan Tomșát, ezáltal a török porta bizalmi emberét fosztva meg hatalmától. Konstantinápolyban azonnal felismerték, hogy Movilă huzamosabb országlása Moldva kicsúszását jelentené a török érdekszférából.

Szkender pasa, a szerdár (hadvezér), Bethlen Gábor régi ismerőse. Ő volt az, aki 1613 októberében Bethlent seregei élén az erdélyi trónra behozta. Torda melletti táborából, Keresztesmezőről fenyegető hangú levélben győzte meg a karokat és rendeket, hogy védenécét válasszák az ország élére. Most, 1616-ban a Porta érkezettnek látta az időt, hogy a fejedelem kiegyenlítse a számlát, s átadja Lippát.

Még februárban, midőn Szkender a birodalom székvárosában időzik, minden kertelés nélkül Balassi főkövet tudára adja a szultán ebbéli szándékát, sőt az erdélyi fejedelem követét túszként fogva is tartják Lippa átadásáig. Tholdalagi Mihály addigi főkövet hozza a török erre vonatkozó ultimátumát.

Bethlen a kialakult helyzetet súlyosságának megfelelően ítéli meg, s április 17-re összehívja az országgyűlést Gyulafehérvárra.* Trónbeszédében a török hadak közelségének veszélyét emeli ki, s az ország hozzájárulását kéri a lippai ügyletnek. A szultáni parancs megtagadása, az erőd visszatartása maga után vonná a török seregek betörését Erdélybe. A diéta a Bethlen körvonalazta jóslattól megfélemlítve, fájó szívvel, de megszavazza a marosmenti végvár átadását. A határozat értelmében szintén a török birtokába kerül Lippán kívül hat kisebb várkastély is. A karok és rendek megbízásából Balassi Mihályra — a portai tús orátor fiára — hárul a meghódoltatás és az átadás feladata.

Lippa védői azonban szembeszállnak a „nagyságos ország“ akaratával. Homonnay — kihasználva a kényes pillanatot — a kereszténység védőjének szerepében tetszeleg, felmentő seregeket ígér nekik. Ebben a helyzetben Bethlen Gábor úgy dönt, hogy személyesen vonul az ellenállás letörésére.

Május 20-án már Déván van, június 12-én pedig, tehát valamivel több mint három hét múltán, Bethlen befejezi a hadműveleteket, s két napra rá Nákászi Hasszán vezírnek jelenti, hogy vérük nem kevés hullatásával a lázadókat leverte, és a hatalmas császár (azaz a török szultán) hűségére térítette Lippa várát, melyet Mehmet temesvári basa vett kezébe. Az erődítményből kiszorított védőket Bethlen Gyulafehérvár mellett telepíti le.

Homonnay valóban csapatokat küld Lippa felmentésére, de későn. Hajdúi el sem érik a végvárat, „fogadtatásukra“ Petneházi István kapitány érkezik ki, aki Rhédey Ferenc váradi várkapitány megbízásából megsemmisíti Homonnay zsoldosait. A csata Konyárdnál, Berettyóújfalui közelében zajlott le.

Bethlen még 1617-ben is visszatér Lippa ostromára egyik levelében, s a török kajmakámnak (a nagyvezír helyettesének) azt állítja, hogy az egész hadművelet 200 ezer tallérjába került. Akár ezt a levelet olvassuk, akár a későbbiek, melyben a lippai eseményekre utal vissza, mindenütt meglep az a „kódosítás“, miszerint *saját* akaratából vált meg e fontos végvártól, és nem valamely fenyegető török felépéstől indítatva. Ez a fogás arra szolgál, hogy a porta előtt érdemeit hangoztatva, nagyobb mozgási szabadságot csikarjon ki a maga számára.

Az osztrák udvar belátja, hogy Bethlen gyors fellépte megszilárdította Erdély helyzetét a Porta oldalán, ezért régi ideológiai fegyveréhez nyúl: úton-útfélen terjeszti Európában, hogy Bethlen Gábor a kereszténység ellensége, a törökök előretolt bástyája, aki veszélyt jelent meg Európára nézve. Bethlen Gábor realpolitikussá, tudja, hogy a félhold hatalma emelkedőfélben van, hogy Erdély a török birodalom közvetlen tőzsomszédságában egyfelől, másfelől a Habsburg-impérium torkában;

* A gyűlésbe hívó levelet 1616. március 28-áról keltezték. Az országgyűlés 1616. április 17. és május 7. között ülésezett.

csak olyan kormányzásnak vannak túlélési lehetőségei, mely hajlandónak mutatkozik kis engedményekre; ez az ára a nagyobb szabású politikai és hadi vállalkozások jövődő szabadságának. Másfelől Bethlen az első olyan erdélyi fejedelem, aki világosan látja, hogy a török „védnökség” áthághatatlan tényként nehezedik a kicsiny országra. A Habsburg-orientáció csupán a „gyámság” felváltását eredményezné, melyhez tehertételként járulna a katolikus, jezsuita hittérítő buzgalom, s ez alapjaiban ingatná meg a fejedelem fő ideológiai bázisát, a kálvinhitű egyházat.

Bethlen előtt az is kétségtelen, hogy a „két pogány közt” az egyetlen járható út, mely biztonságot kölcsönöz döntései véghezviteléhez, a széles szövetségi rendszer kiépítéséhez. Ilyen értelemben találja meg a kapcsolatot a két szomszédos román fejedelemséggel.

Az 1616-os februári török ultimátum felszólította Bethlent, hogy csapataival vegyen részt a Moldva elleni büntetőhadjáratban. Szkender pasa, a boszniai beglerbég figyelmezteti Bethlent, hogy Moldvában 1615 novemberétől „ellenség volna, mely ellensége ellen kegyelmes parancsolatjából [ti. a szultánétól] elegendő bizonyos helyekről, országokból hadat indít késedelem nélkül, annak az hadainak gondviselésére, szerdárul rendelt és küld; mindenféle országokra, helyekre igen sietséggel postáit, csauszait [itt: küldönceit] bocsátotta erős parancsolattal, hogy minden helyről gyűltön-gyűljenek és hadba induljanak, se órát, se napot neki ne várjanak, az ki fejét és tisztességét szereti”.

A boszniai, hercegovinai, pozsegai, szerémi, szendrői, küszteni, viddini, nikápolyi, benderi, akkermani stb. török seregek mellett még a Dnyeszter torkolatánál telelő tatárokat is segítségül hívták.

„Szerelmes atyámfia — folytatja a szerdár — azért Nagyságod is erre való képest szükséges és kívántatik, hogy országodban levő minden hadaitak mindjárt indítson és bizonyos helyre szállítson, kivel megtessek, hogy a Hatalmas Császárnak igaz híve vagy, se órát se napot neki ne várjon Nagyságod. Én is innét [Konstantinápolyból] az hatalmas császár erős hadával indulok.”

Érdekes hosszabban elidőznünk Bethlen álláspontjánál, hiszen uralkodói tehetségét és erényeit csillogtatja meg itt. Ennek megértéséhez azonban vissza kell pergetnünk az eseményeket 1613 októberéig. Abban az esztendőben a két szomszéd uralkodó, Radu Mihnea, havasalföldi és Ștefan Tomșa moldvai vajda csapatokkal segíti Bethlent Erdély trónjának megszerzésében. Miután Szkender a rendeket Bethlen megválasztására rászoritotta, visszavonul, ám a két román uralkodó katonái továbbra is az országban állomásoznak, hogy az új fejedelemnek támogatást nyújtsanak.

Erdély kapcsolatai a szomszédos fejedelemségekkel igen jók, elsősorban a gazdasági jellegű vállalkozások. A vezető szerep a kapcsolatok ápolásában a beszerceieknek és a brassaiaknak jut.

Az 1613-as török—lengyel háború hadműveleteinek egy része Moldvában zajlik. Bethlen igyekszik kiépíteni kapcsolatait, gyakran meneszt követeket Tomșához és Radu Mihneaéhoz, s a küldöncök tarsolyában ott lapulnak a levelek, melyek mindhárom ország számára fontos értesüléseket tartalmaznak a Porta mozgólódásairól. Bethlen a kölcsönösségi viszony keretei között szintén országát és politikáját érintő híreket kap a román vajdaktól.

Midőn 1615 novemberében Elisabeta asszony, Ieremia Movilă özvegye lengyel segítséggel Moldvába tör, hogy 14 éves fiát, Alexandrut trónra ültesse, Tomșa a székelyek segítségét kéri. Bethlen a hírré megerősíti a Keleti-Kárpátok hágóit, hogy elejét vegye az esetleges lengyel betörésnek, minthogy a császári udvar híresztelése szerint a lengyelekkel együtt Erdélyre igyekezik Homonnay György és Șorban (Radu Șerban) vajda is. A fejedelem a beszerceiekhez küldött parancsában ezt írja:

„Kegyelmeteknek hagyjuk és parancsoljuk is serio [keményen], ha fejeteket szeretitek, mindgyarást Rudnabánya felé felküldvén, az utakat, szorosozokat [szorosokat] mindenütt bevágassátok, annak felette bizonyos postátokat szintén oda bé Moldvába is béküldvén, szorgalmatosan tudakozzátok meg az Lengyel mennyi számú, mi akaratja és igyekezeti micsoda, vajdafi [Alexandru Movilă] vagyon velek, és kicsoda előttükjáró, és azt is, ha vagyon-e magyar velek, avagy nincsen, melynek mentől hamarébb bizonyoson végére menvén, felőle minket éjjel-nappal tudósítsatok. Egyébbképpen is pedig, kimenetek és mindenfelé való postáitok által szorgalmasan vigyázzatok.”

A beszerceiek állandóan értesülésekkel szolgálnak uruknak, a fejedelem pedig látva a Moldvában kialakult gyűlékony helyzetet, kész azonnal segélycsapatokat meneszteni Tomșához. A vajda azonban inkább bízik a tatár hordák bejövételében — ne feledjük, Tomșa a törökök embere volt —, s ezért Bethlen ajánlközásaira nem tart igényt.

Midőn Tomşa menekülése után Mehmet kajmakám felelősségre vonja az erdélyi fejedelmet passzív magatartása miatt, mellyel a moldvai eseményeket szemlélte, válaszában Bethlen így menti magát:

„Mely dolgot mihelt legelőször én érteni kezdettem [ti. Alexandru Movilă lengyel—kozák hadainak betörését északról] szüntelen egynehány rendbéli postáim, leveleim hozzá mentenek [Tomshához], állapotját, akaratját tudattam [...] minden készakarattal segítséggel ajánlottam neki magamat, de István Vajdának [Ștefan Tomșának] teljes bizodalma abba lévén, hogy az tatárságot mind az szultánnal együtt maga segítségére visszatérítheti, azt hiszem az végre, hogy az sok hadak miatt országa annál is inkább ne pusztuljon, nekünk mindenkor azt írta, izente magunk emberei által, hogy az mi segítségünk neki nem szükséges, ellensége ellen elegendő hadai lesznek. Mely hozzám ő csak egy gyermeket is segítség kérni nem küldött, hanem mű kínáltuk őtet követünk, postánk és levelünk által minden segítséggel; mindezekről a maga [Tomşa] levelei nálunk és követünknel vagynak, ha szükségesnek ítélnök, nagy bizonyosságul azokat is Nagyságodnak küldhetnök.“

Az első összecsapás Tomşa hadai és a lengyelek között Tătărani falunál zajlott le november 22—23-án. (A Podoliából jött hadak parancsnoka, Michael Wisnieowecy herceg, Alexandru Movilă egyik nővérének férje, a kozákok vezetője, az ifjú fejedelem jövendő sógora, Samuel Korecky.) Egy második ütközet végleg megsemmisítette Tomşa hadait 1616 januárjában Tecuci mellett. Az elűzött vajda Havasalföldön keres menedéket Radu Mihneánál. Alexandru Movilă bevonul Iași-ba, ám helyette főleg a nagybojárok igazgatják az ország ügyeit — miként Miron Costin krónikáiról állítja —, főleg Nestor Ureche udvarbíró. A Movilák hatalomra jutása a lengyel befolyás felerősödésével járt, és a török fennhatóság gyöngülését jelentette.

Bethlen a moldvai eseményekről a beszerceiek jelentéséből értesül, és úgy dönt, kivárja az események menetét, látni szeretné, milyen hangot üt meg a lengyelek gyámsága alatt született hatalom Erdéllyel szemben. Nem kíván beavatkozni a moldvai belviszályokba, véleménye szerint ez két nemesi párt versenyfutása a trón birtoklásáért. Ezt kifejti a beszercei tanácshoz leküldött instrukciójában: „... az mi nézi a Moldvai változást [...] az két Vajda közt való veszekedésekben az hatalmas császár miképpen disponáljon [ítélkezzék] minekünk arra kevés gondunk, őhatalmassága melyiket hagyja helyben s melyiket nem, nem mi akaratunkon áll, de az Űristen minekünk lehetőségünket megtartván, az ő veszekedő dolgokat, mi nem igazgathatjuk.“

Bethlen Gábor nagyon jól látta: a lengyel—kozák hadak előretörésével (egy esetleges császári beavatkozással is számolva) az oszmán birodalom katonái hátrányba szorult.

December 9-én az új moldvai uralkodó levélben fordul Bethlen tanácsosaihoz, a két ország közötti régi jó kapcsolatokat ápolását szorgalmazza, s a kor szokásához híven arra kéri Bethlenéket, ne tőrjék meg Erdélyben azokat a bojárokat, akik előlük menekültek el. Wisnieowecy hasonló tartalmú üzenetet juttat el az erdélyi fejedelemhez, s azt is bejelenti, hogy Samuel Korecky nőül veszi Alexandru vajda húgát, s ő is emlékeztet a „kitünő és dicséretes régi erdélyi és moldvai fejedelmek szövetségére“. A harmadik, hasonló tartalmú levél küldője Korecky, a vajda újsütetű sógora.

Bethlen e három levélre december 27-én válaszol. Legfontosabb gondolata: Alexandru sürgősen gondoskodjék arról, hogy a szultán elismerje trónját. Ez a politikai vezérelv, miszerint a három ország megmaradásának alapja a törökkel ápolandó jó viszony, kitarító szívóssággal ismétlődik a moldvaiakhoz küldött levelekben. Bethlen emlékezteti a vajdát, hogy annak atyja, Ieremia Movilă a török segítségével jutott trónra, s szükségesnek ítéli a szövetség felújítását, mivel a két császár — a prágai és a konstantinápolyi — békét kötött egymással, s aki ezt a nyugalmi állapotot felzavarná, mindkét hatalom haragját hívná ki maga ellen. Bethlen, látható, általánosságokban mozog, de a sorok közül világosan kitetszik a figyelmeztetés: a moldvai hatalmi változás kiélezte a helyzetet, s a feszültség levezetésének módját a török végső soron az új uralkodó elűzésében fogja megtalálni. A rejtett gondolatok ilyenszerű közlése Bethlen részéről elővigyázatosság. A fejedelem levele bármikor ellenségei kezébe kerülhet, akik, ha megsejtéseit nyíltan közli, befeketíthetik a török szultán előtt.

Kancellárja, Péchy Simon viszont, aki paradoxális módon nyíltabban írhat — hiszen ha bevádolná, Bethlen színleg lefoghatja, és elhatárolja magát tőle —, azokat az értesüléseket közli a moldvai udvarral, amelyek a fejedelemtől származnak. Ilyen értelemben üzeni a lengyel—kozák—moldvai seregeknek, hogy a Porta a nagyvezír helyettesét rendelte az elűzött Tomşa visszahozatalára. Ugyanakkor közli azt is, hogy Belényessi Ferenc, Erdély portai követe utasítást kapott Alexandru

vajda érdekeinek megvédésére a Diván előtt, s hogy minden eszközzel akadályozza meg a Tomjának folyósítandó segítséget. De ahhoz, hogy a portai orátor kettős akcióját siker koronázza, szükséges lenne, hogy a moldvaiak is tegyenek valamit, keressék a szultán és a Diván kegyeit: követküldéssel, megvesztegetéssel, s ajánlja, igyekezzenek megnyerni a keresztény hatalmak Konstantinápolyban tartózkodó követeinek jóindulatát is.

Alexandru Movilă lengyel közvetítéssel utat talál Velencéhez és a francia királyhoz, de még mielőtt ezek a kapcsolatok konkrét formát öltenének, uralmának és a lengyel gyámságnak is vége szakad 1616 augusztusában.

Az erdélyi fejedelem Havasalföldre is sűrűn küldi követeit. Bethlen 1616. január 26-án Kornis Jánost a „maga képében” bocsátotta Radu Mihneához és Ștefan Tomșához, mit sem tudva még a tecuci-i vereségről, és „ez velek való Zerdárhoz, Ibrahim-Passához. Hagyjuk ezért kegyelmeteknek [azaz a besztercei tanácsnak], es parancsoljuk is, ez levelünk látván, mindjárt, minden késedelem nélkül, adjon három olyan lovat melléje [ti. Kornis mellé], kik az havason által az utakat jól tudván, békeséges úton késérhessék át által az Vajdákhöz.” Kornis feladata kitapogatni, mik a szándékai Radu Mihneának, de főleg Ibrahim szerdárnak. Az mindenki előtt világos volt, hogy a szultán és környezete nem óhajtja Movilát a moldvai trónon, hiszen az uralkodó kizárólag a lengyel párti nagybojárookra és az idegen hadakra támaszkodik. A törököt kiszolgáló főúri csoportosulás a Portának üdvösebb az adó rendszeresebb fizetése érdekében is.

A tecuci-i győzelem hatását nemcsak Tomșa, hanem Ibrahim pasa is megérezte. Leváltották fővezéri tisztségéből, és helyette a nagyobb katonai sikerekkel dicsekedhető Szkender bosnyák beglerbéget nevezték ki. Az új szerdár százezernyi török-tatár hadat összpontosít a Dunától délre, és Bethlennek „tanácsolja”, hogy a Moldvát összekötő szorosok valamelyikéhez vonuljon erdélyi seregeivel.

Bethlen első lépése ebben a helyzetben a levélírás. Ellenségeinek és barátainak beszámol a török tervéről. Február 4-én mintegy mellékes tényként említi Habsburg Mátyásnak a Homonnay-féle mozgalomról szóló beszámolójában, hogy a török nem tűri többé Sándor vajdát (Alexandru Movilát) Moldvában, a tecuci-i csatát, valamint az erdélyi hadak részvételi kötelezettségét a török Moldva-ellenes hadjáratában. Bethlen célja kipuhatolni, miként vélekednek szomszédai az erdélyi beavatkozásról Moldva belügyeibe a török oldalán. Ez egyben azt is jelentené, hogy Bethlen belekeveredne a török—lengyel háborúba.

Az erdélyi fejedelem széles látókörű politikus, és bár Európa-szerte a muzulmánok barátjának tartják, ez nem akadályozza meg abban, hogy a török tervéről a lengyel királyt is értesítse. A felsőmagyarországi rendek véleménye is fontos számára, hiszen itt készül majd megütközni a következő években a Habsburgokkal, ezért fordul hosszabb tudósítással Thurzó Györgyhöz 1616. március 15-én. Az említett protestáns, sőt katolikus rendek is még ingadoznak ezekben az években Bethlen és a császár között, az előbbieket egyenesen szívesen vennék, ha Bethlen kiterjesztené föléjük uralmát, s az élesedő Habsburg-katolicizmustól megvédené őket. Bethlen megírja, hogy Movilă végre rászánta magát a követmeneszítésre Konstantinápolyba Temesvár érintésével, minthogy a közvetlenebb utat lezárták előlük a havasalföldiek. „Várván, hogy annakutána persuasionok [rábeszélésünk] szerént az főköveteket nem késlekedik elküldeni; azonban sem Lengyelországból, sem az új vajdától követség által az portát meg nem találván, Tomsa vajda pedig éjjel-nappal a maga dolgát futván, kicsin segítség által az lengyel atyafiakat kiigazította Moldovából; [...] az portán pedig immár is az új vajda dolga annyéra vitetett volt az mi tekintetünkért, hogyha főköveite beérkezett volna, ki mellett császár méltósága szerént ágálhatta volna Balassy Ferenc uram odabenn a dolgot, írja bizonyosan, hogy botot, zászlót nyerhetünk volna az új vajdának; de annak is eltelvén ideje, mi okát ennek nem tudván, miért nem akarták intésünk szerént az portát megtalálni. Most immár császár és az vezérek nem Tomsához való szeretetekért, mert azt ők is megunták, és mielt ezen dolognak vége leszen [ti. Alexandru Movilát kivetik Moldvából], bizonyosan értjük, megváltoztatják [azaz új vajdát ültetnek a iași-i trónra]. Most Szkender passának az boznai beglerbégséget, passaságot adván császár, százezer törökkel és számtalan tatárral, moldvai [Tomșához hű] erdéli, havaselvi hadakkal Lengyelországra [értsd: Moldvára] parancsolt menni bosszúja megállásáért, nekünk pedig személyünk szerént az hadban Szkender passa mellett való létünket parancsolja. Nagyságodnak is, Szkender passa Konstantinápolyból ez dolgokról nekünk irt levelének és Balassi Ferenc uram levelének, melyet cancellariusunknak [Péchy Simonnak] irt páriát [másolatát] küldöttük, melyekből Nagyságod igen nyilván és világoson megérthet mindenedet, mely ártalmas motusok [következmények, események] jöhetnek ki ebből, ha az Úr Isten csodálatosan elejét nem veszi. Mi ezután országostól, mely nagy kéntelenség és kénszerítgetés

alatt legyünk, és mely igen környülfogott az veszedelem, könnyen általértheti Nagyságod.“

Balassi főkövet pedig Konstantinápolyban látva, milyen nagy garral készül a török Moldva ellen, kétségbeesetten írja Péchy kancellárnak még február 21-én: „Senkitől az császár nem fél. Kegyelmedet, az Istenért kérem, Uram, hogy az Portának igen keresse kedvét kegyelmeitek.“

A helyzet Moldvában is feszültté válik, a török támadás hírére a lengyel király visszahívja Movilát támogató zsoldosait, a parancsmegtagadókat azzal fenyegetve, hogy a jövőben többé nem szolgálhatnak a lengyel seregben. A valódi ok a török-tatár hadak várható beözönlése; a lengyel uralkodó nem kíván olyan színben feltűnni, mint aki a két császár békéjének „bontogatója“ lenne. A vajda mellett csupán a két lengyel herceg marad elenyésző zsoldos sereggel.

Bethlenék még arról is tudnak, hogy a Porta új jelöltje Alexandru Movilá helyett az addigi havaselvei uralkodó, Radu Mihnea. Ez utóbbi kénytelen jó arcot vágni jelöltségéhez, ha nem akarja elveszíteni eddigi trónját is. A törökök ügyes sakkhúzása ily módon elmélyítette az ellentéteket egyfelől Mihnea és Tomşa, másfelől Mihnea és Movilá között.

Március—júniusban zajlik le a lippai közjáték, egy ideig tehát Moldva ügyei halasztást szenvednek, de már 1616 májusában Szkender pasa kiindul Bosnyákországból észak felé. Ez a lépés készíti Bethlent arra, hogy sürgősen felszámolja a délnyugati végvára körüli konfliktust. 1616. május 5-én elrendeli az általános hadfelkelést, és lustrára parancsolja a hadakat Szamosfalvára: „Némely nyughatatlan embőreknek hazánk békességének bontására való igyekezetit értvén, hogy mindenik felé való állapotára ilyen hadak és motusok [mozgások] között magunkra való vigyázásiért fenn legyünk, generalis expeditio [általános hadfelkelést] végeztünk minden rendeknek Kolosvár melljé való táborunkba. Hagyjuk azért és parancsoljuk minden rendeknek megmenthetetlenül, sub amissione capitii et omnium bonorum [fő- és jószágvesztés terhe alatt] minden nemős ember személye szerént és jószágáról az mi rendelésünk szerént való lovassal, kapuzámról minden kapuról egy egy jó puskás, könteses gyalogossal, se órát se napot nem várván táborunkba jöjjen, holott generalis mustrán [általános hadszemlén] meglátogatván, magunk személye szerint kegyelmeitek hazánk oltalmára valahol legszükségesebb szolgálatot és vigyázást mutat az idő, egyenlő értelemből azt kövessük.“ Hogy a mozgósítás célját elérje, Bethlen még el is túlozza a haza „veszedelmes állapotját“, mondván, hogy „százezer törökkel és negyven avagy ötvenezer tatárral Szkender bassa bosznai [boszniai] beglerbég rendeltetvén szerdárságra az újabb motushoz [hadjáráthoz], hírekhöz képest [a hírek szerint] nagyobb része az hadaknak az Duna melljé is érkeztenek, és több részei Szkender bassával Tömösvár felől országonk arnakk Moldovára által menni, parancsolván, sőt kénszerítvén minket is az Moldovában rabló lengyelekre derekas hadainkkal mindjárat indulunk.“

A túlzások mögött Bethlen valóságos félelmei rejlenek. Ezeknek ad hangot Thurzó április 4-i válaszában, Bethlen márciusi, emített levelére reflektálva: „Mert bizony dolog az, ha anyniádmagával Lengyelországra megyen [Szkender pász], Erdély is megérzi azt; sőt igen félt, hogy utolsó veszedelme is ne következék belőle, mert tudja azt Nagyságod, hogy soha még eddig a török nem abutált az occasioval [nem élt vissza az alkalommal], hanem valamiben módja lehetett, azt véghez is vitte. Nem mondhatunk egyebet, így lévén a dolog, az mint Nagyságod írja, bizony elég veszedelmes állapot környékezi meg Nagyságod, s ójja az Úristen Nagyságodat országvául együtt, mert ha Erdélynek mi [baja] történik, nemcsak ez mi szegény hazánk, de az egész kereszténység is periculumba fordul.“

Május végére a moldvai fejedelem is észbe kap — lengyel zsoldosai amúgy is kerekét oldottak január-februárban —, s rászánja magát egy díszes főkövetség küldésére. 25—30 tagú főrendi küldöttségről van szó, mely Erdélyen keresztül Temesvár érintésével indulna a Portára. A. D. Xenopol szerint a követek instrukciója úgy szólt, hogy „Alexandru vajda egy percig sem gondolt arra, hogy levesse országnak a Porta iránt táplált hűségét és hallgatását, az ok, mely Moldvába hozta, bátyja [Gavriil] halálának megbosszulása volt, s igyekezetének bizonyosságául 20 ezer tallért küld a kajmakámnak.“*

Júniusban a Moldvát elárasztó nyugtalanság számos embert arra készíti, hogy Erdélybe meneküljön. Kákonyi István, aki Lippa alól tér vissza családjához Görögnyezentimrére, igen sok moldvai menekülttel találkozik Marosvásárhelyen.

A szerdár — Szkender — június 22-én már Bukarestben van, célja, hogy felvegye Radu Mihneát és a „muntyán“ hadakat, hogy Moldvába törve Alexandru

* A szerző szerint ez a követjárás közvetlenül Alexandru Movilá hatalomra jutása után történt. Ha azonban a kortársi vallomások, illetve a vajda által elrendelt célokat vesszük tekintetbe, akkor semmiképpen sem fordulhatott meg a követség 1616 májusa előtt a törökhöz.

elűzésével a havasalföldi uralkodót beiktassa új hivatalába. Bethlen erről idejében értesül, mégpedig a szamosfalvi táborban, ahol hadait szemlézi, de csak július 14-én küldi Domokos Ferencet Bukarestbe, hogy híreket szerezzen a hadjárat állásáról, uralkodótársa és Szkender szándékairól. Bethlen tudja, hogy késését nem lehet hűtlenségre magyarázni, hiszen alig fejezte be Lippa meghódoltatását, mellyel a török bizalmatlanságát is eloszlatta.

Korecky csupán július 16-án keresi meg levelben az erdélyi fejedelmet, s ebben értesíti, hogy nekik is tudomásuk van a Moldva ellen készülő hadjáratról, az erdélyi és havasalföldi hadak készülségbe helyezéséről. Kérése csupán annyi, hogy a hagyományos jószomszedság nevében őket is tudósítsa a hadmozgásokról. Alexandru azonos szövegű levelet továbbít Péchyhez. Bethlen késedelem nélkül titkos postával kiküldi értesüléseit Moldvának. E levélváltás során Bethlen tudomást szerez arról, hogy a török végre kimutatta a foga fehérjét a trónutódlás kérdésében. Tomását lefogta, és Konstantinápolyba hurcolta.

A fejedelem hadai élén június hó közepétől július végéig vesztegel Szamosfalván. Mentségül a Homonnay részéről fenyegető támadásra hivatkozik, majd a konyárdi csata után Rhédey Ferenc és hajdúseregének beérkezését várja meg. Minden cselekedetével *késleltetni* szeretné, ha már végérvényesen el nem halaszthatja, a moldvai intervenciót a török oldalán. Be kellett látnia ugyanis, hogy Szkender pasa igazi hadicélja Moldva visszarántása a török érdekszférába.

Végül is az erdélyi hadak felszedik sátorfájukat, és 1616 augusztus első napján Földvárba érkeznek. Másnap már a fejedelem is itt van, s ha már a seregek állomásoznak, miért ne ejtsen meg egy újabb hadszemlélt, ezzel is lehet nyerni néhány napot. A katonák száma most 13 400 fő. A brassai szászoktól posztót és ételmezt kapnak, s egyhetes pihenő után a sereg a Székelyföldre vonul át, Ozsdolán ver sátrat, ahol a hadak egy részének főhadiszállása is van.

Bethlen, a török utasításnak megfelelően, az Ojtozi-szoroson át kell hogy behatoljon Moldvába, de ennekelőtte még egy sor intézkedést foganatosít, melyeknek végső célja *lekélni csapataival a törökhöz való csatlakozást*.

Tholdalagi Mihályt — aki alig tért meg a budai basánál tett követségéből — előre küldi a moldvai uralkodóhoz, valószínűleg azért, hogy bejelentsé, nem a maga akaratából venne részt a hadjáratban, s hogy, a lehetőségekhez mérten, az utolsó percig halogatni fogja egy baráti ország lerohanását. Azonban csupán feltételezésekre vagyunk utalva; Tholdalagi nem árulja el emlékirataiban, milyen céllal küldték Alexandru Movilához. Sajnos, az események felgyorsulása miatt nem töltheti be küldetését, nem találkozik a vajdával, s csupán a moldvai vereség hírmondójaként tér vissza.

Másodsorban, hogy bemenetele esetén a falvak lakosságának semmi ártódása ne essék, hogy baráti szándékaikat kinyilvánítsa, Bethlen oltalomlevelet ad augusztus 5-én a moldvai Tatros mezőváros lakóinak: „Mivel hogy az hatalmas, győzhetetlen császárnk kemény parancsolatjából Moldvaországunk segítségére és oltalmára hadainkkal Isten akaratjából megindultunk, Tatros [Trotus] nevű városa őhatalmasságának utunkban levén, benne való szegénységet minden háborgatók és hatalmaskodók ellen oltalmazni akarván; ezen tatrosiakat személyekben, marhájokban és akármi névvel nevezendő jovaikban, a mi kiváltképpen való ótalmunk és gondviselésünk alá venni hagyjuk és parancsoljuk is minden rendbeli híveinknek, hogy senki a nevezett tatrosiakat személyekben, marhájokban és majorságokban, gabonájokban megbántani, károsítani és valami erőszak szerint való hatalmaskodást rajtok cselekedni ne merészeljen stb.“

Végül az erdélyi hadak felkerekednek, de Bereck mezővárosánál megállítja őket a hír, hogy a törökök Drágășani-nál, Hírlău mellett augusztus 3-án legyőzték Alexandru Movilă és Korecky haderejét. A török győzelem híre mindenesetre augusztus 9-e után jut el az erdélyi táborba, minthogy Balassi Mihály 9-én még azt írja apjának Konstantinápolyba: „Őnagysága [Bethlen Gábor] holnap indul bé az havason által Moldovába, mind az egész Erdély és Magyarország rész [ún. Partium] hadaival.“

A lengyel—moldvai vereségről, valamint arról is értesül Bethlen, hogy a vajdát és családját, beleértve Koreckyt is, a törökök elhurcolták. Tholdalagi emlékirataiban azt állítja, hogy augusztus 18-a táján Bethlent még Berecknél találta. A fejedelem még vagy két hétig Bereck táján várakozik, bevárja Török Istvánt is, akit 500 lándzsával, mintegy jelképes segítségként, az oszmán hadak mellé küldött. A hadműveletek befejezésének híreire a fejedelem Fogaras várába húzódik vissza.

Az 1616-os tavaszi és nyári eseményekből világosan kitetszik, hogy Bethlen komolyan gondolja a jószomszédi viszony fenntartását, s hogy a kor szóhasználatával éljünk „nem kíván keresztvén vért ontani a pogány nagyobb dicsőségére“. Minden eszközt igénybe vesz, hogy kibújjon a török védnökség kényelmetlen szori-

tásából. Ha mégis el kell indulnia a török mellett, még ha semmi különöset sem csinál, úgy próbálja bemutatni a tényeket, mintha ő mentette volna meg a Portát szorongatott helyzetéből. „Propagandagépezete” célja, hogy politikáját sérthetetlené tegye bármely támadás ellenében, még olyan vádaskodásokkal szemben is, mint amilyen a helyzetet kitűnően ismerő Szkender pasáé.

Moldva és Havasalföld Bethlennek nyújtott támogatása elsőrendű fontossággal bírt Erdély számára, minthogy ez lehetett az út a Habsburg-támadások kivédésére; a török védnökség, akár kisebb kompromisszumok árán is, a fejedelemség javára fordítható, biztos háterszágként gyümölcsözteszhető a jövő hadi vállalkozásokhoz.

Sebestyén Mihály

IRODALOM

Bethlen Gábor és a porta. Közli Szilágyi Sándor. *Történelmi Tár*, 1881. — *Bethlen Gábor fejedelem levelezése.* Kiadta Szilágyi Sándor. Bp., 1887. — *Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei.* Kiadta Szilágyi Sándor. Bp., 1879. — *Bethlen Gábor politikai levelezése.* Közli Szabó Károly. *Történelmi Tár*, 1880. — Costin, Miron: *Letopiseşul Ţării Moldovei.* Ediţie îngrijită de Ioan Şt. Petre. Buc., 1943. — *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae.* Szerkeszti Szilágyi Sándor. Bp., 1881. — *Erdélyi Történelmi Adatok.* Szerkeszti és kiadja Mikó Imre. Kvár, 1855. — *Erdélyország Történelmi Tára.* Kiadják Kemény József és Nagyajtai Kovács István. Kvár, 1845. — Hurmuzaki, Eudoxiu: *Documente privitoare la istoria Românilor. Acte şi scrisori din arhivele oraşelor ardeleni (Bistriţa, Braşov, Sibiu).* Publicate de N. Iorga. Buc., 1913. — *Istoria României.* Buc., 1964. — Kóvári László: *Erdély történelme. A Báthoriak, Bocskaiak és Bethlenek kora.* Kvár, 1863. — Pray, Georgius: *Gabrielis Bethlenii principatus Transsylvaniae coevis documentis.* Pestini, 1816. — Sepsí Laczkó Máté krónikája. In: *Erdélyi Történelmi Adatok*, III. — Székely Oklevéltár, IV., VI. — Szekfü Gyula: *Bethlen Gábor.* Bp., 1929. — *Tholdalagi Mihály emlékirata.* In: *Erdélyi Történelmi Adatok*, I. — *Török—Magyarkori Államokmánytár.* Szerkesztették és jegyzetekkel ellátták Szilágyi Áron és Szilágyi Sándor. Első Osztály. *Okmánytár.* Pest, 1865.

Balogh Péter: Bethlen Gábor

A szolgálat pátosza

Gondolatok a könyvtárban

Balogh Edgár „emlékirat“-a (*Szolgálatban*, Bukarest, 1978) több vonatkozásban is reflexiókra készítet. Itt van rögtön a közvetlen élmények, a többé-kevésbé közös emlékek rétege, amely valaminő egyéni, elfogult lereagálásra ösztönöz, mögötte pedig az immár történelemmé alakult események és küzdelmek világa. Ez éppoly tárgyilagos elemzést igényel, mint a harmadik (nekem talán a legfontosabb) megközelítésre váró réteg; egy élet, illetve a róla számot adó memoár szociológiai-erkölcsi jelentése.

Ami az első síkot illeti, az érzelmi motívumokkal átszőtt viszonyulást az a körülmény indokolja, hogy a *Szolgálatban* szereplő több személyiséghez munkatársi-baráti kapcsolatok fűztek, nem egy benne felelevenített kezdeményezésnek vagy akciónak pedig tanúja, illetve részese lehettem. Igaz, ezúttal nem vagyok oly közvetlenül érintve, mint az *Itt és most* zárófejezetében vagy áttételesen a *Szárnyas oltár* szerkesztéségi fikciójában. Am akár a népfronti *Korunkról*, akár a MADOSZ-ról, a Vásárhelyi Találkozóról, az Erdélyi Enciklopédiáról és az *Erdélyi Magyar Szó*-ról történik említés, a múltnak azokról a csomópontjairól van szó, amelyek a világnézeti-közéleti fejlődésemet alapvetően meghatározták.

Volt már alkalmam — ha csak futólagosan is — Balogh Edgárnak a szemléletlem alakulásában játszott szerepéről beszámolni. (Gáll Ernő: *Tegnap és mai önismeret*, 396.; *Hagyomány és változás egy folyóirat szerkesztésében*. Utunk, 1976. 48.) Megirtam, milyen játékos volt a hatása abban a folyamatban, amely az anacionális közömbösségből kivezetett, és megnyitotta előttem népfronti tájékozódásom kelet-európai távlatait. Most kiderül (76.), hogy a Dunai Szövetség gondolatának román képviselőiről szóló, egyébként a *Korunkban* napvilágot látott első írásom neki is kapóra jött a Drang nach Osten ellen folytatott publicisztikai csatározásában. Az érintkező életpályák felelevenítésének összehasonlításából viszont kiténik, mennyire eltérő fajsúllyal, mennyire különböző érzelmi töltéssel jelentkeznek egy-egy biográfiai mozzanat aszerint, hogy ki emlékezik rá. Nekem például — érthető módon — akkor sokkal többet jelentett nem csupán az említett cikk, hanem a *Szolgálatban* szerzőjével való sokoldalú kapcsolat, mint neki. Ily módon a tükör, amelyet visszaemlékezéseikkel kortársaink elébünk állítanak, a tárgyilagos, önáltástól mentes önismeret kimunkálását is megkönnyíti.

Mélyen rezonáló húrokat pendítettek meg bennem Balogh Edgár emlékiratának a származásuk miatt üldözöttekkel való szolidaritást kifejező sorai. A következő antifasiszta magatartásból is szervesen következő állásfoglalás végighúzódik szinte az egész könyvön, s ez a vonulat számomra (de nyilván nemcsak számomra) annál is inkább becses, mert felelevenítése félreérthető-félreértett szituációk és megnyilvánulások visszamenő hatállyal való tisztázására kínál lehetőséget. Akár a Vásárhelyi Találkozón zsidó „ösei“ és magyar „hősei“ mellett hitet tevő Arató Andrásra vagy a gettóba hurcolt Heves Renée-re és más barátaira emlékezik, akár a realista-népi irányzattól távolmaradt „européer“ Gábor Istvánnal kapcsolatos esetleges mulasztásért tesz magának késői szemrehányásokat, a magatartás s a mögötte meghúzódo viszonyulás mindig egyértelmű. Ugyanílyen egyértelmű a véleménye s az ítélete a zsidó értelmiségiek elszigetelésére törő jobboldali körök antiszemizmusról is (204.). Ebben a szellemben tör pálcát azok fölött, akik a mondvacsinált „gyökérviták“-kal, illetve a „narodnyik“-vádval próbálják a haladás erőit megosztani, s ugyanez a törekvés utasította el vele azt a kísérletet is, amely „antikapitalista“ jelszóval a benne rejlő rasszista támadást akarta álcázni (269.).

Es végül nem tudok bizonyos szubjektívizmustól mentesen tájékoztatni azokról a részkről sem, amelyekben emlékirónk az első erdélyi kommunista—keresztény dialógust eleveníti fel. Eveken át népszerűsítettem ennek a — humánus jegyében létrehozandó — párbeszédnek a gondolatát, s eközben teljesen megfele-

keztem arról, amit most Balogh Edgár könyve idéz fel bennem, hogy a Vásárhelyi Találkozó (három évtizeddel tehát a hasonló európai kezdeményezések előtt) Nagy István és Fodor József vitája, mindkettőjük elvi nyilatkozata már ezt az eszmei szembesülést-találkozást jelentette.

Egyébként az egész emlékirat erősen érzelmi fűtöttségű, s ez csak a vallomások emberi hitelét fokozza. A feleségéről és édesanyjáról szóló szeretetteljes, igen szépen megírt oldalak pedig az egész mű irodalmi értékét növelik. Persze, az értelem erejét kifejező passzusok sosem elszigetelten, hanem mindig az emocionális töltésükkel egységben találhatóak a könyvben, amelynek különös varázsát éppen ez az ötvözet biztosítja.

A *Szolgálatban* bírálói (Dávid Gyula, Wesselényi Miklós) joggal méltatták a szerző történelmi érdemeit. Balogh Edgár szemlélete egyébként jellegzetesen historikus, de most nem csupán ennyiről van szó. A könyv forrásértékét kell kiemelnünk. Azt, hogy olyan szakaszokról közöl érdemlegeset, amelyek eddig többnyire fehér foltként szerepeltek. Anakronisztikus tilalomfákat ledöntve, Balogh Edgár az egész közelmúltat hódítja vissza, hogy a maga teljességében ábrázolja az 1935—1944 közötti életpályának megfelelő korszakot. Ő jól tudja, hogy csak a múlt tudományos birtokbavételével lehet a jelen fölött úrrá lenni, s az a népcsoport, amely lemond történelmének egyik vagy másik periódusáról, jövőjét teszi kétségessé. Aki beletörődik abba, hogy tegnapjait elhallgassák vagy kisajátítsák, identitását veszti el.

Balogh Edgár az értelmi szerző, a kezdeményező bennfentességével tudósít a Vásárhelyi Találkozó előkészítéséről, az Erdélyi Enciklopédia kiadói vállalkozásáról s a népi találkozó megszervezéséről. Új adatokkal gazdagítja a haladó sajtó, különösen az *Erdélyi Magyar Szó* történetét. Eddig ismeretlen részleteket tár fel a MADOSZ (főként a brassói szervezet) tevékenységéből. Információi, értelmezései fejedetét nem csupán emlékezőképessége s a sors viszontagságai között — szerencsés módon — megmaradt dokumentumai szavatolják, hanem az a szemlélet is, amely a dunavölgyi népek egymásrautaltságából merít, s a köztük megteremtendő barátságot és együttműködést hirdeti. (Számomra főként az 1942—1944 közötti eseményeket bemutató oldalak voltak izgalmas-tanulságos olvasmányok, hisz ezekben az években csupán szenvedő tárgya voltam a történelemnek.)

Memoáirodalmunk örvendetes gazdagodásával kapcsolatban többször utaltam már e múltidézésnek nélkülözhetetlen bírálati dimenziójára. Változatlan meggyőződésem, hogy a mai nemzedékek figyelmére csupán azok az önéletírások tarthatnak számot, amelyeknek szerzői nem az önfelmagasztalás, hanem a kritikai szembesülés szellemében fordulnak a letűnt idők felé. Különösen érvényes ez a követelmény az értékek átértékelésének mai, válságokkal és meghasonlásokkal telített fázisában. Olvasók és kortársak szenvedélyes érdeklődéssel faggatják az újabb keletű krónikákat, hogy nyugtalanító kérdéseikre választ, kitérőkre pedig valamilyen magyarázatot kapjanak. Minden gondolkodó és lelkiismerettel rendelkező ember tudni szeretné, hol kezdődik és milyen mértékű az a felelősség, amelyet a történelem alakulásáért magára kell vállalnia. Az apológiák egyetlen vonatkozásban sem adhatnak segítséget.

Természetesen nem arról van szó, hogy mai tapasztalatainkat és nézeteinket visszavetítsük a múltba, s azt ily módon meghamisítsuk. A követelmény: a kor s benne önmagunk kritikai szemlélése. Nem hivatkozhatunk arra, hogy ezt vagy azt a tény, ezt vagy azt a homályban tartott hátteret nem ismertük. Hiába hangoztatjuk jóhiszeműségünket és erkölcsi idealizmusunkat, a felelősségben osztozni kell. Sok mindenről valóban nem tudtunk, de az is kétségtelen, hogy bőven volt olyasmi, amit tudomásul vehettünk volna, de elutasítottuk, mert nem illett be felfogásunk kereteibe, pontosabban: ellentmondott vakhitünknek. Ami pedig nem volt krédónkkal összeegyeztethető, azzal szemben közegellenállást tanúsítottunk. Tagadtuk nemcsak létezését, de még a lehetőségét is. A boldog tudat nem tűri a kételyt, s azoknak, akik az egyedül idévezítő tan, az Igazság letéteményeseinek vélik magukat, nincs fülük és szemük arra, hogy olyan tényeket és érveket meghalljanak, illetve meglassanak, amelyek meggyőződésüket cáfolnák. És még valami. Az ember fut a befektetett erkölcsi tőkéje után. Senki sem akar szembenézni azzal, hogy esetleg rossz irányban tájékozódva, ifjúságát pazarolta el. Nehéz megbékülni a felismeréssel, hogy ami életünknek értelmet látszott adni, később talán illékony illúzióknak bizonyult.

Az emlékirónak azonban pokolra kell mennie. Köteles végigjárni a kérlelhetetlen önvizsgálat ösvényeit. Nem kerülheti el a mardosó önvád kínjait sem, hogy — informáltságának és szellemi-erkölcsi érettségének mai szintjén — önáltatás nélkül vessen számot eszményei megvalósulásával, a világ reális menetével. Balogh Edgár emlékirata nincs híján a kritikai és önbírálati elemeknek. Nem tartja magát csalhatatlannak, s nem hiszi, hogy minden akció, amelyben részt vett vagy amelyet

kezdeményezett, történelmi szükségszerűségnek felelt meg. Jelzi — főként ha beljük ütközött — a szektarianizmus korlátait, s elítéli azt a szűkkeblű bizalmatlanságot, amely fékezte-akadályozta a népfronti nyitást.

Mindez azonban megmarad a „mikrokriticismus” szintjén. Nem szeretnék olyasmiról hiányolni vagy kifogásolni, aminek a megvalósítását szerfölött nehéznek, sőt — adott körülmények között — kivihetetlennek tartom. A *Szolgálatban* szerzőjének opciói alapvetően helyesek voltak. Az ott és akkor felmerülő alternatívák közül ő a célravezetőt választotta. Éppen ez a körülmény kötelezte volna — akár erkölcsileg — arra, hogy tegnapiaink revízióját mélyenszántóbban, a ma már rendelkezésre álló irodalomból levonható következtetésekkel összhangban végezze el. Ezek a konzekvenciák összegegyeztetetelenek ugyanis bármilyen intézmény érinthetetlené nyilvánításával s azzal a szinte futói alázattal, amellyel „szolgáló” szerzőnk egy egyéniségünk fölé magasodó eszmei Hatalomnak adózik. Úgy érzem, meg kellett volna kísérnie, hogy az általa észlelt és jogosan elutasított megnyilvánulásokat egy általánosabb érvényű stratégiai koncepcióval szemben kifejtett bírálat összefüggéseiben értelmezze. Balogh Edgárnak nem erős oldala az elméleti általánosítás, műfajai ezt egyébként nem is követelik tőle. Az emlékirat korszerű erkölcsi kódexe megkívánta volna azonban, hogy annyi minden után, ami vele és körülötte történt, egy világvizonylatban már közkinccsé vált kritika szellemében közeledjék a könyvében tárgyalt viszontagságaihoz.

Balogh Edgár szolgálata a nép ügyéhez csatlakozó értelmiségi hivatásként felfogott és gyakorolt magatartását fejezi ki. Míg az újkor hajnalán kialakult központosított közigazgatási gépezetekben szolgáló szakemberek, entellektüelek mintaalattvalókká egyneműsödtek, s valamennyien a nép nyakán élőködtek, Balogh Edgár azokat az írástudókat tekinti mintaképeinek, akik az urak szolgálatából a másik oldalra, a nép mellé állottak. Modelljei Ady, Móricz Zsigmond, Veres Péter és Németh László lehettek. E narodnyik fogantatású elkötelezettség már nem igényli, hogy aki magára vállalja, annak le kell szakmájáról, addigi életformájáról mondania és — a hajdani romantikus elődök példáját követve — a nép közé kell mennie. Bizonyos ellenzéki séget sugallt azonban ez a szolgálat, amely ha nem torkollik is mindig forradalmiságba, semmi esetre sem volt összegegyeztethető a kiváltságosok érdekvédelmével, a konformizmussal. Ez a mi tájaink meghonosított hitvallás és magatartás népben-nemzetben való gondolkozást és cselekvést sarkallt. Rendszerint kibékíthetetlen ellentétbe került a bürokratikus-szektáriánus politikával, de új tartalommal, új jelentéssel gazdagodott a népfront jellegű szövetségrendszerben. A népet szolgáló értelmiségi szakit a „szabadon lebegés” státusával, s ha magatartása nem is fedi az osztályharcosét, sok vonatkozásban közös nevezőre kerülhetnek. A népszolgálat tipikusan kelet-európai jelenség, egy fejlődésében elmaradt, nemzeti-nemzetiségi ellentétekben nem szűkölködő világ terméke.

A népszolgálat gyűjtőfogalma mind a gazdasági, mind a kulturális felemelkedést elősegítő, a jobbító tevékenységet jelöli. Lényegénél fogva felvilágosító jellegű, morális szempontból pedig — a már említett hivatástudaton és elkötelezettségen kívül — hűség és felelősség jellemzi. Aki népet szolgálja, elsősorban a dolgozók érdekeit képviseli. Ez pedig nem ritkán kockázattal, sőt áldozattal jár — tapasztalhattuk — még olyan történelmi szakaszokban is, amelyek elvileg kizárni látszottak, hogy az, aki életének értelmét a társadalmi-nemzeti haladás előmozdításában találta meg, súlyos árat fizessen ezért a választásért. A népszolgálatról elválaszthatatlan felelősség nem engedi meg a tőle való menekülést, az általa diktált hűség viszont személyiségünk kiteljesedését, azonosságunk megőrzését szavatolja.

Meggyőzően bizonyítja ezt a hatást Balogh Edgár élete és emlékirata is. Ha valakiről el lehet mondani, hogy sikerült életének értelmét adnia, biográfiáját pedig választásai és döntései szerint — műként — alakítania, akkor ez a *Szolgálatban* szerzőjéről határozottan állítható. Nyilván adott szituációkban ő sem szűnt meg a történelmi folyamatok és fordulatok tárgya lenni, ő sem kivétel a manipuláció érvénye alól. Méltatnunk kell azonban elszánt törekvését, hogy mostoha körülmények között se adja fel eszményeit és céljait. Ez a következetesség természetesen azzal a veszéllyel is jár, hogy opcióinkban merevvé, előbb-utóbb idejétmúlttá leszünk. A konzekvencia megfelelő rugalmasság és nyitottság nélkül zsákutcába, egyéni csödhöz vezet.

Emlékiratának tanúsága szerint Balogh Edgárból nem hiányzik egyik adottság sem. A visszatekintő bírálatnak — előbb említett — hiányai azonban azt az eszmei-erkölcsi buktatót jelzik, hogy régi kötelmeiben elfogulttá, az új jelenségekkel szemben bizalmatlanná válhat. A népszolgálati elkötelezettség, amely Balogh Edgárnál (is) jellegzetesen nemzetiségi tartalmakkal telítődött, hatalmas, pótolhatatlan erőforrás mind az egyéni, mind a közösségi vállalkozásokban. Morális értékét azon-

ban csak abban az esetben képes nemcsak megőrizni, hanem ki is fejleszteni, ha toleranciával, a változó világban lehetséges sokféle út és megoldás iránt tanúsítandó megértéssel párosul.

A *Szolgálatban* azt a benyomást kelti, hogy szerzője megfogadta az elődök tanácsát: „merjünk nagyok lenni.“ Vállalkozásainak arányait nem csupán közösségi elvárásokat tolmácsoló kezdeményezései, hanem a gyakorlati megvalósításban érvényesülő kitartása, rugalmassága, semmilyen aprómunkától nem idegenkedő fáradságtalan ügyszeretete szavatolja. A népszolgálat ethoszát Balogh Edgárnál a *hivatás pátosza* lengi át. Ez az emelkedettség legtöbb esetben összhangban van a feladatok horderejével s az emlékiratban kirajzolódó teljesítmény méreteivel. A fenséget és a méltóságot azonban gyakran kongó ünnepélyesség fenyegetné, ha alkalomadtán Balogh Edgár nem lenne képes arra is, hogy küszködéseiről, kudarcairól öniróniával adjon számot.

Meggondolkoztató, hogy a kisebb-nagyobb balsikerekről szóló — gyakran öngúnnal átszótt — beszámolóit sosem lehangolják. Nem leszerelők. E hatás oka feltehetően abban keresendő, hogy csetlések-botlások ellenére, a válságok mai sokirátásában Balogh Edgár pályája valaminő bizonyosságot kínál. A belőle leszűrhető tanulság vázlatosan így fogalmazható meg: ha képes vagy azonosulni valamely közösséggel s annak igaz ügyével, nem maradsz magadra, nem kerget kétségbeesésbe a Nagy Nihil élménye. Attörheted az értelmetlenség, a képtelenség falait, de ehhez cselekedned is muszáj. A magunk részéről még azt is hozzátehetnénk, hogy a tett csak a kritika fényénél bizonyul célravezetőnek s egyben katartikusnak. Ebben az ötvözetben szólhat valóban hatékonyan a fiatalabb nemzedékekhez, azokhoz is, akik annak idején „intelmeit“ fenntartásokkal fogadták.

A *Szolgálatban* megnyilvánuló, erkölcsileg motivált nemzetiségpolitikai magatartás arra az alapvető történelemfilozófiai felismerésre épít, hogy az együttélésre nincs más alternatíva, alakítandó sorsunk pedig kelet-európai dimenziókban meghatározott. Ez az alapvetés oly szilárd, hogy a belőle fakadó legtöbb döntés helyesnek, valószínű-jövősnak tekinthető. Ez az aranyfedezete Balogh Edgár szolgálatának is, ez övta meg ethoszát attól, hogy valaminő szolgálati morállá torzuljon.

Balogh Edgárt közéleti tevékenységében sokszor érte az a vád, hogy terveinek kikövésolásában csak vágyaitól, csupán képzelőerejétől és naiv derűlátásától hagyja magát vezetni. Gyakran bírálták utópizmus és önáltató reménykedés miatt. Az emlékirat viszont azt tanúsítja, hogy szerzőjének nemegyszer a fantasztikum birodalmába utalt kezdeményezései életképeseknek bizonyultak, várakozásai pedig a megvalósítható lehetőségekből táplálkoztak. Balogh Edgár szolgálatának pátosztát a lehetőségek szenvedélye fűti. Ez a szenvedély adott neki lendületet a lehetetlen megkísértéséhez, amely gyakran nem szélmalomharcnak, hanem sikeres küzdelemnek bizonyult. Erényei és eredményei azonban arra kötelezik, hogy emlékiratának folytatásában, a felszabadulás utáni események és megpróbáltatások felelevenítésében ne csak lelkes elkötelezettségéből, hanem a história sokszor keserű leckéiből is merítsen.

Gáll Ernő

A tökéletes bűnösség kora és a regény

Mint ismeretes, a címben foglalt s a polgári társadalomról szóló értékítélet Fichtétől, a társadalom és a regény kölcsönös feltételezettségének a gondolata pedig Hegeltől ered. A fiatal Lukács *A regény elmélete* című (nemrég románul is kiadott*) munkájának megírása idején úgy látja, hogy a Fichtétől megfogalmazott ítéletben fejeződik ki a legpregnánssabban a polgári s általában a modern társadalom lényege, megkülönböztető sajátossága. Ez az erősen etikai töltésű és

színezetű fichtei tétel mintegy igazolja Lukácsnak e korszakra jellemző szemléletét, valamint az adott történelmi helyzethez való erkölcsi és érzelmi viszonyulását. A regényelmélet megírásának idején a Lukács egész lényét hatalmába kerítő alapérület: a *kétségbeesés*, amelyet bizonyos szubjektív és partikuláris tényezők mellett az első világháború kitörése és főképpen előrevetített következményei váltottak ki. Szubjektív és objektív tényezőktől befolyásolva Lukács úgy látja, hogy az egész világot átfogó katasztrófa el fogja pusztítani a féltve őrzött szellemi értékeket, s mindezért

* Georg Lukács: Teoria romanului. Traducere, note și indici de Ion Roman. Editura Minerva. București, 1979.

egyedül a bűnös polgári társadalom a felelős. Lukács véleménye szerint pedig egy adott valóság, történelmi és társadalmi situáció vagy formáció csak művészileg „megformált”, átlényegített változatában ismerhető meg adekvát módon. Így a polgári társadalom egész problematikája csak a regény alapos elemzése révén tárható fel és ismerhető meg, mivel e korszak legjelentősebb és legtipikusabb műfaja éppen a regény. Ezért a továbbiakban Lukács könyvének csak a közvetlenül idekapcsolódó aspektusaira térünk ki.

A regény elmélete szerzője szerint a modern kor igazi szülőtte, „édes gyermeke” s ezért vezető műfaja a regény. A regény genezisést, az eposzhoz való tartozását és ettől megkülönböztető jegyeit Lukács a hegeli fogantatású történetfilozófiai szemlélet alapján magyarázza. Ennek megfelelően „Az epopeiát és a regényt, a nagyepika két objektívációját nem az ábrázolási szándék különbözteti meg egymástól, hanem azok a történetfilozófiai adottságok, amelyeket az ábrázolás számára készen találnak. A regény annak a korszaknak az epopeiája, amely számára nincs már érzékelésen adva az élet extenzív totalitása, és amely mégis vonzódik a totalitáshoz” (Lukács György: *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete*. Budapest, 1975. 515.). Az itt megfogalmazott alapkoncepcióból vezeti le Lukács a regény történetfilozófiai és műfaji jegyeit. A regény megjelenését mindenekelőtt az a történelmi folyamat és a belőle eredő új valóság magyarázza, amelynek alapvető vonása az értelem életbeli immanenciájának a hiánya. A regény sajátos, az eposztól eltérő tárgya megszabja célját, feladatát is: az ábrázolás folyamatában feltárja, művészileg megleveníti az élet rejtett értelmét és totalitását. Az adott tárgynak és célnak megfelelően a regény formáját igen nagy mértékben meghatározó alapérzés nem más, mint a „keresés”, amely a regényhősök pszichológiájában ölt testet. A regény alapérzését, a keresést az teszi problematikussá, hogy sem a cél (a lényeg), sem elérésének módzatai nem egyértelműek és közvetlenül adottak, mint az eposz világában. Ennek magyarázatát Lukács a modern kor sajátos szerkezetében véli felfedezni. A szerkezetet alkotó, meghatározó elemeknek a létrejöttét, az egymáshoz való viszonyuk paradox, ellentmondásos voltát pedig a tökéletes és megoldhatatlannak látszó diszharmonia magyarázza, amely az Én és a világ, a lényeg és a jelenség között létrejön. A lényegét vesztett világ vagy empiriájában elsüllyedt lényeg már nem vagy csak részben, áttételesen képezi a

keresés, a felfedezés tárgyát. A regény hőse kivonul ugyan a világba a lényeg felkutatására (pl. Don Quijote), de ez a vállalkozás szükségszerűen kudarcra van ítélve, mivel a modern kor lényegét éppen lényegnélkülisége, az embertől elidegenedett volta alkotja.

Lukácsnak az elidegenedésről mint a modern kor döntő, lényegét meghatározó jegyéről kialakított szemlélete szintézis és egyben antitézis. Egyrészt szintézise a hegeli, szellemtörténeti és kierkegaard-i kultúrfilozófia idevágó nézeteinek, másrészt ezek antitézise, amennyiben előlegetzi a *Történelem és osztálytudat* (1923) e problémára vonatkozó későbbi szemléletét. E szemléletnek megfelelően a modern kor társadalmi, anyagi és szellemi képződményei ellenségesen viszonyulnak nemcsak az alkotó szubjektumhoz, hanem az igazi értékek világához is, mint ilyenek nem képezhetik az igazi „keresés” tárgyát és célját. Ezek a képződmények Lukács szerint „a konvenció világát alkotják: olyan világot, melynek mindenható hatalma csak a lélek bensejére nem terjed ki; amely a maga áttekinthetetlen sokrétűségében mindentűt jelen van; melynek szigorú törvényszerűsége, mind levésében, mind létében, szükségképpen nyilvánvalóvá válik a megismerő szubjektum előtt, de amelyben minden törvényszerűségek ellenére a célkereső szubjektum éppúgy nem talál értelmet, mint ahogy a cselekvőnek sem nyújt anyagot a maga érzéki közvetlenségében” (i.m. 520.). Ebből szükségszerűen következik, hogy a keresés, a felfedezés tárgyát és célját nem az objektum, a lényegét vesztett világ, hanem a lényeg egyedüli hordozója, menedékhelye: a *szubjektum* alkotja. A szubjektum posztulátumszerű tételezése a regényben és általában az epikában, eltérően a drámától és főképpen a lírától, problematikus, paradox formát ölt. Ez többek között abban jelentkezik, hogy a regényhős önfelfedezési kísérletének elengedhetetlen közege az értelmét vesztett világ, amelyhez ellenségesen viszonyul. A regény szerkezetében tehát két ellentétes tendencia érvényesül: egyrészt az önmagát, saját lényegét kereső szubjektum, másrészt az ehhez ellenségesen viszonyuló objektum, valóság, a képződmények világa. A regény szerkezeti alapelveit — az igen elterjedt szemlélettől és gyakorlattól eltérően — éppen a disszonancia kiélézése, és nem a művészet nyújtotta lehetőségekkel való feloldása alkotja. Paradox, de érthető módon, a szubjektum, a modern ember lényegének művészi tükrözése csak akkor teljes és tökéletes, ha az alkotás tárgyát, a regény központi problémáját nem az önmagába visszahúzódt, saját sorsa fő-

lött reflektáló szubjektum, hanem a valóság és lényeges összetevői alkotják. Lukács e kérdés értelmezésében abból a tételtől indul ki, mely szerint minden „forma” egy adott lét sajátos tartalmának a kifejezése. Ennek megfelelően a regényben, melynek tárgya az értelmetlen lét, „mély emberi törekvések hajótörése [...] minden alaknak és eseménynek a nyilvánvaló célok eltűnésére, az egész élet iránytalanságára kell felépülnie, mint szerkezeti alapra, alapvető apriorira” (i.m. 520.). Kiegészítésként idézzük Lukácsnak egy másik kitételét, mely szerint „A történelmi szituációban rejlő buktatókat és szakadékokat be kell vonni az ábrázolás körébe, nem lehet és nem szabad őket a kompozíció eszközeivel eltakarni” (i.m. 518.).

Lukács idevágó nézetei elméletileg előlegezik a modern regény Kafka és Joyce képviselte fejlődési vonalát. Ilyen szempontból tanulságos lenne összevetni *A regény elmélete* alapéziseit nemcsak a regény, hanem az egész modern művészet későbbi fejlődésével, alakulásával. A fentiekben vázolt követelmény, a regény szerkezeti alapelveinek be nem tartása a szubjektumnak a modern korra jellemző posztulátumszerű tételezéséből ered, ez utóbbi viszont sohasem képezheti az epikai totalitás alapját. A totalitás fogalma feltételezi a szubjektum—objektum egységét, még ha ez, mint a regényben, paradox, kibékíthetetlen formában is jelentkezik. Lukácsnak e korra jellemző szemlélete szerint ez az ellentmondáson alapuló egység többek között az ironia révén érhető el, amely éppen ezért a regény szerkezetének alapvető princípiumát képezi. A német romantika, Schlegel, de főképpen Solger értelmezésében az ironia „az a mozgás, melynek révén a szubjektum felfedezi és egyben megszünteti önmagát” (i.m. 529.). Lukács szerint ez úgy értendő, hogy az alkotás folyamatában a szubjektum két alkotó egységre oszlik: egyrészt arra, amelyik harcol a vágyott, de tőle idegen külvilággal, ennek mellőzésére törekszik, másrészt arra, mely reflektáló s egyben ironikus módon viszonyul a két egymással szemben álló világhoz. Ez utóbbi, vagyis az ironia tárgya tehát nemcsak a lényegét veszített világ, hanem az ehhez ellenségesen viszonyuló szubjektivitás is. Az ironia feladata a disszonancia kiélézése és az ezt létrehozó elemek összekapcsolása. Éppen ezzel sikerül a regénynek művészileg megragadni és tükrözni azt, ami az őt létrehozó kor lényegét alkotja: az En és a világ, az egyén és a társadalom, a cselekvő és a reflektáló szubjektum között fennálló és feloldhatatlan disszonanciát. A formaközpontú műfajoktól eltérően, a regény szer-

kezetének problematikus jellegét éppen az összetevő elemek különleműsége magyarázza. Ugyanakkor ez teszi szükségessé a reflektáló szubjektumot és a hozzá kapcsolódó ironiát. Enélkül nem lehetséges a totalitás létrehozása — minden művészi alkotás elengedhetetlen követelménye —, az alkotás „lekerekítése”. Természetesen itt a totalitásnak és lekerekítésnek egy sajátos, az eposztól eltérő formájával van dolgunk. Igazi, valódi totalitás, állapítja meg Lukács, csak egynemű közegek között jöhet létre. Éppen ezért az eposz totalitása tartalmi és formai is, mivel itt a forma nem más, mint a neki megfelelő tartalom kifejezése. A regényben, mivel az őt létrehozó szubjektum és az utóbbit kifejező hősök ellenségesen viszonyulnak az ábrázolás tárgyához, a valósághoz, csak formai totalitásról, lekerekítettségről beszélhetünk. Röviden szólva, az alkotó szubjektivitás és az ezt kifejező ironia eredménye tartalmi szempontból: a világ értelmessége és az ehhez kapcsolódó *eszményekről* való rezignált lemondás, formai szempontból pedig az alkotás viszonylagos, tökéletlen lekerekítése. Lukács a német romantika szellemében fogatott ironiaelméletet Goethe démonról szóló elméletével egészíti ki.

A regény nemcsak az istenektől elhagyott világ, hanem az érett férfikor eposza is. A regény számára ez azt jelenti, hogy tárgya objektív szempontból nem tökéletes, önmagában értelmes világ, szubjektív szempontból éppen ezért a rezignált lemondás, belenyugvás érzésének az előidézője. Ez etikai és művészi szempontból kettős veszélyt rejt magában. Az egyik abban, a regény történetében is nyomon követhető tendenciában konkretizálódik, amely az élet teljes értelmetlenségének, zavaros, áttekinthetetlen voltának a tükrözésére törekszik. Ennek etikai vetülete a kétségbeesés érzése. Lukácsnak ez a prófécija is beteljesedett korunk művészetében. Az ellentétes tendencia a reálishan létező disszonanciák hamis, mesterkelt, a művészet adta lehetőségekkel való feloldására törekszik. Az eredmény mindkét esetben azonos: az ábrázolt valóság egyoldalú, felületes, művészi értéket nélkülöző tükrözése, melyből szükségszerűen következik e szemléleten alapuló alkotás hegeli értelemben vett elvont jellege. Az elvontság csak akkor kerülhető el, ha a regényíró tudatosan és következetesen napvilágra hozza azt, ami tárgyának lényege: *elvontsága és értelmetlensége*. Lukácsnak e fejtegetése csirájában már magában foglalja későbbi realizmus-elméletét, valamint a formalista és a naturalista irányzatokkal szembeni magatartását. A regény tárgyának illyenszerű

tükrözését az is problematikussá teszi, hogy a formaközpontú műfajoktól eltérően, a regényben a művészet és a valóság közötti disszonancia nemcsak hogy a művészi megformálás tárgyát képezi, hanem központi, formameghatározó elemét is, tulajdonképpen formáját alkotja. Ennek következtében az etikum és esztétikum más műfajoktól eltérő viszonya alakul ki. Míg a lírában vagy drámában az etikum *a priori*, addig a regénynek szerves része, a legkisebb részletekben is jelen van, és mint ilyen meghatározza a mű egész szerkezetét.

Ide kapcsolódik Lukácsnak az a nézete, mely szerint a többi műfajok zárt formákkal dolgoznak. A regény formája — tárgyának megfelelően — *folyamat*. Ez viszont csak tartalmi szempontból zárja ki a tökéletességet. „Mint forma a létező és kialakuló közötti mozgó, de biztos egyensúly, mint a kialakulás eszménye helyezett alakul és ezáltal a kialakulás normájává“ (i.m. 529.). Ezáltal a regény a modern kor legsajátosabb vonását fejezi ki, és éppen ezért — az igen elterjedt véleménytől eltérően — a modern művészet és irodalom egyik legértékesebb műfaja. A regény formájának folyamatos jellege bizonyos törvényszerűségek még szigorúbb betartását követeli meg, mint a formaközpontú zárt műfajokban. Az igen nehezen definiálható törvényt Lukács a *tapintatban* és *ízlésben* jelöli meg, melyek révén a regényíró a kompozíció különmemű és különálló részeinek helyes arányát és egyensúlyát megvalósítja.

A regény problematikussá voltát — az említetteken kívül — az is magyarázza, hogy a tárgyát képező valóság csak akkor formálható meg művészetileg, ha az a lelki folyamat vagy reflektáló tudat tárgya. Mindezt a problematikusság testesíti meg. Éppen ezért, állapítja meg Lukács, a regény belső formája nem más, mint a problematikusság hős önmegismerése. A regény hősnének prototípusa akkor jelenik meg a történelem színpadán, amikor a „bensőség“ és „külvilág“ önálló, egymástól „*elidegenedett*“ közeget alkotnak. Ezzel magyarázható, hogy a regény hőse, az eposztól eltérően, nem egy közösség képviselője, hanem egy önmagába zárkózott, egyéni sorsa és magánya fölött elmélkedő szubjektivitás. A regény tükrözésekorban „... a szubjektum önmaga számára jelenséggé, objektummá vált ... mert az új világban embernek lenni annyit tesz: magányosnak lenni“ (i.m. 499.). A regény hősnének problematikussá volta, Lukács szerint, abból is ered, hogy a modern korban az *eszmé* eltűnik a valóságból, nem immánensen adott, illetőleg egy irreális *eszmény* formájában jelenik meg. Az esz-

mény utáni vágyódás és ennek soha el nem érhető volta határozza meg a regényhősök szellemi és pszichológiai arculatát, végeredményben pedig problematikussá jellegét. A problematikusság hős elvont, eszményi és szubjektív jellege, mely azonos a regény belső formájával, csak ennek a külső formáját jelentő *biográfiában*, egy valóban lelétnak tűnő élet formájában ölthet testet. Ezért a regény külső formáját illetően biografikus. A reálisan vagy irodalmilag elképzelt életsors ábrázolása megköveteli azoknak a történelmi, társadalmi és emberi viszonyoknak a bemutatását is, amelyek az előbbinek a keretét alkotják, egyben meghatározza alakulásának irányát, célját és lényegét. Így válik a regény egy adott életsors bemutatása révén emberi sorsok s az ezeket meghatározó társadalmi-történelmi viszonyok tükrözésévé.

A regény hősnének korához való viszonyulása alapján e műfaj két alapvető típusát különbözteti meg: az *elvont idealizmus* és a *dezillúziós romantika* regényét. A lukácsi regénytípológia elméleti alapját egyrészt a szellemtörténeti iskola és ezen belül Dilthey tipológiai rendszere, másrészt Hegelnek a *szellem fenomenológiájában* és az *Esztétikában* felvázolt *triadikus* rendszere képezi.

Az *Én* és a világ szembenállásának, kölcsönös meg nem felelésének egyik alaptípusa — mint jeleztük — az elvont idealizmus regénye. Ennek csúcsteljesítménye, örök mintaképe Cervantes *Don Quijoteja*, melynek szerkezetét és egész formanyelvét a központi hős szellemi és lelki beállítottsága, valamint az ebből eredő valósághoz való viszonyulása határozza meg. Ennek sajátos formáját és lényegét viszont egyrészt az *eszmény* vált *eszmében* való rendíthetetlen hit, másrészt az ezzel szembeszegülő valóság 'ragikomikus harca, az ebből az alapsituációból kibontakozó gazdag problematika képezi.

A tipológia második alapformájának a hőse és a valósághoz való viszonyulása ellentéte és részben eredménye az elsőnek. Míg az elvont idealizmus hőse aktív és pozitív, addig a dezillúziós romantika passzív és negatív módon viszonyul a valósághoz. E különbség okát Lukács az adott történelemtudományi feltételekben, valamint az ezeket létrehozó történelmi folyamatban jelöli meg. Ez utóbbi — mely azonos az eszmény fokozatos eltűnésével — kezdetét Cervantes, végét, kiteljesedését pedig Flaubert regénye dokumentálja az irodalomban. Éppen ezért a dezillúziós romantika és egyben a műfaj prototípusa *Az érzelmek iskolája*. Azért is az, mivel szintetizálja mindazt, ami a regényt mint műfajt meghatározza. Itt az ábrázolás tárgya nem a

külső, objektíven létező társadalmi valóság, hanem ennek szubjektív tükrözése, a bensőség lirája. Ez magyarázza többek között a *remény* és *emlékezés* és ezek révén az *idő*, a bergsoni „durée” formameghatározó szerepét a regényben. Az *idő* művészi funkcionalitásának részletes elemzése — az írónia mellett — Lukács könyvének második nagy újdonsága.

Főleg ez teszi korszerűvé *A regény elméletét*, melyben Lukács, korát megelőzve, a modern regénynek azokat a problémáit veti fel, amelyeket akkor még csak sejteni lehetett, minthogy az itt megfogalmazott tételek művészi bizonyítékai (Proust, Joyce, Thomas Mann regényei) csak jóval később válnak ismertté Németországban.

Máté Gábor

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

SOCIOLOGIE — MINERIT. ARTICOLE ŞI STUDII, 1968—1978.

A petrozsényi Bányászati Főiskola úttörő szerepet játszott hazánkban a szociológia népszerűsítése és konkrét alkalmazása terén, lévén az első olyan technikai profilú tanügyi intézmény, ahol bevezették fakultatív tantárgyként az iparszociológiát (1968-ban). A szociológiai kutatások kiszélesítésében döntő szerep jutott az 1973-ban Petrozsényben létrehozott interdiszciplináris laboratóriumnak; itt most már intézményesített formában folyik a bányászat társadalmi-gazdasági problémáinak feltárása. Tíz év (1968—1978) kutatómunkájának eredményeit foglalja magában a dr. Septimiu Krausz — a petrozsényi Bányai Főiskola előadótanára — szerkesztésében megjelent tanulmánygyűjtemény, ezen a téren az első átfogó, szintézist nyújtó munka.

A kutatógárda rendkívül heterogén (tanárok, mérnökök, orvosok, szociológusok, pszichológusok stb.), s tulajdonképpen ennek köszönhető a tematika sokoldalúsága, ami lehetővé teszi számos, különböző területen dolgozó szakember számára a kutatási módszerek, elméleti modellek és konkrét megoldások felhasználását.

Az első fejezetet alkotó kilenc tanulmányt és cikket tematikailag két csoportba lehetne sorolni:

1. a TTF (tudományos-technikai forradalom) behatolása a gazdasági életbe és ennek következményei (pl. *A TTF és az ökológia, A technokrácia kialakulása és struktúrája, A szocialista társadalom struktúrájának modellje* stb.);

2. a TTF és a bányaiipar konkrét kapcsolata (pl. *A bányászat jövője és a jövő bányamérnöke, Népszerűség és bányászat, Az élet minőségének kutatási modelljei egy munkásközpontban* stb.).

A második fejezet öt tanulmányt tartalmaz, s a nevelés és oktatás szociológiai problémáival foglalkozik, mégpedig, konkrétan, a bányaiipari szakemberek kiképzésével, kezdve a felvételre jelentkező fiatalok csoportösszetételével, az elsőéves bányaiipari főiskolások sajátos problémáival, egészen a jövőbeli kutatók képzésének, a szabad idő problémáinak vizsgálatáig.

Az iparszociológusok által leginkább hasznosítható a harmadik fejezet, amely a legterjedelmesebb is (18 tanulmány), s amelyben a munka- és iparszociológiai kutatások eredményeinek feldolgozása kap helyet. A fontosabb problémakörök a következők: az alkalmazkodás és beilleszkedés problémái a szakképzetlen és szakképzett munkások, az almérnökök és mérnökök esetében, a kiscsoportok szociológiai problémái (a személyközi kapcsolatok hatása a termelés eredményeire, a kommunikációs hálózatok kialakítása, a vezető kader minősége és a csoport eredményei közötti összefüggés), a munkaerővándorlás okai és következményei, a szakképzés és továbbképzés problémái, a vezetés szociológiai megközelítése, a dolgozók egészségi állapotának felmérése.

A könyvet záró fejezet a tudományozsociológia néhány kérdését közelíti meg — felmérések alapján. E kutatási eredmények elemzéséből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ezen a téren rendkívül sok tennivaló van még; kiemelhetjük ezek közül talán a tudományos kutatás stratégiájának minél szakszerűbb kidolgozását és fontosságának tudatosítását vezető és nem vezető káderekben egyaránt, mert ahhoz, hogy új technikai megoldásokat fedezzünk fel, vagy a legkorszerűb-

beket alkalmazni tudjuk, sokkal dinamikusabb, képzetesebb és az új iránt fogékonyabb szakemberekre van szükség.

A hazai szociológiai irodalmi termésben a tanulmánygyűjtemény eredeti és alkotó módon bizonyítja be azt — a már általában elfogadott, de eddig még csak elméletben hangoztatott tényt —, hogy a valóság konkrét, átfogó, sokoldalú elemzéséhez egy jól összeválogatott, nagyfokú szakmai tudással rendelkező és heterogén szakképzettségű kutatócsoportra van szükség. A könyv pozitív hozzájárulása a hazai iparszociológiai kutatások serkentéséhez valószínűleg abban is lemérhető majd, hogy segítségével a szakember a legváltozatosabb matematikai és logikai modelleket konkrétan alkalmazni tudja egy-egy jelenség megismeréséhez. (*Casa județeană a corpului didactic. Petroșani, 1978.*)

V. I.

VINCZE JÁNOS: AZ ÉLET FIZIKÁJA

Vincze János igényes ismeretterjesztő könyvének már a címe is sejteti, hogy az élet kérdéseinek a megszokottól eltérő megközelítéséről lesz szó. Valóban, nagy feladatra vállalkozik a szerző, amikor az élet alapvető kérdéseit korunk új, még csak kibontakozóban levő szintetikus, integratív szemléletmódjának szellemében foglalja össze.

E szemléletmód alapját az utóbbi négy évtized tudományos gondolkodásában végbement minőségi változások eredményeként megjelent interdiszciplinák alkotják. A szerző ezek közé sorolja a rendszerelméletet, a kategóriaelméletet, a kibernetikát és az interkinetikát, s hangsúlyozza: „E négy interdiszciplína az integratív közeledésmód szemléletét képviseli a modern tudománytörténetben, bizonyos »szupertudományi« jelleggel felruházva. Eredményeik a klasszikus koncepcióknál átfogóbbak, de megoldásaik ugyanakkor még primitívek, hiszen fejlődésüknek még csak kezdeti szakaszában találhatók. E hipertudományok megjelenése nagy horderejű továbblépés a legkülönbözőbb tudományos kérdések megoldása felé. Magasabb szintézisbe kapcsolják össze az elemet és kölcsönhatást, az energiát és információt, a működést és struktúrát, a nyílt és zárt rendszereket; egyáltalán az általánosabb, átfogóbb megismerés hordozói.”

Vincze mondanivalója rendkívül sokrétű, ami érthető is, hiszen a korszerű szemléletmód a kérdés sokoldalú összefüggéseinek feltárását, elemzését és értelmezését feltételezi. Ugyanakkor az élettel kapcsolatos tényismeretek, amelyek rendkívüli módon felduzzadtak az utóbbi időben, szintén közelebb vittek az élet lényegének megértéséhez. Így a könyv is gazdag adatanyagot tartalmaz, de ennek ellenére nem válik a biológiai tudományok megszokott „enciklopédiájává”: modern szintézisre törekszik.

A könyv szerkezeti felépítésében elsősorban a történeti szemlélet érvényesül. A szerző elég távolról indul el az élet kérdéseinek megközelítésére. Az anyag kozmikus fejlődésének ismertetése az ún. *forró univerzum* vagy „nagy robbanás” elmélete alapján — amely az univerzum fejlődésének legátfogóbb rendszerszemléletű modellje — egymagában is érdekes, izgalmas olvasmány. Ugyanakkor az univerzum fejlődésének ismerete alapul szolgál a Föld evolúciójának megértéséhez, amely az életnek nemcsak „lakóhelye”, hanem szerves része: történetének utolsó négy-milliárd éve szorosan összefonódott az élet megjelenésével és fejlődésével. Ebben az összefüggésben történik a Föld geológiai fejlődésének ismertetése is, természetesen a legújabb kutatások eredményeinek alapján.

A természettudományok fejlődése és az interdiszciplináris szemléletmód eredményeképpen ma már az élet eredetére vonatkozó elméleteink is realisabbak, mint néhány évtizeddel ezelőtt. Ilyen összefüggésben boncolgatja a szerző is e kérdést, különös hangsúlyt helyezve az élő anyag biofizikai és biokémiai szerveződésének problémáira. Az egyed- és törzsfelődés ismertetéséből legérdekesebb az a rész, amelyben Vincze a molekuláris biológia egyik jelentős eredményét, a hemoglobin-molekula aminosav-sorrendje s az állatvilág törzsfelődése közti összefüggést ismerteti.

Új értelmezésben vizsgálja a szerző az élet lényege, az életkritériumok kérdését is, amely az utóbbi évtizedekben ismét a biológusok figyelmének homlokterébe került. Kiderült, hogy a régi felfogás, amely szerint élőnek tekinthető, ami a klasszikus biológia által meghatározott öt általános életjelenséget (mozgás, táplálkozás, növekedés, szaporodás és ingerlékenység) *együttesen* mutatja, érvényét veszítette, s az új életkritériumok modellje, amely szerint az élet döntő tényezője az *anyagcsere*, napjainkban körvonalazódik. Az öregedésről, a halálról, az élet galaktikus jellegéről szóló fejezetekben szintén sok olyan problémát vet fel a szerző, amelyek nemcsak érdekesek, de szükségesek is az élet lényegének alaposabb megértéséhez.

Vincze János könyvének témagazdagságából adódik, hogy jó természettudományos alpműveltséggel rendelkező olvasók számára is bizonyos szellemi erőfeszítést igénylő mű. Ugyanakkor a szerzőt a rendelkezésére álló terjedelem arra készítette, hogy mondanivalóját *nagyon*, néha *túl* tömören fejtse ki. Ha valaki például itt találkozik először Gánti Tibor chemoton-elméletével, csak elmélyült meditálással értheti meg annak lényegét. A matematika alkalmazása a biológiában ma szükség-szerű; a szerző is gyakran alkalmaz matematikai képleteket és levezetéseket az egyes biológiai jelenségek modellálására. De noha óvakodik magasabb matematikai képzettséget igénylő egyenletek használatától, így is lesznek, akiknek matematikai apparátusa nehézséget jelent majd.

Az *élet fizikája* föltétlenül érdekes és hasznos olvasmány, amely sok szempontú megvilágításban tárja olvasói elé az élet lényegének kérdéseit. „Fejtegetéseiben — írja Lazányi Endre professzor az előszóban —, főként a fejezetvégeken, a kutatások lezáratlanságának hiányát érezzük, ami serkentően hat a továbbgondolkodásra.” (*Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó, Bukarest, 1978.*)

M. Z.

ÁBRAHÁM JÁNOS: FÖLDSZINTES ATOMKOR

Hányadik könyv ez „a történelem legnagyobb eseményéről”, az atomenergia felhasználása — háborús és békés felhasználása — lehetőségének megnyílásáról, s az első háborús és békés eredményekről? Ha úgy kérdezzük, hányadik *hazai* könyv, akkor sem tudunk pontosan válaszolni alapos bibliográfiai tájékozódás nélkül: az „atomkor” első néhány évének és évtizedének eseményeivel rengeteg riport- és dokumentumkötet, publicisztikai és szépirodalmi feldolgozás, tudományos értekezés és esszé foglalkozott már.

Tartalmilag, ténybelileg a szerző nem mondhat semmi újat az eddigi könyvekhez képest, legfennebb olyan frissebb adatokkal szolgálhat (részleges atomcsend-egyezmény, SALT-tárgyalások, az atomfegyver proliferációja stb.), amelyek korábbi kiadványokban még nem szerepelnek. Persze a világpolitika eseményeit valamelyest is figyelemmel kísérő újságolvasó, tévénező számára — s ki nem az napjainkban? — ezek sem újdonságok, a szerző pedig alig igyekszik a feldolgozás módjának különösebb eredetiségével „kárpótolni” bennünket. Mindennek ellenére a *Földszintes atomkor* létjogosult könyv: hatókörében elevenen felszínen tart egy kérdést, amelyről soha nem volna szabad megfeledkeznünk.

„Napjainkban okos tanulmányok jellemzik az *atom*pat, az erőegyensúly hatását a világpolitikában, az újságok naponta tárgyalásokról adnak hírt, ugyanakkor a megbeszélések helyben topogásról is beszámolnak. De már az, hogy a nukleáris hatalmak asztal mellett ülve beszélgetnek, csillapítóbban hat, mint ha egymást fenyegetnének” — próbálja magyarázni a szerző a hetvenes évek végére kialakult viszonylagos közönyt a nukleáris fegyverek pusztaságából fakadó veszéllyel szemben. Egyúttal azonban lelkiismeret-ébresztően vezeti rá az olvasót arra, hogy ez a közöny valóságos bűn akkor, amikor „a legújabb (1977-es) adat szerint a hagyományos és nukleáris bombákban és lövegekben annyi energia halmozódott fel, hogy most már bolygónk minden lakosára száz tonna trotilal egyenértékű robbanóerő jut”, s amikor az atomfegyverrel rendelkező hatalmak minden — legyünk jóhiszeműek — békés szándéka ellenére *véletlen atomháború* is kitörhet, mert „semmi-féle biztonsági intézkedés nem óv meg teljességgel a technikai véletlenektől”, és „semmi-féle óvatossági intézkedés nem ad teljes értékű garanciát a pszichológiai defektok ellen” (a rakétákra szerelt nukleáris töltetek indítógombjainál ülőkről van szó, konkrét és képletes értelemben). Egyetlen megoldás van az egész emberiség pusztulását jelentő katasztrófa elkerülésére: a leszerelés — mutatja ki a könyv a valóságnak, a tények vaslogikájának megfelelően.

S itt egyszerre drámai lesz ez a minden jel szerint diákjainkhoz, fiataljainkhoz szóló könyv: az lesz a szerző szándékától függetlenül, sőt annak ellenére. Drámai annak a bizonygatása, hogy nem hiábavaló „az emberiség lélektani mozgósítása a bomba ellen”; drámai a szerző részéről az igyekezet, hogy elhitesse olvasójával, hogy ő — az olvasó — is *tehet* valamit az általános és teljes leszerelés megvalósulásáért; s úgy hisszük, az olvasó részéről is drámai a könyvtől félbresztetni hagyott lelkiismeret tanácstalansága, hogy *mit* *tehet* tulajdonképpen. Sajnos, ezt a szerzőnek nem sikerült világosan, konkrétan, egyszerűen megmondania; ebben a tekintetben megmarad, mint oly sokan mások is, a békeharc jelszavas malasztjánál. (*Albatros Könyvkiadó, Bukarest, 1979.*)

Ó. S.

Régi növénynevek — és ami mögöttük van

A fogalmak és megnevezések rendszere minden korban sajátos és jellemző az adott időszakra. Egy kor tudományosságának a vizsgálatát tehát elvben akár egy adott ismeretpázsma (tudományág), akár a nyelv (megnevezérendszer) felől meg lehet közelíteni. Mennél bonyolultabb azonban az ismeretpázsma, a filológus annál inkább szakemberek segítségére szorul a vizsgálat során; a különböző szaktudományok belső szakkifejezésrendszerét pedig a jelenkorban egyre inkább csak a szakemberek alakítják és ismerik. Az ismeretlen felé törő kutatónak éppen ezért mindig kissé alkotó nyelvésznek is kell lennie: egyértelmű új szavakkal kell megneveznie mindazt, amit felfedez. E megnevezések nélkül sem a kutató, sem az őt alkalmazó közösség nem veheti birtokába az új ismereteket. A kutató nyelvi érdekldése ezért mindig indokolt. A szaknyelv(ek) fejlődési sajátosságának a következménye viszont az, hogy a szaknyelv vizsgálata a nyelvészek részéről általában ritka és bátortalan — mennél bonyolultabb egy szaknyelvi jelenség, helyileg általában annál elhanyagoltabb a jelenségre vonatkozó hagyományos filológiai kutatás. E tendencia ellensúlyozására a nyelvtudományon kívül és belül új ágazatok fejlődtek ki.

A hagyományos nyelvészeti kutatási területeken a növények elnevezérendszerre egyike az általános érdekű nyelvi jelenségeknek. Ennek a megállapításnak mély és lényegében ökológiai gyökerei vannak. Az emberi közösségek az évezredek folyamán kis területeken is száz meg száz növényfajjal kerültek kapcsolatba, és ezek közül a fajok közül néhánytól közvetlenül és a szó legszorosabb értelmében az ember, a közösség biológiai léte függött. A növényi formák sem térben, sem időben nem állandók. A lassú növényi törzsfelődés, a fajképződés a viszonylag gyors nyelvi evolúcióhoz képest észlelhetetlen ugyan, a növény egyedfejlődése során bekövetkező változások (mag, gyümölcs, csira, fiatal virágos és termő növény) a földrajzi eltérések, vándorlások, valamint az eltérő környezeti feltételek meghatározta egyedi változások magas fokú és sajátos általánosító és elvonatkoztató készséget tételeznek fel a növényrendszert kialakító közösség részéről. Tovább bonyolítja a helyzetet a nyelvek közötti kölcsönhatás, valamint az, hogy a változó környezetben változó, vándorló a fajgyűttes is.

Időben és térben nagyon változatos biológiai valóságot kell tehát nyelvileg tükrözni. Ennek megfelelően a hagyományos nemzeti növénynévanyag önmagában is általában bonyolult volt. A nemzetközi tudományos érintkezésben a nagyfokú áttekinthetlenség állapota a XV—XVII. század során következett be. Az 1700-as évek derekán Linnének és követőinek a munkássága nyomán alakult ki az a nevezéktani és szisztematikai módszer, amely az egyértelmű tudományos megnevezéseket lehetővé tette. Ez az egyértelműség azonban még a tudományos szaknyelvben is csak viszonylagos, és az elmúlt 200 esztendő alatt újabb ellentmondás született.

A nemzetközi névrendszer kialakítása nagy hatással volt a hagyományos nemzeti növénynevekre. E hatás vizsgálatát a gyökereknél, a tudományos és a hagyományos névhasználat első találkozásainál kell kezdeni, enélkül többek között azt is lehetetlen eldönteni, melyek valóban a nyelv belső életében keletkezett nevek; mikor és milyen külső hatásra jöttek létre az idegen eredetű elnevezések. A kérdés felé forduló figyelem újraeledését két, nagyjából egyidőben, de egymástól sajnálatos módon teljesen függetlenül összeállított történeti növénynévjegyzék is jelzi. (Grynaeus Tamás—Papp József: *Régi magyar (gyógy)növénynevek, 15—17. század*. Historia Pharmaceutica. Communicationes de Historia Artis Medicinae, Suppl. 9—10, 31—39. Budapest, 1977., a megjelenés éve 1978.; Kabán Annamária: *Összehasonlító növénynévjegyzék*, megjelent a Melius Péter *Herbárium* című munkája kiadásának negyvenedik évfordulójára készült emlékkötet 45—88. lapján. Bukarest, 1978.)

Grynaeus Tamás és Papp József tanulmánya a jelzett időszak (XV—XVII. század) idegen nyelvű botanikai szakkönyveibe kézírással bejegyzett és mindeddig feltáratlan magyar növénynévanyag egy részét rendszerezi és veti össze a mai hivatalos és népi elnevezésekkel. Grynaeus és Papp az e téren elvégzett nyelvtörténeti előmunkálatoknak tudomásunk szerint mindeddig legteljesebb áttekintésével

igen szigorúan körülhatárolt módszertani elvek alapján közelíti meg a kérdést. Módszertani alapelvük „a magyar növénynév azonosítása nem történhet (még ha csábító is) sem csak a latin, sem csak a magyar név alapján (sőt még a kettő együttesén sem), hanem kizárólag csak összetartozó növényi kép és név (és ahol van: részletes morfológiai leírás) synopsisa révén. Ezért illusztrált művek felismerhető növényképeiből kellett kiindulnunk.“ A szerzők tisztában voltak azzal, hogy még ennek az igényes módszertani elvnek is vannak buktatói, például a képek felismerését megnehezítő részletek, a glosszairók saját és átvett tévedései stb.

A 382 növényfajra vonatkozó gazdag történeti növénynévanyagot 5 nagyformátumú (40×60 cm-es) folytatásos táblázatban rendszerezték a szerzők; a táblázaton belül a neveket és a névváltozatokat a mai tudományos (latin) nevek ábécérendjében sorolják fel. A táblázatban a ma érvényes nevek központi helyet foglalnak el, ettől balra hat oszlopban a forrásként használt középkori szakmunka latin növénynevei, jobbra egy oszlopban a mai hivatalos magyar név, tizenkét oszlopban a forrásokban előforduló magyar nevek és egy záróoszlopban a recens etnobotanikai, népi elnevezések közül szerepel néhány érdekesebb alak. Az anyag ilyenformán nem szótárszerűen, hanem a modern adatbankokban alkalmazott „mátrix“-elven van rendszerezve, ennek minden előnyével és hátrányával. A felírt „mátrix“-ból egy pillantással kiolvasható egy adott elnevezés időbeli alakulása, a magyar névrendszer gazdagsága, viszonya a környezetében lévő többi névhez, valamint az is, hogy milyen nevek rögzültek a népi és a hivatalos magyar növénynevek között. A táblázatos feldolgozás felhívja a figyelmet egy ma még talán utópisztikusnak tetsző, de a jövőbe vetítve nagyon is reális lehetőségre, arra, hogy a részletes elemzéshez és feldolgozáshoz érdemes lenne egy számítógépes programot kidolgozni, illetőleg átvenni és alkalmazni, s az adatbankot — a történeti és a népi névanyag tekintetében egyaránt — a kidolgozott program igényeinek megfelelően összegyűjtött anyaggal fokozatosan feltölteni. A terület feltáratlan lehetőségeit a Melius-féle *Herbárium* összeállítása kapcsán a történeti névanyag vonatkozásában a kolozsvári, marosvásárhelyi, nagyenyedi könyvtárak latin és német nyelvű botanikai munkáiba beírt növénynevek gazdagságát látva magunk is érzékeltük, a népi nevek feltáratlanságára egy rendszeres kalotaszegi felmérés hívta fel figyelmünket.

Azt, hogy az anyag hallatlanul gazdag, érdekes és korántsem problémamentes, jól jelzi már a két előbb említett, egymástól függetlenül összeállított történeti növénynévjegyzék adatainak futólagos összevetése is. Jelentéktelen eltéréseket nem számítva, egységes például a két jegyzékben a taláalomra kiválasztott 50 faj közül az *Achillea millefolium* (egérfarkfű), *Agrimonia eupatoria* (apróbojtorján), *Alisma plantago-aquatica* (víz útifű), *Linum usitatissimum* (len), *Malus sylvestris* (vadalma), *Ricinus communis* („csodafa“), *Rosmarinus officinalis* (rozmaring), *Ruta graveolens* (kerti ruta), *Vitis vinifera* (szőlő), *Zea mays* (kukorica, törökbuza) névanyag.

A feldolgozható adatok száma ezekben az esetekben 2 (*Zea*) és 170 (*Ruta*) között váltakozott. A példaként vizsgált fajok közül részleges az egyesés például a *Lithospermum* (gyöngyköles), *Ruscus* (csodabogyó) és *Viola* (ibolya) nembe tartozó növénynevek, valamint olyan közönséges fajok esetében, mint a konkoly (*Agrostemma githago*) vagy az ebnyelvű (*Cynoglossum officinale*). Teljesen eltérőek viszont a viszonylag ritkább (pl. a *Cyclamen euroaeum*, *Cypripedium calceolus*, *Daphne*, *Lysimchia* stb.) fajok, illetve nemek magyar nevei.

Grynaeus Tamás és Papp József tanulmánya — mely egyebek között egy *Korunk*-cikk eredményeit is hasznosította (Vasas Samu: *Népi gyógymódok és orvoslási szokások*. Korunk, 1974. 1.) — a kutatás interdiszciplináris jellegére is utal, amikor felhívja a figyelmet arra, hogy a továbbiakban „az összehasonlító néprajz [...] etnobotanikáé, régészetéé és a növényföldrajzé a szó...“ A terület fejlesztésében érdekelt tudományok között nyugodt lélekkel említhetjük még az agrobotanikát (kultúrnövények háziasítása, nemesítése, elterjedése), a nyelvészetet és az ökológiát is.

Szabó Attila

A NYUGAT-EURÓPAI PÉNZÜGYI RENDSZERRŐL (Era socialistá, 1979. 3.)

Az EKG brüsszeli csúcstalálkozóján (1978. december 5.) megszületett az „európai pénzügyi stabilitási övezet“-nek nevezett új tömb létesítéséről szóló döntés. A cikk szerzője — Dr. Costin Kiri-

tescu — előljáróban a nyugati hatalmak pénzügyi összefogásának gazdaságtörténeti előzményeit vizsgálja.

A két világháború között kibontakozó valutáris válság következtében egyre sürgetőbbé vált a nemzetközi pénzügyi kooperáció szabályozása. Fontos állomás volt ebben a vonatkozásban a Bretton Woods-i egyezmények (1944) keretében

kidolgozott pénzügyi rendszer és ezzel egyidejűleg a Nemzetközi Valutaalap létrehozása. Kezdetből fogva világos volt — ezt a nyugati szakirodalom is elismeri —, hogy a háború utáni gazdasági zűrzavar és elszegényedés időszakában megteremtett kooperációs forma a dollár vezető szerepének elismerésével az ipari, technikai és katonai fölényvel rendelkező Egyesült Államok privilégiumait szentesítette.

Az első nehézségeket a nemzetközi erőviszonyokban érvényesülő változások okozták. A kapitalizmus egyenlőtlen fejlődése következtében a felerősödött és időközben gazdaságilag függetlenné vált nyugati hatalmak megkérdőjelezték a dollárhegemonia további létjogosultságát. A gyengén fejlett államok a világméretű gazdasági-pénzügyi kérdésekben a beleszólási jog, az azonos esélyek és a méltányosság alapelveinek érvényesítését sürgették.

Az 1971-es év újabb határátkelő volt a nemzetközi pénzügyi együttműködés történetében. A kapitalista világ gazdaságát sújtó válságjelenségek legjellegzetesebb tünete, a dollár folyamatos elértéktelenedése a végsőkig élezte a nyugat-európai hatalmak és az óceánon túli rivális között feszülő ellentéteket. Amikor a Nixon-kormány 1971. augusztus 15-én egyoldalú határozattal félredobta a dollár vezető pozíciójával kapcsolatban vállalt amerikai kötelezettségeket, gyakorlatilag megbénította a Bretton Woods-i pénzügyi mechanizmus működését. A váratlan gesztus okozta szorongás és bizonytalanság légrékében a Közös Piac tagállamai úgy döntöttek, hogy 1980-ig Washingtonnal párhuzamosan működő pénzügyi tömböt létesítsenek. A pénzügyi paktum merész célkitűzései mögött nem nehéz kitapintani a kapitalista világ két erőközpontjának szembeesítési folyamatában bekövetkezett minőségi változásokat. Az Egyesült Államok korábbi privilégiumait vitató nyugati hatalmak teljes konvertibilitásra, európai pénzegységre (ECU — European Currency Unit) és aranyfedezetre épülő apparátusa nyílt kihívást jelentett az arany monetáris funkcióinak felüggesztését szorgalmazó Washington számára.

A hetvenes évek során állandosuló gazdasági válság, valamint a Közös Piacon belüli nézetkülönbségek miatt a pénzügyi integráció folyamata bizonyos ideig megtorpan. Egyetlen eredmény az 1973-ban létrehozott „valutakígyó”, amely az Európai Alap megteremtésével lehetőséget nyújtott a tagállamok részére, hogy sz'kzég esetén a nemzetközi pénzpiacokon fellépjenek saját valutájuk védelmében. Rövidesen kiderült

azonban, hogy a nyugati hatalmak gazdasági fejlettségében mutatkozó különbségek miatt néhány ország (Anglia, Franciaország, Írország és Olaszország) kiváltni kényszerült, s a „kígyó” további töredezését csupán nagy mennyiségű devizatartalékok feláldozásával sikerült megakadályozni.

A gazdasági válság elmélyülése, a dollár vezető szerepének további hanyatlása — különösen az 1978-as, minden korábbi rekordot túlszárnyaló árfolyamzuhanás — új lendületet adott a pénzügyi integráció tervének. Az EKG 1978-as csúcstalálkozóin véglegesített, illetve aláírt szervezési forma az „európai pénzügyi stabilitási övezet” létrehozásával hivatalosan is szentesíti a tőkés világ gazdaság pénzügyi-valutáris megosztottságát. Figyelemre méltó, hogy a pénzügyi rendszer terve nem talált egyöntetű visszhangra a Közös Piac országainak sorában. Egyes államok csatlakozási feltételei, Anglia halogatott magatartása és a „stabilitási övezet” két főexponensének, Franciaországnak és az NSZK-nak az utolsó pillanatban támadt nézetkülönbségei újabb zökkenőket jelentenek a nyugat-európai pénzügyi összefogás útján. Az ellentétek alapja régi keletű. A tényleges pénzügyi egység megvalósítása feltételezi a tagországok költségvetési, hitel-, valuta-, esetleg technológiai, ipari és mezőgazdasági politikájának egységes rendszerét. Az összehangolás feladata olyan széles körű irányító-vezető apparátus megteremtését feltételezi, amely a Közös Piacot valamiféle nemzetek feletti intézménnyé változtatná. A tagállamok érthetően vonakodnak feladni szuverén jogaikat egy pénzügyi paktum kedvéért.

Cikkének befejező részében a szerző rámutat az integráció keretében máris körvonalazódó új domináció lehetőségére. A gazdaságilag legerősebb állam, az NSZK vezető pozíciója — egyes kommentátorok szerint — kockázatosabb lehet a nyugati államok számára, mint Washington privilégiumai, mert a vesztély ezúttal belülről jönne, s ez a tény aláaknázná az egységes rendszerbe tömörült gyengébben fejlett államok védekezési esélyét.

A TESTVÉRHARC KÜSZÖBÉN (Századok, 1977. 4.)

Alig néhány héttel a magyar forradalom kirobbanása után, már 1848 márciusában jelentkeztek a nemzetiségi kérdések rendezetlensége miatt támadt nehézségek. A pozsonyi országgyűlésen elfogadott és törvényerőre emelt márciusi pontok kifejezték ugyan a haladó polgárság kívánság-

gait, és megoldották a legégetőbb társadalmi problémákat: az alkotmányos állam létrehozását, a jobbágyság eltörlését, a törvény előtti jogegyenlőséget, a közös teherviselést, a politikai foglyok szabadon bocsátását, felelős minisztériumot, és ezek a vívmányok az ország minden lakója számára a polgári átalakulás kezdetét jelentették, azonban egyetlen pontban sem érintették a Magyarországon élő nemzetiségek sajátos nemzeti jogainak elismerését — állapítja meg tanulmányában Spira György.

A forradalom első heteiben a szerbek, szlovákok, románok, sőt még a szászok és a horvátok is nagy rokonszenvenvel tűntek a forradalom mellett, lelkes cikkek jelentek meg a nemzetiségi sajtóban, amelyek egyértelműen a forradalom mellett foglaltak állást. Dzsordzse Stratimirovics, a délvidéki szerb lakosság vezetője kiáltványában azt írja, hogy „a szabadság [...] a mi országunkban is föllállította oltárait”. *Slovenskije Národne Novini*, L'udovit Štúr szlovák vezető lapja így ír: „Szegény népünk nem fog többé robotolni [...] fölötte az uraság nem fog többé ítélkezni [...] mindez megszűnt és örökre eltöröltetett, népünk már szabad, végre az ország polgára és ember lesz!”

És bár a Pozsonyban elfogadott törvények hatálya egyelőre Erdélyre nem terjedt ki, Timotei Cipariu, a balázsfalvi papnevelde tanára az *Organulu Lumânare*-ben kifejtette: „Magyarország egy csapásra szétzúta, a föld színéig lerombolta az összes kiváltságokat”; George Barițiu, a *Gazeta de Transilvania* szerkesztője kinyilvánította, hogy az erdélyi románok is a pesti tizenkét pont kidolgozóival fognak tartani, mert „e pontok által minden barbár zsarnoki és elnyomó kiváltság megsemmisült”.

A szepeességi német és a kárpátalji ukrán lakosság feltétel nélkül a forradalom mellé állt.

A forradalmi vívmányok keltette elégedettség azonban nem volt képes feledtetni azt a tényt, hogy a márciusi forradalom érintetlenül hagyta a nemzetiségi kérdést. Ezért már a kezdet kezdetén jelentkeztek a nemzeti igények megoldását sürgető követelések a magyarországi nem magyar lakosság részéről. A szerbek már a forradalom hetében tartott pesti, később újvidéki gyűléseiken kérték önálló nemzetként való elismerésüket, nyelvük használatát a közigazgatásban, a határőröknek földjeik birtokosává tételét. A szlovákok is követelték a szlovák lakta megyékben nyelvük használatát a közigazgatásban és a közoktatásban, és a szlovák nemzet elismerését.

A románság vezetői — Marosvásárhelyen Avram Iancu és Papiu Ilarian ju-

rátusok, Kolozsvárt Ion Buteanu abrudbányai ügyvéd — a nemzeti követeléseket a társadalmi követelésekkel egybe-kötő határozatokat hoztak: követelték Erdélyben is az úrbéri jogok váltáság nélküli felszámolását, a román nemzet elismerését, a románlakta megyék román nyelvű közigazgatását, a román nyelvű közoktatást. Szebenben pedig Simion Bărnuțiu felhívásában úgy nyilatkozott, hogy a románok utasítsanak el minden közeledést a magyar forradalomhoz addig, amíg „közzé nem teszik, hogy a román nemzetet nemzetnek ismerik el”, mert „nemzet nélkül a köztársaság is csak átkozott zsarnokság”, „enélkül a menny is pokol”. Ha tehát a románok „elvesztik nemzetiségüket”, akkor „mindent elveszítene”, ha viszont kivívják nemzeti egyenjogúságukat, akkor „mindent elérhetnek”, „a többi ezután következik”.

Az erdélyi szász egyetem tisztségviselőinek nagy többsége ellenkező előjellel: éppen kiváltságait feltette a forradalom vívmányainak elismerésétől, és ezért fordult szembe a forradalommal.

A horvátok a jobbágyviszonyok felszámolása, a törvény előtti egyenlőség, a közteherviselés életbeléptetése stb. mellett elejétől fogva teljes önállóságot követeltek, Horvátországot a Magyarországnak való alárendeltség állapotából ugyanúgy ki akarták emelni, mint ahogyan a magyarok országuknak Ausztriával szembeni alávettségét igyekeztek megszüntetni.

Mindezek a tények világossá tették, hogy a magyar forradalom táborának óhatatlanul szembe kell néznie ezzel az elsősorú fontosságú kórkérdéssel: a nemzetiségi kérdéssel. És bár tettek magyar részről is néhány lépést, odáig azonban, hogy ezzel meg is birkózzanak, mégsem tudtak eljutni, mert ezek a lépések vagy nem voltak eléggé célratörők, vagy éppen ellenkező irányba vittek. Kossuth világosan láthatta, hogy a horvátok pusztán nyelvi engedményekkel nem elégíthetők ki: kénytelen volt a horvátokat külön nemzet fiainak elismerni, de ennél tovább ő sem jutott. A Pozsonyban járt szerb küldöttségnek, amely szintén kérte a délvidéki szerbeknek mint nemzetnek elismerését, kijelentette: „En soha a magyar szent korona alatt más nemzetet nem ismeri, mint a magyart, elismerni nem fogok. Tudom, hogy vannak emberek és népfajok, kik más nyelvet beszélnek, de egy nemzetnél több itten nincsen.”

Ezt követte a magyar—szlovák viszonynak az elmergesedése, mivel a magyar liberálisok, akik a magyar kormányt alkották, egyszerűen a pánszláv propaganda következményeinek tekintették a ma-

gyarországi szlávok, köztük a szlovákok, nemzeti törekvéseit és követeléseit.

A Magyarországon lakó más népek nemzeti jogai elismerésének akadálya főleg az volt, hogy a magyar nemesség nem volt hajlandó föladni hatalmi állásait a nem magyar lakta megyékben. Ezért ragaszkodott ahhoz az erőltetett elmélethez, hogy egy meghatározott ország polgárai mindnyájan egyazon nemzet kötelékébe tartoznak. Ennek igazolására pedig jobb híján csupán történelmi érvekre hivatkoztak: „A történelmi érvelésmód foglyai voltak.”

Es bár a márciusi fiatalok, a forradalom balszárnyán lévők sokkal lelkesebben szálltak sikra Magyarország minden lakójának egyenjogúságáért nemzetiségre való tekintet nélkül, bár az Újépületben raboskodó román nemzeti harcost, Eftimie Murgut nagy lelkesedéssel szabadtították ki, ők sem tudtak odáig emelkedni, hogy fölismerjék a nemzeti mozgalmak jogosságát, s e mozgalmakban a forradalmat gyengítő erőt láttak. Emiatt aztán a nemzeti mozgalmak résztvevői, akárcsak a magyar liberálisokat, a márciusi fiatalokat is egyenlőtlenül mérő magyar nacionalistáknak könyvelték el.

A parasztság, amely a jobbágyfölszabadítással óriási lépést tett előre, a forradalom elején maradék nélkül emellé állt. Amikor a reform gyakorlati megvalósulása nem haladt a kívánt mértékben, Erdélyben pedig még maga a jobbágyfelszabadítás is késett, az országot parasztmozgalmak áradata borította el, amelyekben magyarok és nem magyarok együttesen vettek részt. A nemzeti kérdés megoldatlansága miatt elégedetlen nemzetiségi vezetőknek pedig ilyen körülmények között könnyű volt a nem magyar parasztságot is a nemzeti mozgalmak pártjára állítani.

A nehézségekkel szemben pedig a magyar kormány, amely a nemzeti kérdés horderejét nem mérte föl kellőképpen, az erőszak igénybevételével lépett fel, és ekkor szakadásra került sor, aminek folytán a nemzetiségek nyíltan az ellenforradalmi osztrák udvar oldalára álltak. Ez pedig sietett ígéretekkel és szép nyilatkozatokkal kihasználni a maga javára a nemzetiségek elégedetlenségét. Ebben az időben kevesen voltak azok (például Bálcescu), akik világosan látták, hogy a nemzetiségeknek s a magyaroknak sem egymással, hanem a Habsburgokkal és a többi reakciós hatalmassággal van elszámolnivalójuk, a szűkkeblűség és az előrelátás hiánya kedvezett a reakciónak, és az osztrák udvarnak sikerült becsapnia mind a magyarokat, mind a nemzetiségeket, és meghosszabbítania a szenvedést, amelyet a zsarnokság zúdított a szabadságra vágyó népekre.

VISSZA A TERMÉSZETHEZ — MÁS ÚTON (Le Nouvel Observateur, 1979. 742.)

Joel de Rosnay-t, akit a folyóirat munkatársa ebben a biológiai súlypontú számban meginterjúvol, az első pillanattól amolyan modern bio-ipari menedzsernek képzeljük: a párizsi Pasteur Intézetnek a kutatási eredmények alkalmazásával foglalkozó igazgatója. Mikor aztán a riporter kérdéseire adott válaszait olvassuk, kiderül róla, hogy menedzser ugyan, de — legalább lelke mélyén — érzelmes rousseau-ista: örömmel tölti el, hogy a modern biológia visszavezet minket a természethez.

Génmérnökségről, biológiai iparról folyik a beszélgetés, az orvostudomány és farmakológia forradalmáról: hogyan vezethet vissza mindez a természethez? De Rosnay szerint például úgy, hogy a mezőgazdaságból kiküszöböli a *műtrágya* használatát: a genetikailag „átprogramozott” gabonafélék és más természetű növények a jövőben vagy maguk választják ki s kötik meg a légkör nitrogénjét, vagy képesek lesznek szimbiózisra lépni, mint egyes hüvelyesek, a talaj természetes nitrogén-utánpótlását biztosító mikroszervezetekkel. Más génprogram-módosítók a kártevőknek messzemenően ellenálló új fajtákat tudnak eredményezni, úgyhogy a mai nagyüzemi mezőgazdaság létfeltétele és átkja, a *kémizálás* növényvédelmi téren is fölöslegessé válik. Egyáltalán, a jövő növénytermesztése — következtethetjük a biológus-menedzser szavaiból — inkább valami spontán édeni viruláshoz lesz majd hasonló, mint vegyszerszóró gépekkel berendezett üzemhez.

Ugyanilyen irányú változást várhatunk az orvoslásban, s nem a humán genetikától (de Rosnay az ember öröklési állományának esetleges „átkódolását” nem hozza szóba a közeljövő *reális* lehetőségei között), hanem a különféle új tulajdonságokkal ellátott baktériumok alkalmazásától. Ma már vannak például olyan — genetikai beavatkozással „készült” — baktériumok, amelyek emberi inzulin szintetizálnak. Ez megintcsak természetesebb termék, mint a cukorbetegség által eddig használt, emlősöktől nyert állati inzulin — s még inkább az lesz, ha nem injekcióként kell majd a szervezetbe juttatni, hanem a szervezetbe betelepített jótékony baktérium termeli állandó jelleggel. Ily módon egyébként, állítja de Rosnay, nemcsak a cukorbetegség gyógyítható, hanem számos más, valamely enzim vagy hormon hiányából eredő betegség is. Ugyanakkor a fertőző betegségek gyógyítására, illetve megelőzésére, fogyatékos immún-

reakcióink pótlására olyan mikroorganizmusok szolgálnak majd, amelyeket természetes védőanyagok, például interferon termelésére állítanak be.

Mindez lényegében a biológiai informatika diadala. Csak meg kell tanulnunk érteni a gének, kromoszómák, sejtmagok egymás közötti jelbeszédét (azokat az utasításokat például, amelyekre egy megtermékenyült és osztódni kezdő pete eleinte azonos sejtjei „szakosodnak”: különféle szöveteket, szerveket hoznak létre), s magunk is utasításokat adhatunk az élő anyagnak. Ha a rák — ebből a szempontból néve — zavaros utasítás, vagy egyszerűen csak értelmes utasítás hiánya, akkor az említett jelbeszéd kulcsa a rák felszámolásához is kulcs lehet a kezünkben.

Egy riporter kérdéséről a pontról a biológiai energiatermelés problémáikra felé tereli a menedzsert. De Rosnay kifejti, hogy a napenergia felhasználásának egyik legkézenfekvőbb módja: energiátároló biomassza — például algák — termelése, és ennek átalakítása (sajátosan erre a célra „előállított” mikroorganizmusok segítségével) természetes fűtőanyagokká: metánná, alkohollá stb. Ez az eljárás a petrolkémia versenytársa lehet már közelebről, s azzal szemben megvan az az előnye, hogy nyersanyaga korlátlan mennyiségben újratehermelhető, miközben a kőolaj állandóan fogy — nem is beszélve arról, hogy ezek a fűtőanyagok sokkal kevésbé szennyezőek, s előállításuk fejlődésével egyre olcsóbbak lesznek. Szóval: vissza a természethez ezen a vonalon is. Nem menekülve az úgynevezett technikai civilizáció elől, hanem meghaladva azt, vissza a természethez „magasabb szinten”, azaz előre egy új, egy genetikus-ökologikus civilizáció felé: ez a de Rosnay-interjú végkicsengése.

Bár ilyen egyszerűek volnának a dolgok, s ilyen felhőtlen távlatok nyílnának előttünk. De hát a menedzsernek is szabad némelykor álmodnia egy méhéről...

IRODALOM ÉS REJTETT KULTÚRA (Helikon, 1978. 3.)

E transzgresszív elemzésben a szerzők — B. Bowron, Leo Marx, Arnold Rose — nem a par excellence esztétikai érték megragadására, vagy a mű belső szerveződésének, szerkezeti felépítésének magyarázatára törekednek, hanem a művet társadalomtudományi nyersanyagnak tekintik, és meghatározott szempont szerint célszerűen bannak a szöveggel. Nem a mű immanenciája képezi elemzésük tárgyát, hanem bizo-

nyos, a kultúrával kapcsolatos információk felderítésére az irodalmat használják forrásként. Nevezetesen: a rejtett kultúra össz társadalmi érvényű meglétét irodalmi szövegek segítségével kívánják bizonyítani. A rejtett kultúra a kultúra azon vonásait foglalja magában, amelyeket még azok is ritkán ismernek fel, akik rendelkeznek velük. Megragadása ezért rendkívül problematikus. A szerzők szerint a rejtett kultúra legbiztosabb ismérve a következő: „Amikor egy adott társadalom vagy társadalmi csoport tetteiben ragaszkodik következetlenségéhez, amikor érzelmileg ellenáll minden olyan kísérletnek, amely arra irányul, hogy tetteit összehangolja kimondott meggyőződésével, és amikor hosszú ideig ragaszkodik ehhez a magatartáshoz — rejtett kultúrával van dolgunk.” Az eddigiekből következik a rejtett kultúra titkossága. E titkosság oka azzal magyarázható, hogy e kultúrának főként azon elemeit foglalja magában, amelyek nagymértékben összeférhetetlenek a kultúra más elemeivel. A rejtett kultúra titkosságát feloldandó, a szerzők szóképeket és metaforákat vizsgálnak. Amikor egy szerző olyan hasonlító eszközöket alkalmaz, amelyekben az analógia nyílt vagy hallgatolagos, valójában asszociációs mintát tár fel. A feltárás csak részben lehet tudatos. Vagyis, tekintettel arra, hogy egy szerző egy bizonyos szóalakzatot a lehetőségek végtelen sorából választ ki — választását szándékos számítás mértéke nem magyarázhatja teljesen.

Vizsgálni csak olyan metaforákat érdemes a rejtett kultúra feltárásának céljából, amelyeket az azonos jelenségek leírásához változatos nyelven ismételten alkalmaztak a szerzők. Egyszeri ismétlés nem elegendő kritérium; a változt szempontból tehát csakis azok a metaforák vagy szóképek relevánsak, amelyek visszatérően változatos nyelven jelennek meg, s amelyek ugyanannak a jelentéscsoportnak a leírására szolgálnak.

Meg gondolkoztató például, ha több szerző a gépet választja a veszély kifejezésére, s nem a vihart vagy földrendést, vagy bármi egyebet. A szerzők kimutatják, hogy ha az iparosodás hatására vagyunk kíváncsiak az Egyesült Államokban, a nyílt kultúra elemzése révén egy bizakodó, optimista közvéleményt tudunk körvonalazni. Am a rejtett kultúra vizsgálata ezt cáfolni látszik: éppen a kétely, a félelem, az ellenségeskedés hangulata tűnik ki. Ugyanis hiába minden bizakodó szózat, ha visszatérő képekként, metaforákként például a következőket emelhetjük ki: a vonat vasszörnyeteg, hatalmas erejű sárkány acélizmokkal, amelyek soha

nem fáradnak el, füstöt és lángot lélegzenek fekete tüdejükbe, fán és vízben élnek, gyorsabbak a versenylónál stb. Nyilvánvaló, hogy az idézett szerzők az ellentmondás tudatát nyomják el, és ez ad utat a rejtett vonásoknak (jelen esetben a föl nem ismert félelemnek és ellenséges érzésnek), amelyek a képekben mutatkoznak meg. A képekben lapangó érzések ellentétben állnak a téma nyilvánvaló optimizmusával.

A Bowron—Marx—Rose-féle elemzés hasznát próbáljuk egyetlen példa tükrében megragadni: ha a gépek iránti magatartást kutató szociológus rákérdezőz alanyára, akkor valószínűleg racionális válaszokat kap arról, hogy a gépek milyen sok munkát takarítanak meg, hogy korábban ismeretlen termékeket hoznak létre stb. Ily módon a köztudatban lapangó, titkos, rejtett összefüggéseket nem sikerül feltárni, éppen azért, mert az emberek minden társadalomban hajlamosak arra, hogy figyelmen kívül hagyjanak vagy elfojtsanak bizonyos magatartásokat, viselkedési sémákat.

SAKMAI KÉPZÉS — ANYANYELV (Magyar Szó, 1979. január 27.)

Az újvidéki *Új Symposion* és a *Magyar Szó* „szombati magazinja”, a *Kilátó* kerekasztal-beszélgetést szervezett, Vajdaság felelős szakembereinek részvételével, az iskolareformról. Az *oktatás új filozófiája* cím alatt közzétett felszólalások meglehetősen nyíltsággal néznek szembe az új helyzettel, a „permanens tanulás” és a szakosítás követelményéből adódó sajátos problémákkal, nem utolsósorban az anyanyelvi oktatás jövőjével és jelenével. Milenko Nikolic tartományi oktatás-, tudomány- és művelődésügyi titkár például azt hangoztatta, hogy „a saját elavult, dogmatikus

elképzeléseinktől a legnehezebb megszabadulnunk. Tegyük próbát: könnyen meg tudánk-e békülni például a tantárgyak, az osztályok vagy az órarend megszüntetésének gondolatával? Nehezen, mert mindenki bizonyos elképzeléseket őriz az iskoláról. Mégis biztató, hogy társadalmunk egészében véve — egyénekenként, közösségeinkenként és csoportonként — országos, de különösen tartományi méretekben: változik. Mondhatnám így is: érettebbekké, nyitottabbakká válunk.“

Törvényhozás és a törvények érvényesítése együtt vizsgálendő, a kettő nem választható szét. Ez a lényege Miodrag Milanović véleményének csakúgy, mint a Dávid András felszólalásának. Dávid, a Tartományi Tankönyvkiadó Intézet igazgatója szerint „az anyanyelvi nemzetiségi oktatás jelenlegi problémái a középfokú szakirányú oktatás hivatásra nevelő fokozatán nem az oktatási törvényből következnek, hiszen az a lehetőségek széles skáláját rögzíti egészen világosan. De hát társadalmi életünknek nem ez az egyetlen területe, amelyet elméleti alapvetésükben eszményien tökéletes törvények szabályoznának, ám a gyakorlat akadozik.“ Gyakorlati kérdésként merül fel a szűkülő választék nemzetiségi tagozatokban, a tervezés és beiskolázás s a szükségletek felmérésének a viszonya. („Az oktatási központok vezetőit és tanári karát ugyanis lehetetlen helyzetbe hozzuk: hogyan tervezhetnénk, ha nem tudják, miként alakul majd a beiratkozás? Utána meg már késő.“) Az átállás az általános képzést nyújtó középiskolákról a szakmai képzés széles skálájára Vasilije Lalatović szerint is megoldandó problémákat teremt a nemzetiségi káderképzésben. Az elméleti és gyakorlati kérdések nyílt felvetése, általában a nyitottság teremthet alapot a megoldásra is.

Simon Sándor rajza

SZEMLE

- GÁLL ERNŐ • A szolgálat pátosza (Gondolatok a könyvtárban) 408
MÁTÉ GÁBOR • A tőkéletes bűnösség kora és a regény 411
V. I. • Sociologie — Minerit, Articlele și studii, 1968—1978. (Könyvről könyvre) 415
M. Z. • Vincze János: Az élet fizikája (Könyvről könyvre) 416
O. S. • Ábrahám János: Földszintes atomkor (Könyvről könyvre) 417

LÁTÓHATÁR

Szabó Attila: Régi növénynevek — és ami mögöttük van; Era socialistă, Századok, Le Nouvel Observateur, Hellkon, Magyar Szó

ILLUSZTRÁCIÓK

Balogh Péter, Bene József, Erdős I. Pál, Harald Meschendörfer, Paulovics László, Simon Sándor, Tirnovan Vid; a Möricz-képek reprodukcióit Csomafáy Ferenc készítette.

A KORUNK HÍREI

Az április 6-i Korunk-délelőttön a gyergyószentmiklósi Salamon Ernő Középiskola tanulói Garda Dezső történelemtanár irányításával helyismereti előadásokat tartottak: Szabó Levente (*A gyergyói társadalomszerkezet kialakulása*), Kastal Lajos (*Véres jársáng [Az 1596-os gyergyói felkelés]*), Lukács Mónika (*Gyergyó gazdasági-társadalmi szerkezete a XVI—XVII. században*), Jakab Zoltán (*Képek Gyergyó politikai történetéből a XVI—XVIII. században*), Ványolós Rajmond (*Both vára története*), Bíró György—Selyem Tamás (*A gyergyói határ kérdése*), Vetési Zoltán (*Tatár betörések a mai Hargita megye területére*), Pócs Sándor (*A magántulajdon megerősödése Gyergyóban*), Keresztes Levente (*Kereskedelmi útvonalak Gyergyóban*), Crișan Hunor Flaviu (*Morile din zona Gheorghieniului [Gyergyói malmok]*), Csergő Gábor (*A szárhegyi Lázár-kastély története és leírása*), Baricz Mária (*1848—1849 Gyergyóban*), Bajkó Ida—Stela Sîrbu (*Képek a gyergyói munkásmozgalom történetéből*).

Április 24-én a dési szabadegyetemen Tóth Sándor, a parajdi szabadegyetemen Ferenczi Géza és Ferenczi István tartott előadást.

Április 26-án a beszercei szabadegyetemen Egri Nagy Enikő és Nagy Jenő tartott előadást.

Április 28-án Székelyudvarhelyen a Szemlér Ferenc hamvainak elhelyezése alkalmából rendezett emlékünnepevényen Herédi Gusztáv beszédet tartott.

Május 3-án a medgyesi szabadegyetemen Ritoók János tartott előadást Stephan Ludwig Rothról.

KORUNK GALÉRIA

Április 20.: Nicolae Maniu (Kolozsvár) festményei. — A megnyitón Banner Zoltán bevezetője után Török Katalin színművész nő Marin Sorescu- és Nichita Stănescu-verseket olvasott fel, Ruha István hegedűművész Tartini-variációkat, Sosztakovics *Prelűdjét* és Bartók *Román táncait* adta elő, zongorán kísérte Weiss Ferdinánd.

Május 5.: Czirjárné Dániel Lujza (Marosszentgyörgy) szönyegei, olaj- és üveg-festményei, rajzai. — A megnyitón Nagy Olga bevezető szavai után Panek Kati színővendék népballadákat énekelt, a Regös együttes (Kostyák Attila, Kostyák Alpár és Tóth András) marosmenti népzenei játszott.

Az I. műmelléklet szövege a *Kalotaszeg* 1912. február 26-i számában jelent meg; a fényképeket kísérő Kós Károly-idézetek a *Találkozásaim Möricz Zsigmonddal* című emlékezéséből valók.

Következő számaink tartalmából

ANTAL IMRE: Kísérletek a székelyföldi köz-
birtokosság megreformálására • * * * A való-
ság vonzásában (szociográfiai összeállítás) •
PAVEL CÂMPEANU: Nyolc év a tv előtt •
CSÁKY ZOLTÁN—VÁRHEGYI ISTVÁN: Fut-
ball és tudomány (tv-interjú) • **CSETRI ELEK:**
Hol és mikor született Kőrösi Csoma Sándor?
• **ERDÉLYI LAJOS:** Régi temetők művészete
• **GÁLL ERNŐ:** Bűn és bűnhődés • **HOPPÁL
MIHÁLY:** A szöveg, a környezet és a megér-
tés • **JAKÓ ZSIGMOND:** Egy régi iskola ün-
nepén • **MURÁDIN LÁSZLÓ:** Jövevényiszók
a mérlegen • **SZABÉDI LÁSZLÓ** levelezésé-
ből • **SZTRANYICZKI GÁBOR:** A materia-
lista társadalomelmélet maiságához

Számaink megszerzésének legbiztosabb módja,
ha legkésőbb június 24-ig
a második félévre is megújítja előfizetését.